

**T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**DEVİRİM SONRASI İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINI
BELİRLEYEN ÖNCELİKLER: LÜBNAN UYGULAMASI**

(Yüksek Lisans Tezi)

TEZİ HAZIRLAYAN: **Bayram ŞİVETOĞLU**

İstanbul / 2011

**T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**DEVİRİM SONRASI İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINI
BELİRLEYEN ÖNCELİKLER: LÜBNAN UYGULAMASI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Bayram ŞİVETOĞLU

Öğrenci No:
090771009

Danışman:
Doç. Dr. Şenol Durgun

İstanbul / 2011

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum ‘DEVİRİM SONRASI İRAN’IN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN ÖNCELİKLER: LÜBNAN UYGULAMASI’ başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2011

Aday: Bayram ŞİVETOĞLU

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

18/08/2011

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 090771009 numaralı **Bayram ŞİVETOĞLU**' nun "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**DEVİRİM SONRASI İRAN'IN DIŞ POLİKASINI BELİRLEYEN ÖNCELİKLER:LÜBNAN UYGULAMASI**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 22.07.2011 tarih ve 2011/12 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~ayçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
DOÇ.DR ŞENOL DURGUN

ÜYE
YRD.DOÇ.DR. GÖKÇEN YAVAŞ

ÜYE
YRD.DOÇ.DR. MUZAFFER ÜREKLİ

DEVİRİM SONRASI İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN

ÖNCELİKLER: LÜBNAN UYGULAMASI

Hazırlayan: **Bayram ŞİVETOĞLU**

Özet

Bu yüksek lisans tezi, İran'ın etnik, siyasi ve kültürel yapısını incelemekte; İran'ı, İslam Devrimine götüren şartları, politika ve sorunlar çerçevesinde devrim öncesi ve sonrası dünya konjonkturunu, İran'ın dış politikasını, Şia'nın İran devrimindeki ve İran'ın iç yapısındaki yerini ve yine Şia'nın Batı dünyası ve dünyayı etkileyen önemli olaylara karşı verdiği tepkileri analiz etmeye çalışılmaktadır. İran ve İslam Devrimi hakkında ortaya konmuş kaynakların değerlendirilmesine dayalı olarak hazırlanan bu tez, İslam devrimi öncesi ve İslam Devrimi sonrasındaki İran'ı ve günümüzde İran'ın özellikle Batı endeksli dünya sistemi ile yaşadığı problemleri anlamayı ve buradan hareketle de objektif bir sonuca varmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, İslam Devrimi, Şia, İran nükleer, Ayetullah, İran Dış Politikası, Hizbullah, Lübnan,

PRIORITIES DETERMINING IRAN'S FOREIGN POLICY AFTER THE REVOLUTION: LEBANAN APPLICATION

Presented by: **Bayram ŞİVETOĞLU**

Abstract

This master's thesis, analyzes Iran's ethnic, political and cultural structure; and try to get results to understand about the conditions leading to the Islamic Revolution, a revolution within the framework of policy and issues before and after the world conjuncture, Iran's foreign policy, Shia's place in Revolution and Iran's internal structure and Shia's react against the Western world and events affecting the world. Islamic Revolution in Iran and is prepared based on the assessment of the resources set forth in this thesis, the Islamic revolution in Iran before and after the Islamic Revolution in Iran and now lives with the world system, particularly in Western indexed to understand the problems and here aims to arrive at an objective conclusion.

Key Words: Iran, Islamic Revolution, Shia, Iranian Nuclear, Ayetollah, Iranian Foreign Policy, Hizbollah, Lebanon

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TERİMLER ve KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
I. DEVRİM ÖNCESİ ve SONRASINDA İRAN	5
1. Genel Olarak İran Tarihi	5
1.1. İlk Zamanlardan Safevilere Kadar Geçen Süreçte İran	5
1.2. Safevilerden Pehlevi'ye Kadar Geçen Süreçte İran	7
1.3. Pehlevi'den İslam Devrimine Kadar Geçen Süreçte İran	10
2. İran İslam Devrimi ve Siyasal Yapı	14
2.1. İran'da Şii'lik ve Ulema	15
2.2. Şia ve Siyaset	21
2.3. Devrimi Yaratan Koşullar ve Devrim Süreci	24
2.3.1. Devrimi Yaratan Koşullar	24
2.3.2. Şah'ı Destekleyen Gruplar	28
2.3.3. Devrimi Destekleyen Gruplar	29
2.3.4. Devrim Süreci	31
2.4. İran Devriminin Özelliği	40
2.4.1. Devrim Sonrası Siyasi Yapı	43
2.4.1.1. Devlet Yapısı	43
2.4.1.2. Velayet-i Fakih Kavramı	46
2.4.2. Devrim Sonrası Toplumsal Yapıda Meydana Gelen Değişikler	50

2.4.2.1. Kadın-Gençlik-Aydın Hareketleri	54
2.4.2.2. İran Azerileri	59
2.4.2.3. Kürtler-Araplar-Türkmenler ve Beluçlar...	62
2.4.2.4. İran Siyasetinde Etkili Olan Siyasi Gruplar	64
2.5. Devrimin Dünyadaki Yansımaları	66
II. DEVRİM SONRASI DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI ve İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN ÖNCELİKLER	69
1. Devrim Sonrası Dış Politika Anlayışı	69
1.1. Rejimin Dış Politika Anlayışı ve Şii İdeolojinin Dış Politikaya Etkileri	69
1.2. İran'ın Rejim İhracı Politikası ve Şii Hilali.....	73
1.3. Dış Politika Anlayışı Çerçevesinde Ortadoğu'da Şii-Sünni Çatışması	77
2. Güvenlik Sorunu Bağlamında Bölge Ülkelerinin Önemi	81
2.1. İran'ın Dış Politikası İçerisinde Çevre Ülkelerinin Yeri ve Önemi	81
2.2. Batı ile Mücadelesi Bağlamında Çin ve Rusya ile İlişkileri ...	89
2.3. İran'ın Bölge Ülkeleri Politikasında Türkiye'nin Yeri ve Önemi	95
3. İran Dış Politikasında Güvenlik Sorunu	100
3.1. Irak Müdahalesi	100
3.1.1. I. Irak Müdahalesi	100
3.1.2. II. Irak Müdahalesi	102
3.2. 11 Eylül Terör Eylemleri	105
3.3. Afganistan Operasyonu	107
3.4. İran-İsrail Gerilimi	108
3.5. Azerbaycan – Ermanistan / Dağlık Karabağ Sorunu	112
III. İRAN'IN DIŞ POLİTİKA ANALİZİ DOĞRULTUSUNDA LÜBNAN STRATEJİSİ	116
1.Lübnan: İç Yapısı ve Geçmişi	116

1.1. Lübnan'ın Siyasi Yapısı ve Siyasetin Aktörleri	123
1.2. Lübnan'ın İç Yapısı	125
1.2.1. Müslüman Gruplar	126
1.2.1.1. Şiiiler	126
1.2.1.2. Sünniler	128
1.2.1.3. Dürziler	129
1.2.2. Hıristiyan Gruplar	130
1.2.2.1. Maruniler	130
1.2.2.2. Rumlar	132
1.2.2.2.1. Katolik Rumlar	132
1.2.2.2.2. Ortodoks Rumlar	132
1.2.2.3. Ermeniler	133
1.2.3. Diğer Azınlık Gruplar	134
2. İran'ın Lübnan Stratejisi	135
2.1. Devrim Sonrası İran-Lübnan İlişkileri	135
2.2. İran'ın Bölgesel Politikaları İçerisinde Lübnan'ın Yeri	137
2.3. Lübnan'daki Etnik ve Dini Gruplarla İran'ın İlişkileri	140
2.3.1. Müslüman Gruplar	140
2.3.1.1. Emel Örgütüyle Olan İlişkiler	140
2.3.1.2. Hizbullah'la Olan İlişkiler	142
2.3.1.2.1. Hizbullah'ın Geçmişi	142
2.3.1.2.2. Hizbullah'ın Lübnan İç Yapısı içerisindeki yeri.....	145
2.3.1.2.3. Hizbullah'ın İran'ın Dış Politikası İçin Önemi	148
2.3.1.3. Diğer Müslüman Gruplarla Olan İlişkileri .	150
2.3.2. Hıristiyan Gruplarla Olan İlişkiler	151
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	162
ÖZGEÇMİŞ	172

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BM : Birleşmiş Milletler

EMEL : Lübnan Direniş Müfrezeleri

E.T. : Erişim Tarihi

FKÖ : Filistin Kurtulus Örgütü

GLO : Güney Lübnan Ordusu

LDP : Lübnan Demokratik Parti

LKP : Lübnan Komünist Partisi

LUH : Lübnan Ulusal Hareketi

SAVAK: İran Haber alma ve Güvenlik Örgütü

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TC : Türkiye Cumhuriyeti

TUDEH: İran Komünist Devrimci Partisi

GİRİŞ

Uzmanların modern İran'ın kuruluşuna milat olarak aldıkları Kaçarlar Hanedanını (Kaçar Hanedanını) dikkate aldığımızda, İran tarihini üç ana bölüm altında incelemenin mümkün olduğu görülür. Bu bölümleri; Kaçar Hanedanının egemenliğine dek geçen tarihi dönemler; Kaçar Hanedanlığından 79 İslam Devrimine dek geçen dönem ve son olarak da İslam Devrimi'nden bugüne dek geçen dönem olarak ayırabiliriz. Kaçar Hanedanı'na dek geçen dönem, İran'ın jeopolitik öneminden ve zengin ekonomik-kültürel yapısından dolayı tarihsel dönemler itibarıyla farklı büyük güçlerin egemenliğinde yaşadığı bir dönemdir. Bu süreç boyunca İran'ın çok çeşitli işgal ve saldırıya maruz kalması, onun milli kimliğine adeta işleyen yalnızlık, şüphecilik, güvensizlik, içe kapanıklık gibi özellikler geliştirmesine ve bu özellikleri Şiilik vasıtasıyla karakterize ederek milli kimliğinin bir parçası haline getirmesine yol açmıştır. Bu durum İran'ın bugün dahi politikalarını şekillendiren, İran halkının hangi etnik veya dini kökene mensup olursa olsun sosyal reflekslerini biçimlendiren bir hal almıştır.

İslam devrimi dönemi ise İran'ın sosyo-siyasi yapısı içerisinde işlevsizleşen Şah'lık kurumunun baskıcı politikalarının ve yine sosyo-siyasi açıdan çok güçlü bir konuma erişen Ulema sınıfının devletin karakterine yön veren Şiiliği devletin rejimi haline getirmek istemesi ile ortaya çıkmış bir dönem olarak nitelendirebiliriz. Kaçar hanedanı boyunca tarihsel reflekslerini şaşkıncak denli dışa açılan ve özellikle dönemin büyük Batılı güçleri ile ilişkilerini geliştiren; ancak buna karşın, halk, ulema, Bazar ve hanedan olarak parçalara ayrılan, zengin ve yoksul arasındaki uçurumun iyice açıldığı, taklit bir rejim haline de gelmiştir. Özellikle son dönemde Şah'ın Türk devriminden de etkilenecek halkı bir anda ve zora dayalı olarak değiştirebileceğini düşünmesi ve bu amaçla şekli bazı uygulamalar ve yasalar ve yasaklar koyması yönetimdeki Kaçar Hanedanı ile Halkın arasını açmış, Şah'ın Batı'nın kuklası olarak görülmesine yol açmıştır. Yine bu noktada Mussaddık'ın ABD destekli bir darbe ile devrilmesi ve toprak reformu ile din-eğitim-sosyal yaşam alanındaki reformlar Şah'ın toplumsal dinamikleri tetikleyip onlara yön verebilen pek çok kesimin şimşeklerini üzerine çekmesine sebep olmuştur. Öte yandan Şah'ın değişim talebinin bir şekilde tabanda destek bulmadan ve içselleştirilmeden

başarısızlığa uğramaya mahkum olduğunu anlamamış olması, onun halkla olan ilişkilerini de zayıflatıp koparmış ve halkın adeta bir şikayet makamı ve sığınma mercii haline gelen Ulemayı güçlendirmiştir. Sonuçta Ulema sınıfı toplumsal yapı içerisindeki müttefikleri ve devrim isteyen diğer gruplarla birlikte Humeyni önderliğinde ortaya çıkmış, Şah'lık rejimini ve Kaçar Hanedanı dönemini sona erdirmiştir.

Devrimden sonraki süreç ise asıl odaklanılması gereken noktadır. Zira içinde yaşadığımız dünyadaki dengeleri ve siyasi yapıyı etkileyen aktör bugünün İslami Cumhuriyetidir. Bu noktada denebilir ki, 1979 yılında İran'da yaşanan devrim, tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Yüzlerce yıllık monarşi geleneği kısa sürede yıkılmış ve yine birden İslami, katı bir yönetim biçimine geçilmiştir. Devrim aynı zamanda batı bloğunun önemli bir aktörünün düşmesine de sebep olmuş ve sonuçları itibarıyla XX. yüzyıl siyasi tarihi açısından bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Bununla birlikte Devrimin önde gelen aktörü ulema sınıfıdır. Devrimdeki bu öncü rolü Ulema sınıfının İran'ın kimliğinin artık bir parçası haline gelen Şiilik inancından kaynaklanmaktadır. İlk olarak Safeviler döneminde kurumsal bir kimlik kazanmış olan Ulema sınıfı zaman içerisinde Şiiliğin İran içerisindeki yükselişine paralel olarak güç kazanmış ve devletten bağımsız hale gelmiştir. Dini konuların dışında eğitim, yargı gibi alanlarda sahip olduğu imtiyazlar ile esnaf, toprak sahipleri ve yoksul kesimlerle kurduğu irtibat onu toplumsal yapı içerisinde çok güçlü bir konuma taşımıştır. Ayrıca devletten bağımsız bir yapıya kavuşması, onun devlet ve halk arasında bir yerde konumlanmasına ve duruma göre bu iki uç arasındaki etkileşimlerde bir katalizör veya absorbe edici unsur haline gelmesine yol açmıştır. Zaten bu nedendir ki, Devrim esnasında halkı peşinden sürüklemeyi başarmış ve yapılan Devrimi, Devrimin diğer ortaklarını sindirip yok ederek İslami bir rejime dönüştürebilmiştir.

Bu bağlamda İslam Devrimi ile birlikte İran'ın iç ve dış politikası da tamamen yeniden şekillenmiştir demek doğru olacaktır. Hatta bu değişim o kadar keskindir ki, devrim öncesi ve sonrası yapı siyah ile beyaz kadar birbirinden ayrıdır. Devlet yönetimi ve dış politika anlayışında yüzlerce yıllık monarşinin izleri silinip, Şii inancının ve Humeyni'nin "Velayet-i Fakih" kuramının egemen olduğu, bir eşi daha olmayan bir rejime geçilmiştir. Bu yeni rejimin ilk icratı ise bağımsız ve tarafsız bir politika izleyeceğini duyurması ve dünyayı büyük şeytanlar ve küçük şeytanlar ile

mazlum halklar olarak ikiye ayırması olmuştur. Büyük şeytanlar olarak ABD ve SSCB'yi, küçük şeytanlar olarak ise onun müttefiki olan işbirlikçi devletleri kasteden yeni rejim, kendi yeri olarak da ezilen, sömürülen halkların yanını işaret ediyordu. Bu noktada Ortadoğu'da özellikle de Soğuk Savaş'ın acımasızca yaşandığı bir dönemde en sadık müttefiklerinden biri olan İran'ı kaybeden ABD hemen baskılara başladı. Humeyni rejiminin ABD ve SSCB yanında İsrail'i de hedef tahtasına koyması ve İsrail'i kanserli bir hücreye benzeterek yok edilemesi gerektiğini söylemesi tüm dengeleri altüst ediyordu.

Ancak ne var ki, Şah döneminde ABD'den aldığı büyük orandaki silah ve teçhizat stoğu ile korkulan bir güç olan İran devrim sonrası bu kapasitesini arkasında Batı'nın parmağı olduğuna inanılan Irak savaşında tüketti. Savaştan sonra ise Batı'yı ve İsrail'i karşısına alan tutumuna zayıf bir silah gücü, zayıf bir ekonomi ve kinci bir siyaset anlayışıyla devam edemeyeceğini anlayan İran Ortadoğu'nun Şii halklarını hedef alan politikalar geliştirdi. Bu politikalar dış dünya tarafından Şii eknesini ve rejim ihracı olarak etkilendiler. Aslında İran'ı, Şiiler üzerindeki etkisini bu derece etkin ve hatta hırçın şekilde kullanmaya zorlayan; Batı ve İsrail ile mücadele etmek zorunda kalıyordu. İran söz konusu bu mücadeleyi ülke bütünlüğü ve rejimin güvenliği için ülke dışına taşıma kararı almıştı. Bu sayede hem tehdidi başka noktalar yayarak dağıtmış olacak, hem de farklı sorun alanlarında asimetrik mücadele yöntemleri ile organize ve kuvvetli yapıların enerjisini yok edebilecekti. Bu amaç doğrultusunda ilk yönelinen politika Şiiler üzerinde etki kurmak ve rejimi yaymaya çalışmak oldu. Bu politika bölgede Batı ile ittifak halinde olan baskıcı Sünni rejimler nedeniyle genel anlamda başarısızmış gibi görünse de özellikle Irak ve Lübnan'da elde edilen sonuçlar tüm bölgedeki dengeleri sarsmaya yetti.

Bilhassa ABD'nin Ortadoğu'nun bel kemiği olarak nitelendirdiği ve İsrail'in komuşusu olan Lübnan'da sosyal ve siyasi sistemin dışında bırakılmış Şii çoğunluk ve Hizbullah örgütü vasıtasıyla sağlanan başarı, İran'ı bir anda Ortadoğu denkleminin önemli bir oyuncusu haline getirdi. Hizbullah yalnızca İran'ın politikalarını tüm Şii halklara örnek kılmakla kalmadı aynı zamanda da İran'ın İsrail ve özellikle de ABD zulmüne karşı nasıl dik durduğunu, ezilenlerin yanında yer alarak onlara nasıl destek olduğunu da ispatlıyordu. Tabii bu imajın oluşmasında İran'ın da İsrail'i ve ABD'yi doğrudan hedef alan ve onları tehdit eden; tüm ezilen ve sömürülen müslümanlara hitap eden politikaları da etkili oluyordu.

Nihayetinde İran planladığı politikada büyük oranda başarılı olmuştur. Tehlikeyi sınırlarından uzakta tutmuş, Şii liderlik makamına yükselmiş, tüm Müslüman aleminin gözünde Batıya direnen tek ülke olarak kabul görmüştür. Artık Batı'nın elinde kalan tek argüman İran'ın teröre desteği ve nükleer faaliyetleri olmuştur ki bu argümanlarda son Irak ve Afganistan müdahalelerinin yarattığı tepki, ABD'nin İslamiyeti topyekün olarak düşman ilan etmesi ve yükselen yeni güç Çin ile Rusya, Fransa, Almanya gibi devletlerin İran'la olan çıkar dayalı işbirlikleri nedeniyle içi boş yaptırım kararlarından daha öte gidemiyordu. Artık İran'ın yapması gereken her geçen gün değişen uluslararası dengeleri iyi okumak ve ABD'nin rakipleri ile olan ilişkilerini, bölgenin yükselen gücü Türkiye'yi de yanına çekecek şekilde dizayn etmektir.

Bu bağlamda çalışma bu anlatılan süreçler etrafında yoğunlaşmakta ve birinci bölümünde İran tarihi, İran sosyal ve siyasi dokusu, İslam devrimi öncesi ve sonrası süreçlerini incelemektedir. Özellikle devrimin dinamiklerini anlamaya yönelik olarak yazılan birinci bölümde hedef devrimin sebep ve sonuçlarını ortaya koyabilmektedir. İkinci bölümde ise devrim sonrası dış politika ele alınmaktadır. Rejim ideolojisinin dış politikaya yansımaları, Şii-Sünni rekabeti, Çin, Rusya, Türkiye gibi ülkelerin dış politika içerisindeki yerlerine değinilmekte; İran'ın uluslararası sorunlar ve olaylara ilişkin politikaları açıklanmaya çalışılmaktadır. Son bölümde ise İran'ın Şii'lere yönelik politikaları ve İsrail-ABD ittifakı ile mücadelesi bağlamında Lübnan'daki yeri analiz edilmektedir. Bu bağlamda özellikle Lübnan'daki Şii nüfus ve Hizbullah üzerindeki etkisi, Hizbullah kanalıyla direnişçi örgütler ve gruplar üzerinde yarattığı etki, Lübnan siyaseti ve sosyal yapısı ve dolayısıyla da Ortadoğu üzerinde yarattığı etki aktarılmakta, bölgenin hassas dengeleri noktasında gelişmelere nasıl yön verebilen bir pozisyona geldiği açıklanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın hedefi İran'ın kültürüne yerleşmiş olan karakteristik özelliklerin Şii'lik vasıtasıyla nasıl bir güce dönüştüğünü ve İran'ı dünya güç dengelerini etkileyebilen bir oyuncu haline getirdiğini açıklamak, yanı sıra Şii'likle bütünleşmiş bu karakteristik özelliklerin İran dış politikası üzerinde ne şekilde etki ettiğini ortaya koyabilmektedir.

I.DEVRİM ÖNCESİ VE SONRASINDA İRAN

1. Genel Olarak İnan'ın Tarihi

1.1. İlk Zamanlardan Safevilere Kadar Gelen Süreçte İnan

İnan, binlerce yıllık köklü devlet geleneğine ve zengin bir kültüre sahip önemli bir bölge ülkesidir. Bugünkü İnan topraklarında kurulmuş ilk büyük uygarlık Perslere aittir. "İnan"ın sözcük anlamı: "Aryanların Ülkesi"dir.

İnan'ın yazılı tarihi M.Ö. 559 yılında kurulan Akamenid İmparatorluğu ile başlar. Akamenidler, M.Ö. 559-330 yılları arasında hüküm sürmüş ve muazzam askeri güçleri sayesinde, Mısır'dan eski Yunan'a dek uzanan bir imparatorluk kurmuşlardır. Ancak, Akamenidler de diğer tüm imparatorluklar gibi çekim merkezi olmasıyla birlikte sarsılmaya ve dört bir yandan tehditler almaya başlamıştır. Nitekim, M.Ö. 330 yılında Büyük Akamenid İmparatorluğu, Büyük İskender tarafından sona erdirilmiştir.

M.Ö. 330-176 yılları arasındaki Hellenistik dönemde Batı ve Doğu kültürü arasında yaşanmaya başlayan etkileşim sonucu toplumlar arasında ticaret ve birlikte yaşama kültürü gelişmeye başlamıştır. M.Ö 176'dan itibaren İnan, Partların hakimiyeti altına girmiştir. Partlar bugünkü İnan coğrafyası ve Mezopotamya'yı topraklarına katmış ve bu topraklarda yaklaşık 300 yıl süren bir hakimiyet kurmuşlardır.

Part İmparatorluğu ise, M.S. 220 yılında Sasaniler tarafından yıkılmış ve İnan coğrafyasındaki egemenliklerini Sasanilere bırakmışlardır. İnan'ı ele geçiren ve M.S. 220-637 yılları arasında hüküm süren Sasaniler, batı komşuları Roma İmparatorluğu ile sürekli bir rekabet ve savaş hali içinde olmuşlardır. M.S. 637'de İslam orduları, bugünkü Irak topraklarında yer alan "Kadisiye" mevkiinde Sasani ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmışlar ve M.S. 641 yılına kadar tüm İnan'ı fethetmişlerdir. (Tahran Büyükelçiliği, 2010) Bu fetih ile o güne dek İnan kültürünün en belirleyici özelliklerinden biri olan Zerdüştlüğün yerini İslamiyet almıştır. Bu tarihten sonra İslamiyet, İnan'ın tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

İslamiyetin dünya sahnesine çıkması ve fetihlere başlamasıyla birlikte islam coğrafyalarına katılan İran, sırasıyla önce 637-750 yılları arasında Emevi, ardından 750-950 yılları arasında Abbasi valileri tarafından yönetilmiştir. Abbasi yönetimi boyunca İran'ın çeşitli yerlerinde isyanlar çıkmış, hatta bu isyanlar mahalli devletlerin kurulmasına varan sonuçlar doğurmuştur. Fakat dönemin büyük gücü olan İslamiyetin bölgeye eğilmesiyle birlikte M.S. 11. yy'a kadar tüm İran coğrafyası kesin olarak İslamlaştırılmıştır.

9. yüzyıldan itibaren ise İran'da Türk varlığı hissedilmeye başlamıştır. Bu süreç, Orta Asya'dan gelen veya getirilen Türklerin askeri yeteneklerinden ötürü İran'da kurulan küçüklü büyüklü devletlerde etkin rol almaları ve kademeli olarak yönetici konuma gelmeleri şeklinde gelişmiştir. (Tahran Büyükelçiliği, 2010) 9.yy'da Abbasi İmparatorluğu'nun çok daha geniş topraklara genişlemesinin bir sonucu olarak, yerel ve bölgesel liderlerin gücünün arttığı, buna paralel bir gelişme olarak merkezi yönetimin yavaş bir ivmeyle de olsa zayıflamaya başladığı görülmektedir. Çözüm olarak Orta Asya'dan göç eden Türk savaşçıların orduya alınması yöntemine başvurulmuş, zaman içerisinde bu durum imparatorluk içerisindeki Türklerin nüfuzunu ve etkisini artırmıştır. (Gündoğan, 2010, s. 45) Ancak Abbasilerin zayıflamaya başlaması üzerine ortaya çıkan güç boşluğunu iyi değerlendiren İran kökenli hanedanlar kontrolü ellerine geçirmişlerdir.

10. yy'da İran'da eski Sasani imparatorlarının soyundan geldiğini iddia eden Şii Hanedan Buheyviler'in iktidarı ele geçirmesi İran toprakları için bir dönüm noktasıdır. Çünkü Buheyviler kısa süre iktidarda kalmalarına rağmen, daha sonra gelişecek olan Şii İran yönetimlerinin alyapısını oluşturmaları açısından dikkate değerdir. (Gündoğan, 2010, s. 45) Buheyvilerin yönetimine 11. yy.'da Selçuklular son vermiştir.

Özetle 9.yy'dan itibaren Tahiriler Horasan'da, Saffariler Sistan'da, Samaniler ise Buhara'da etkili hale gelmişlerdir denebilir. Bu dönem İran'ın yeniden bağımsız olma yönünde kıpırdanmaya başladığı bir sürece eşlik etmiştir. Her ne kadar Abbasiler ismen varlıklarını 1258'deki Moğol işgaline kadar devam ettirmiş olsalar da bölge çoğunlukla Selçuklular ve Gazneliler'in etkisi altında kalmıştır. Bu dönemde İranlı bürokratlar, bölgede hüküm süren devletler içinde önemli görevler

almışlar, Sasani metinleri Arapçaya çevrilmiş, Sasani saray protokolü ve idari yapılanması adapte edilmiştir. (Lewis, 2007, s. 100-101)

Bu çerçevede, 1501'de İran'ın birliğinin Safevi hanedanı tarafından sağlanıncaya kadar geçen dönemde kronolojik olarak Gazneliler (999-1040), Selçuklular (1040-1157), Moğollar (1219-1258), İlhanlılar (1258-1336), Timur hanedanı (1393-1410), Karakoyunlular (1450'ler), Akkoyunlular (1450'ler) İran'ın muhtelif bölgelerini yönetmiştir. (Tahran Büyükelçiliği, 2010)

1.2. Safevilerden Pehlevi'ye Kadar Geçen Süreçte İran

İran, 1501 yılından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu ile amansız bir rekabet içerisinde olan Türk asıllı Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Hanedanlığına ev sahipliği yapmıştır.

Safevi Devleti, 1501 yılından 1736 yılına kadar geçen süre içerisinde 235 yıl boyunca İran'da hüküm sürmüş, İran'da toprak birliğini ve ülke bütünlüğünü sağlamış, kuzey batıda Osmanlı İmparatorluğu ve doğuda Özbekler ile sürekli bir savaş halinde olmasına rağmen, Şiilik bakış açısındaki İran İslam uygarlığına kültür ve sanatta altın dönemini yaşatmıştır. Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti'nin Şiilik inancını bayraklaştırması, bugünkü İran'ın siyasi ve kültürel hayatına tarihinin en büyük etkilerinden birini yapmış ve hem İran'ın kültürel ve politik kimliğinin oluşmasında hem de İran'ın bölgede bir güç haline gelmesinde son derece etkili olmuştur.

Bu derece etkili olan Safevi Devleti, 1722-1725 yıllarında Mir Mahmud yönetimindeki Afgan ordusunun İran'a saldırarak başkent İsfahan'ı zaptetmesi ile tasfiye edilmiştir. İran'ın parçalanmaya yüz tuttuğu dönemde yine Nadir Şah tarih sahnesine çıkmış ve Afganları yenerek 1736-1749 arasında İran'ı yönetecek olan Afşar Hanedanı'nı kurmuştur. (Tahran Büyükelçiliği, 2010)

İran'ın tarihine ilişkin olarak aktarılabilecek ilk kesit bu şekildedir. Birbirinden güçlü ve birbirinden farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, oldukça kozmopolit bir coğrafyadır kadim İran. Modern İran ise Kaçar Hanedanının başa geçmesiyle birlikte vücut bulmaya başlamıştır.

Kaçar Şahları, vergi toplama ve güvenlik gibi temel hizmetleri toprak sahibi âyanlarla yaptıkları işbirliği ölçüsünde gerçekleştirebiliyorlardı. Kaçarlar döneminde ekonomik ve sosyal açıdan güç ve etkinlik, toprak sahibi olmakla doğrudan alakalıydı zira toprak sahibi olmak demek yerelde gücü ve yetkiyi elinde bulundurmaktır demektir. Gücün ve yetkinin etkin bir aktör olmak için geçerli tek unsur olduğu düşünülecek olduğunda âyanların konumunu anlamak daha kolay olacaktır. Bununla birlikte toprak sahipleri içinde de güç ve etkinlik açısından bir hiyerarşi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira toprak sahibi Ulema, toplum üzerindeki etkisi ve nüfuzu bakımından herkesten daha avantajlıydı.

Bunun bilincinde olan Kaçarlar, kendilerinin eski İran hanedanlarıyla ve Şii imamlarla ilişkili olduklarını ileri sürerek, bu paralel gücün yol açtığı tehdide direnmeye çalıştılar. (Özcan, 2009, s.2)

19. yüzyıl sonlarında tüm dünyada olduğu gibi İran üzerinde de artan Batı etkisi, Meşrutiyet Devrimi'ni tetikledi. Ancak bu devrimin asıl önemli sonucu; İran'ın bugün bile halen üzerinden atamadığı, her bunalım ve olumsuz sonuçlanan işi Batı'nın planladığı paranoyası oldu. Bu, İran toplumu üzerinde Batı müdahalesinin yarattığı etkilerin anlaşılması ve bugünün değerlendirilmesi açısından son derece önemli bir noktadır.

Kaçar Hanedanı, İngiltere ve Çarlık Rusya'sının boğucu etkisinden kurtulmak için çeşitli reformlarla devleti modernize etmeye çalıştıysa da modernizasyonun mali yükünü sağlayamayınca milli kaynaklarını Batılı güçlere istemeyerek de olsa kiralamak ya da satmak zorunda kaldı. Bu durum, reformistleri güçlendirdi. Özellikle Batı'nın giderek artan etkisi yerel sermayenin çıkarlarını tehdit etmeye başlayınca, maddi yönden olanaksızlık içerisindeki reformistler için kaynak sorunu çözülmüş oldu. Kaçar Devleti içerisinde Meşrutiyet'i savunan bir aydın-elit zümrenin ortaya çıkmasında da bu zincirleme etkileşim önemli bir rol oynadı.

Sonuçta ekonomik bunalım ve yönetimdekilere duyulan güvensizlik halkı çileden çıkardı. 19. yy.'ın etkili İslami düşünürlerinden ve politik aktivistlerinden Cemalettin Afgani, Büyük Ayetullah Mirza Şirazi'ye bir mektup yazarak onun bu durum karşısında önlem almasını ve Şah'ın ülkeyi büyük güçlere peşkeş çekmesini engellemesini istedi. Bunun üzerine Ayettullah Şirazi bir fetva yayınlarak, mevcut koşullar altında tütün kullanımının İslam kurallarına aykırı olduğunu açıkladı. Din

adamlarıyla dayanışmaya giren İranlı tüccarlar ülke çapında kepenk kapatarak fetvaya ve yapılan gösterilere destek oldu. Bu artık önü alınamaz bir süreç haline dönüşmüştü. (Gündoğan, 2010, s. 74)

Gerçekte ise durum farklıydı. Nâsır ed-Din Şah'ın 1890'da ülkedeki tüm tütün üretim, satım ve ihracatıyla ilgili hakları bir İngiliz firmasına vermesi geniş bir muhalefet tepkisine sebep olmuştu. Tütünün İran halkı tarafından da çok tüketilmesi tepkinin büyüklüğünde ve muhalefetin etkin olmasında rol oynamıştır. Ulemanın muhalefet hareketine katılması tütün içmeme boykotuna dini bir görüntü vermeleriyle, halkın tütün kullanmama konusunda örgütlenmesi ve imtiyazın kaldırılmasına kadar tütün kullanımının 12. İmama karşı itaatsizlik olarak yorumlanması tepkinin boyutlarını artırdı ve sonunda tütün ayaklanması verilen imtiyazı Şah'ın iptal etmesine yol açtı. (Arı, 2007, s. 314-315) Hatta bir söyleşiye göre saray haremindeki kadınlar ve diğer görevliler bile tütün kullanmaktan ve Şah'ın tütününü hazırlamaktan imtina eder olmuşlardı. (Gündoğan, 2010, s. 74) Bu boyutuyla tütün ayaklanmasının aslında zekice hesap edilmiş bir çalışma ve güç değişimi hareketi olduğu söylenebilir.

Öte yandan tütün ayaklanmasının İran halkı açısından da bir takım sonuçları olmuştur. Bunlardan ilki, ayaklanma ile İran halkı için özgürlük, adalet ve eşitlik kavramlarının, gerekirse uğruna devlete karşı isyan edilecek bir talep halini aldığı anlaşılmıştır. Bu, halk adına iyi bir sonuçtur. Ancak öte yandan, din adamlarının siyasete katılmasıyla din ile siyasetin karışması ise kötü sonuç olmuştur. Din adamları halkın inançlarını istedikleri zaman tahrik edip yönlendirebileceklerini görmüş, dahası halk özgürlük, eşitlik ve adalet isterken bu kez de din adamlarının despotluğuna gidecek bir sürecin önü açılmıştır. Bu halkın isteklerini karşılayabilecek olan seküler moderniteye geçişe büyük bir darbe vurmuş ve bu geçişi engellemiştir.

Tütün isyanı üzerinden yapılacak bir tahlil gösterir ki, geçen bir buçuk asırda İran tarihi, İran halklarının diktatör rejimlerle sürekli mücadelesi şeklinde devam etmiştir. Demokrasiye geçebilmek için devrim yapan hemen tüm milletler bunu bir kerede başarabilirken İran halkları geçen bir buçuk asır içinde her kuşakta bir devrim yapmışlar ancak, hala asıl amaçları olan eşitlik, adalet ve özgürlük temelinde bir sistem kuramamışlardır.

Öte yandan tüm bu iç karışıklığın olduğu süreçte Kaçar Hükümdarı Nasreddin Şah'a 1896'da düzenlenen suikast, yeni bir dönemin perdelerini araladı. Suikastten sonra protestolar, ayaklanmalar ve silahlı çatışmalar giderek tırmandı. 5 Ağustos 1906'da protestocuların ciddiyetini anlayan Şah, tepkileri bastırmak için resmi bir bildiri ile Kurucu Meclis için genel seçimlerin yapılacağını duyurdu. Seçimlerden sonra yeni bir anayasa yapmak, 20. yüzyılın başında İran'da gündemin ana maddesi oldu. Hazırlanan anayasa 1979 İslam Devrimi'ne dek ufak tefek değişikliklerle yürürlükte kaldı. Yeni anayasa Şah'ın yetkilerini azaltıyor, meclisi ise birincil konumda kabul ediyor, bireylere sağladığı haklarla da dikkat çekiyordu: İfade ve toplanma özgürlüğü, eşit ve adil yargılanma hakkı bu haklardan bazılarıydı. Şiilik ise yeni anayasa ile birlikte devletin resmi dini olmuştu. (Özcan, 2009, s. 3)

Fakat bu kaos atmosferi, ılımlılarla demokratlar arasındaki çekişmeden kaynaklanan siyasi bir bunalımı tetikledi. Ekonomik ve siyasi sorunlar nedeniyle merkezi otoritenin gücü azaldı ve buna paralel yerel güçler her geçen gün daha da güçlendi. Bu zayıflık ülkenin dış müdahaleler karşısında da zayıf düşmesine yol açtı. Sonuçta İran coğrafyası, I. Dünya Savaşında Batılı güçler için İran, üzerinde paylaşım kavgaları yapılan bir savaş alanına dönüştü.

Sonuç olarak, hem büyük umutlarla başlayan Meşrutiyet Devrimi denemesi, hem de İran tarihinin önemli bir kesiti olan Kaçar Hanedanı, 11 yaşında tahta geçen son Şah Sultan Ahmed'in 1923 yılında sürgüne gönderilmesiyle sona ermiş oldu. (Gündoğan, 2010, s. 81)

1.3. Pehlevi'den İslam Devrimi'ne Kadar Geçen Süreçte İran

1921'de General Rıza Han, Tahran'ın denetimini ele geçirdi. Sovyet Rusya ve Britanya arasında denge kurma çabalarına girişti. Denetimi eline geçirdikten 5 yıl sonra, yani 1926'da siyaset sahnesinin en önündeki yerini aldı; artık Han değil, Şah'tı... Rıza Şah, merkezi otoritenin başkent dışına çıkamadığı İran'da her türlü muhalefeti demir yumrukla ezerek merkezi bir devlet kurdu. Askeriyeyi, bürokrasiyi ve vergi toplama mekanizmasını etkinleştirdi. Bu dönemde artan petrol gelirlerinin İran ekonomisi için bir can suyu olduğu ileri sürülebilir. Rıza Şah, iktidarda olduğu yıllarda sanayiye geliştirdi. Yabancı devletlerin İran üzerindeki ayrıcalıklarını

kaldırdı. Rıza Şah'ın ülkenin selameti için askeri unsurların güçlü olması gerektiğine olan inancı yeni bir sınıfla doğurmuştu. (Özcan, 2009, s.3) Şah'ın bu düşüncesi ile subaylar ve askeri bürokratlar, Kaçarlar'daki yerel güçlerin yerini aldı. Rıza Şah bilerek, kendisine yakın ve sadık bir askeri sınıf yaratarak ülkeyi kontrolü altında tutabileceğine inanıyor; bu yüzden, kendine bağlı, Batı'da eğitim görmüş askerleri üst düzey görevlere getirerek ucu kendisinde olan bir sarmal yaratmaya çalışıyordu. Güç ile mükafatlandırılan askerlerin kendisine olan bağlılıklarının artacağından şüphesi yoktu.

Öte yandan Rıza Şah'ın yönetiminde halkın ve devletin çağdaşlaşması ve Batı ile entegrasyonu için önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların en önemlileri; İranlıları aşiret sisteminden kurtarıp yurttaşla dönüştürme çabası güden; zorunlu askerlik ve soyadı kanunu, kadınların toplumsal hayata katılımlarının teşvik edilmesi, eğitim reformu, Ulemanın belirlenmesinde devletin söz sahibi olması ve ulusal kimliği güçlendirmeyi amaçlayan politikalarıdır. Ancak uluslaşmaya çalışan İran'ın Ulema sınıfı, doğrudan kendilerine yönelik bazı yeniliklerin ve eski yapıda meydana gelecek dönüşmenin otoritelerini sarsacağını anladı ve yapılan reformlara müdahale etti.

Rıza Şah'ın bir önemli hamlesi ise, diplomatik yazışmalarda kullanılan Fars-Persia sözcükleri yerine İran sözcüğünün kullanılmasını istemesiydi. Bu hareket Batı ile bütünleşmeye çalışan İran açısından önemli bir adımdı zira İran sözcüğü Aryan sözcüğünden geliyordu. Almanların ve İranlıların aynı ortak Aryan ırkından geldiklerine inanılıyordu. Ülke ismindeki bu değişiklik Şah'ın İran vizyonunu açıkça ortaya koyan bir hamleydi.

Öte yandan Şah, uluslaşma ve reform hareketleri sonucu ortaya çıkan işçi-memur sınıfının taleplerine tepkisiz kaldı. İngilizlerin desteğiyle tahta çıkan Şah, karşılığında pek çok imtiyazın yanısıra APOC yerine isim değiştirerek tekrar yurda giren AIOC'e (Anglo-Iranian Oil Company) de eskilerinin yanında yeni imtiyazlar vererek pazara soktu. Bu anlaşmadan çıkar sağlayanlar yalnızca Şah Rıza ile AIOC idi. Anlaşma ile 1914 ve 1932 yılları arasında İngiltere'nin toplam kazancı 65 milyon Sterlin olurken, İran'ın toplam zararı ise 9 milyon Sterlindi. (Hüseyin, 2009, s. 47)

Şah döneminde ortaya çıkan tüm bu yolsuzluk ve rüşvet iddialarının ayyuka çıkması, muhafazakarların muhalefeti ve Şah'ın demir yumruğuyla yarattığı zorbalık

nedeniyle ortaya çıkan toplumsal tepkiler 1935 yılında yönetim sınırlandırılmasıyla son buldu.

Şah Rıza, İran üzerinde rekabet eden güçleri İran üzerinde daha az yayılmacı emeller besleyen bir üçüncü güçle dengeleme hedefine, Rus-İngiliz rekabetine Alman unsurunu sokarak ulaşmak istemiş ve bu amaçla Nazi Almanyası'yla bir işbirliği yapmıştır. Ancak, savaşta Almanların yenilmesiyle birlikte yaptığı işbirliğinin bedelini, ağır şekilde ödemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Rus kuvvetleri, Alman tehdidine karşı koymak mazeretiyle 1941 yılında İran'ı işgal etmişlerdir. Rıza Şah, tahtından feragat etmeye zorlanmış, yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçmiştir. Bu sonuç Şah için son derece yıkıcı olmuştur.

Öte yandan Sovyetler Birliği'ne İran'ın kuzeyinde petrol çıkarma ve arama hakkı tanınmasına karşı başarılı bir muhalefet hareketi yürüten, hemen akabinde İngilizlere ait Anglo-Iranian Oil Company Ltd.'nin İran'daki tesislerinin millileştirilmesi çağrısında bulunan, milliyetçi çevrelerde büyük saygınlık kazanan Musaddık, kendisinin hazırladığı İran petrolünün millileştirilmesini öngören yasa tasarısının 1951'de meclisten geçmesiyle büyük bir güce erişti ve Muhammed Rıza Pehlevi, onu başbakanlığa getirmek zorunda kaldı.

Musaddık'ın ulusal politikalar izlemesi özellikle ABD ve İngiltere'nin tepkisini çekti. İngiltere, İran petrol pazarından çekildi. Bunun üzerine Musaddık yeni bir pazar aramak zorunda kaldı. Ekonomik gidişat negatif yönlü bir seyir izlemeye başladı ve ülke bunalıma girdi. Bu durum yönetimde son derece etkin olan elitlerin ve Batı'nın aradığı fırsatı yarattı. Şah, ekonomik bunalımı ve kötü gidişatı mazeret göstererek Musaddık'ı görevden almaya kalkıştı ancak Musaddık yanlılarının sokak eylemlerine varan yoğun ve tehlikeli desteği nedeniyle başarısız olarak ülkeyi terketmek zorunda kaldı.

Bu gelişmenin hemen birkaç gün sonrasında ise Musaddık'ın muhalifleri, ABD'nin de desteğinin alındığı iddia edilen bir darbe düzenleyerek Musaddık'ı yönetimden uzaklaştırdılar ve Şah'ın ülkeye dönmesini sağladılar. *

* Bu konuda son Amerika Başkanı Obama, Mısır'da yaptığı konuşmasında olaydaki Amerikan rolünü resmen kabul etmiştir

İran petrolünün millileştirilmesi politikasıyla halk desteğini arkasına alan Musaddık, 1944'te yaptığı meşhur konuşmasıyla esaslarını çizdiği “negatif denge” (negative equilibrium) stratejisini benimsemişti. Musaddık'ın bu politikası, temelleri Mirza Tagi Han Emir Kebir tarafından atılan ve rakip güçlere eşit imtiyaz tanıma esasına dayalı “pozitif denge” stratejisinin tersine çevrilmesi, yani hiçbir tarafa imtiyaz tanımamak suretiyle dış güçlerin dengelenmesi amacını güdüyordu. (Savory, R. M.'den aktaran Akıncı, 2005, s. 16) Ancak bu yeni dünya düzeninde asla hoş karşılanamayacak bir politikaydı ve diğer bölge ülkelerine tesir etmeden sonlandırıldı. Petrol coğrafyasında ulusal politikalara izin verilmesi asla düşünülemezdi.

Öte yandan Muhammed Rıza Şah'ın, dış güçlerin desteğiyle tahta çıkması ve iktidarı ele geçiren Musaddık'ın 1953'te CIA destekli bir darbeyle alaşağı edilmesi üzerine yönetime dönmesi, meşruiyetiyle ilgili tartışmalara zemin oluşturdu. Şah'a karşı gelişen muhalefetin en önemli dayanak noktaları ise, onun dış güçlerin piyonu olduğu, iktidarını halkın değil, ABD'nin desteğiyle ayakta tuttuğu idi. (Akıncı, 2005, s. 14-15) Aynı zamanda Muhammed Rıza Pehlevi, ABD ve İngiltere destekli bir darbeyle Musaddık'ı devirdiği 1953 yılından beri de otokratik bir yöneticiydi. (Halliday, Skocpol, Ahmad, Keddie, Moghadam, Muaddel , 1992, s. 19) Bu durum halkın zorba bir yönetim anlayışı altında ezilmesine sebep oldu. Tüm bu sıkıntılı durumlar halkın ve muhafazakar kesimin tepkisini çekiyor, öfke birikmesine sebep oluyordu.

Rıza Şah, ülkedeki muhafazakar yapının ve bölgesel toprak sahiplerinin gücünü kırabilmek için bir reform hareketi başlattı. Bu reform hareketi içerisinde toprak reformu, kadın hakları, iş yaşamı ve sosyal yaşamı düzenleyen kural ve haklar yoğunlukta idi. Şah bu reformlar sayesinde söz konusu yapıların etkisini kırmayı, halkı bu yapıların boyunduruğundan kurtarmayı ve kendi yanına çekmeyi hedeflemişti. Bu reform hareketi her yönden İran için çağdaş değerlerin fiilen uygulanmaya geçirildiği bir dönemdi ancak, dönüşümün tepeden inme bir kararla dikte edilmesi; üstelik de bu diktenin ABD işbirlikçisi olarak görülen bir Şah tarafından yapılması tüm dönüşüm çabalarındaki samimiyeti sorgulanır hale getirmişti. Üstelik Şah'ın gücünü yok etmeye çalıştığı muhafazakarlar, toprak sahipleri ve Sovyet destekli komünist ve sol gruplar da tepkilerini sokağa yansıtmaya başlamışlardı.

Sokaklara yayılmaya başlayan tepkilerin sıradan bir huzursuzluk olmadığı yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu gerçeği göremeyen, Şah ve çevresindekiler ile Şah'ın batılı müttefikleri, en başta da Amerika olmuştur. Gerçekten de Şah yönetimi ve müttefiki Amerika son ana kadar bu çapta bir toplumsal olayın olabileceğine ihtimal bile vermemişti. Şah, devrimden önce yaşanan birkaç olayda ya bunları ordu ve SAVAK'ın yardımı ile bastırma yoluna gitmiş, ya da kendisi ve rejim için tehlike olarak gördüğü kişileri hapsederek veya sürerek sorunları bertaraf etmeye çalışmıştı. Ama olaylara bakıldığında bunun günübürlük uygulamalarla ve baskıyla çözümlenemeyeceği anlaşıldığında Şah ve rejimi için her şey bitmişti. (Yurdakurban, 2007, s. 1)

Devrim, İran halkı içinde en muhafazakârlardan en liberallere, en ılımlılardan, aşırı sol gruplara hatta komünistlere kadar birbirlerinden çok farklı grupların ittifakı ile başarı kazanmıştır. Birbirlerinden çok farklı, hatta birçok konuda birbirlerine zıt ve uzlaşamaz olan bu grupları bir araya getiren şey, Şah rejiminin uygulamaları ve bu uygulamaların toplumun her kesiminden aldığı tepkiler olmuştur. Tabii bu arada ülke içinde Şah'ı destekleyen gruplar da yok değildi. En başta ordu olmak üzere, saray bürokrasisi, zenginler, büyük toprak sahipleri gibi gruplar da Şah'ı destekleyenler arasındaydı. Ne var ki bunların hiçbirisi Şah'ı ve rejimini kurtarmaya yetmedi. Sonunda çok farklı grupların bir araya gelmesiyle devrim oldu. Şah'ı destekleyenler de devrim süreci içinde ya saf değiştirdiler veyahut ülkeyi terk etme yoluna gittiler. (Yurdakurban, 2007, s. 1)

2. İran İslam Devrimi ve Siyasal Yapı

Ayetullah Humeyni'nin 1979 yılında ayaklanmalarla başlayan süreç sonunda İran İslam Cumhuriyeti'ni ilan etmesiyle devlet yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırmada temel çıkış ve referans noktası olarak Şiilik alınmıştır. Devrim sonrası sistemin kurucu dinamiği haline gelen Şiilik ilkesi gereği Velayet-i Fakih ilkesinin yürürlüğe girmesiyle imametlik anlayışı dinsel boyuttan çıkarıp siyasal bir boyuta taşımıştır. Velayet-i Fakih kurumunun başına gelen kişi veliy-i fakih adını alır ve İran'da Cumhurbaşkanı'nın dahi üzerinde olan, olağanüstü yetkilerle donatılmış, ülkenin en yetkili ve güçlü kişisidir. Gerçek ve son karar sahibi Cumhurbaşkanı değil veliy-i fakih denilen dini liderdir. İran'ın devlet yapılanmasında tercih ettiği bu

anlayış, dini bir yoruma dayalı şeriat devleti olmanın ötesinde bazı anlamlar içermektedir. Bu anlayışın tüm kurumları ve kurallarıyla birlikte kesin bir iktidara sahip olması toplumun kültürel ve sosyolojik geçmişi ile yine toplumun sosyal reflekslerini yansıtmaktadır. Bu açıdan İran İslam Devleti'ni yöneten Şii anlayışının İran toplumunun bir nevi yansıması olduğu düşünülebilir. Bu sebeple, İran Devrimi ve devrim sonrası siyasi yapısı içerisinde rejimi belirleyen dini anlayışın, yalnızca toplumu meydana getiren bazı sınıfların siyaset üzerindeki tesirlerinin bir sonucu olduğunu düşünmek hata olacaktır. Aksine rejim ve devrim sonrası yapı, tarihi ve kültürel açıdan zaten önemli ve üstün bir yeri olan dini anlayışların ve kurumların, toplum nezdindeki konumlarının siyasetteki yansımasıdır.

2.1. İran'da Şiilik ve Ulema

İran'ı bütün olarak anlayabilmek ve İran'ı meydana getiren dinamikleri anlamak için, her şeyden önce ülkenin tarihini ve ülkeye hakim inanç olan Şii İslam anlayışını anlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Şiilik, İran'da yalnızca yönetimdeki bir dikte değil, ondan çok daha öte, bu eski uygarlığın önemli bir kırılma noktası ve kimliğinin belirleyicisidir. Şiilik, İran'da rejimle hakim olmuş değildir. Şiiliğin İran içerisindeki etkisi, siyasetten ekonomiye, toplumsal alanlardan eğitime ve ahiri inançlara kadar her şeyi etkileyen bir anlayıştır. Bu nedenle, yönetimdeki anlayış veya rejim ne olursa olsun, sosyo-politik dinamiklerde kökten bir değişim beklenmemelidir. Zira kültürel ve sosyolojik açıdan geçmişin tortularının toplum üzerindeki belirleyiciliği yadsınamaz boyutlardadır. Tarih içerisinde toplumların yönetim şekli ne olursa olsun o toplumu toplum yapan anlayışlar, kültür ve değerler bir süreklilik arz eder. Bu yüzden günümüzde İran'ın sosyo-politik ve sosyo-ekonomik ve tabii ki sosyo-kültürel ilişkileri ile İslam Devrimi'nin oluşturduğu rejim, özünde Şiiliğin genel karakteristiklerini taşıması bakımından büyük önem arz etmektedir.

İslam Devrimi, İran'ın geçmişten itibaren devamlılık arz eden değerlerinden Şiiliğin müthiş bir dinamizme çevrilmesiyle başarılı olmuştur. Bu sebeple İran'ı ve İslam Devrimi'ni anlamak için; öncelikle Şiiliği ve onun bir sonucu olan Ulemayı anlamak gerekmektedir. Şiilik inancının kaynağında, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra başlayan, halifenin kim olacağına dair tartışmalar yatmaktadır. Şiiler bu düşüncelerini temel olarak iki kaynağa dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, Hz.

Muhammed'in akrabalarını kendi dinine davette bulunmaya memur kılındığı zaman, onlara apaçık bir şekilde "Sizlerden hanginiz davetimi ilk olarak kabul ederse, benim vasim ve vezirimdir." (Şuara Suresi, 215. Ayet) buyurması ve bunun üzerine de Ali'nin, herkesten önce ayağa kalkıp İslam'ı kabul etmiş olmasıdır. Bu Hz. Ali'yi doğal olarak Peygamber'in vasisi ve veziri yapmaktadır.

Şiilik, temel olarak Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifenin kim olacağı tartışmasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. İbn Mace' nin Mukaddime'sinde de geçen 'Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir.' hadisine dayanarak Hz. Ali'nin halife olması gerektiğine inananlar önce Hz. Ebubekir' in halife seçilmesine karşı çıkmışlar, daha sonra da Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halife seçilmelerinde de bu tutumlarını devam ettirmişlerdir. Bazı kaynaklara göre bu tepkilerde, hilafet makamı özellikleri üzerine beliren inanç farklılıklarının yanı sıra, Buhari'nin de değindiği üzere Hz. Ebubekir zamanında Hz. Muhammed'in ölümü üzerine ortaya çıkan mirasın paylaşımı konusundaki sorunlar da İslam içindeki ayrılık sürecinde ateşleyici bir rol oynamıştır. (Büsam, 2009, s. 5)

Aslında bu sorunun ortaya çıkmasında halifeliğin padişahlık veya imparatorluk benzeri bir hilafet makamı gibi görülmesinin de ciddi anlamda etkisi olmuştur. Hz. Ali taraftarları, peygamberin soyundan gelen Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'den sonra halife olması gereken kişi olduğunu düşünmüşlerdir. Bu bakış açısı içerisinde Şiiler; Hz. Ali ve ailesinin Ehl-i Beyt soyundan olmasının savlarını destekleyen geçerli bir dayanak noktası olduğunu düşünmüşlerdir. Bu kelime literatürde Hz. Muhammed'in ev halkını ifade etmektedir. Ancak, Şiiler arasında ise yalnızca Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Muhammed'in de kızı olan eşi Fatıma ve oğulları Hasan ve Hüseyin'i kapsayan bir aile ağacını ifade etmektedir. Bu düşüncenin bu denli derin bir ayrılığa yol açmış olması, İslamiyetin de bir devletleşme süreci içerisine girdiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Elbette ki bu ayrışmaların çekirdeği etrafındaki kümelenmelerde menfaat beklentilerinin payı benzeri her gruplaşmada olduğu üzere yadsınamayacak derecede büyüktür. Ancak, bahsettiğimiz savlar İslamiyetin zaman içerisinde derin ayrışmalarla kutuplaşmasının teorik ve esas nedenlerini ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Öte yandan zaman içerisinde tarafların karşılıklı olarak kutuplaşmasıyla kurumsallaşmaya ve kemikleşmeye başlayan bu ayrılığın itici gücü ise, Muaviye ve

Hız. Ali arasındaki husumetten beslenmiştir. Gerek Hız. Ali taraftarları, gerekse Muaviye taraftarları birbirlerini itham etmişler ve bu suçlamalar zamanla kin ve öfkeye dönüşmüştür.

III. Halife olan Hız. Osman'ın öldürülmesi sonrası Hız. Ali'nin 656 yılında IV. Halife olarak seçilmesi, İslamiyet içerisinde bir ayrışma ve iç savaşa neden olmuştur. Akrabası da olan Ümeyye oğullarından Halife Hız. Osman'ın ölümünden, Hız. Ali'yi sorumlu tutan Muaviye, Hız. Ali ile Hız. Ayşe tarafları arasında yaşanan Cemel Savaşı'na katılmamış; ancak, Hız. Ali'ye karşı mücadelesini sürdürmüştür. (Sarıçam, İ.'den aktaran Bösam, 2009, s. 5) Hız. Ali ile Muaviye arasındaki Sıffin Savaşı'nda Muaviye hakeme başvurmayı önermiş, Hız. Ali de bu teklifi kabul etmiştir. Hakem heyeti kararı sonucu Hız. Ali halifelikten azledilmiş ve Muaviye, Hız. Ali'nin yerine yeni halife olarak ilan edilmiştir.

Bunun üzerine, Hız. Ali'yi ayrışmaların yaşanmaya başladığı sürecin başından beri açık şekilde destekleyen Hariciler, Hız. Ali'nin karara uymasını ve halifeliğı bırakmasını kabul edememişler, bunu dine küfür olarak saymışlardır. İzleyen süreç sonundaki şiddetli olaylar Hız. Ali'nin bir camide öldürülmesiyle son bulmuş ve bu olay İslamiyeti kesin olarak Muaviye yanlıları, Hariciler ve Şiiler olmak üzere üç parçaya bölmüştür.

Ancak, bu ayrışmayı kin ve nefret dolu bir düşmanlığa dönüştüren ise; Hız. Muhammed' in torunu olan Hız. Ali'nin oğlu Hız. Hüseyin'in, hicretin altmış birinci yılı olan 680 yılında, hilafetin başına geçmek isteyen Yezid'in taraftarları tarafından, Muharrem ayının onuncu günü Kerbela çölünde, bütün ailesi ve taraftarlarıyla birlikte öldürülmesi ile olmuştur. Bu olay mezheplerin devletleşerek kamplaşmaya ve savaşmaya başladıkları bir tarihin ilk adımı olmasından dolayı, İslamiyetin kırılma noktasıdır demek yanlış olmayacaktır. İslamiyet bu olaydan sonra bir daha hiçbir zaman tek bir vücut olarak biraraya gelememiştir.

Şiilik ve Sünnilik arasındaki meydana gelen bu ayrışma, anlayış ve şekil olarak bazı temel noktalarda düğümlenmiştir. Esasen, bu her iki kutbun da kendini tanımlayarak bir kimlik kazanmak ve kendi yerini belirlemek adına gittiğı kaçınılmaz bir sonuçtur.

Öte yandan Şiilik kendi arasında da 3 farklı kola ayrılmıştır. Bu üç mezheb Zeydiyye, İsmailiyye ve İran'ın yanısıra Azerbaycan, Irak gibi diğer bazı ülkelerde de hakim olan Ca'feriyye'dir. Ca'feriyye mezhebi Şiiliğin en yaygın mezhebidir. Diğer bir adı da Caferilik olan bu mezhebin takipçileri, Ehl-i Beyt soyundan olan ve Hz. Ali ile başlayarak devam eden On iki İmam'a, yani İmamiyye doktrinine inanmaktadırlar. Bununla birlikte bugün İran'ın milli kimliğinin en temel unsurlarından biri haline gelmiş olan Şiilik, ilk dönemlerinde İran'a yabancı bir olguydu. İran'ın Şiiliği seçmesine ilişkin olarak Abdülbâki Gölpinarlı'nın da savunduğu bir teoriye göre; Şiilik, bir asimile aracı haline gelmeye başlayan Arap İslamı'na karşı verilmiş Farsi bir cevaptır.

Teoriye göre; Emevilerle başlayıp Arap olmayan Müslümanlara karşı uygulanan ayırmacılık politikaları bu toplulukları marjinal kimlik şemsiyesi altında toplanmaya ve hilafete cephe almaya yönlendirmişti. (Gölpinarlı, A. Aktaran Rustamov, 2004, s. 35)

Şiiliğin yayılması girişimleri, oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Fatimiler, Zeydiler, Buveyhiler döneminde ve bir ara da Akkoyunlu Şahı Uzun Hasan'ın yönetiminde ivme kazanmış, Safeviler döneminde ise etkin bir politikaya dönüşerek diğer devletlerin, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun içlerine sızmak için bir araç olarak kullanılmıştır. (Gündoğan, 2010, s. 55) Öte yandan Moğol istilalarının Anadolu ve Irak'ta katliam ve yağmalara neden olması, kültürel ve siyasi anlamda bir yıkım yaşanması, Şiiliğin önünü açtı ve bu bölgelerde de gelişmesini ve kök salmasını sağladı.

Bununla birlikte bölgede daha önce etkili biçimde yürütülen Şii Fatimi propagandasını, Moğol istilası öncesi kimi Şii devletlerin kurulabildiğini, bu toprakların Şii düşünceye kaynaklık eden olayların ana vatanı olduğunu, üstelik bütün bunların sonucunda Şiiliğin sadece bugünkü İran ve Irak topraklarında derinleşebildiğini, ayrıca Şiiliğin dört ana hadis kaynağının bizzat Fars ve Farsi havzasında yaşamış alimler tarafından yazılmış olduğunu dikkate aldığımızda, daha farklı bir etkenin İran'ın Şiileşmesinin gerisinde yattığını ileri sürebiliriz. Birçoklarına göre bunun temel nedeni, geçmişte büyük imparatorluklar kurup, binlerce yıl hüküm sürmüş Fars milliyetçiliği damarıdır. Yine bunlara göre bu damar, bugün hala İran Şiiliğinin diğer İslami inançlardan farkını ortaya koyabilmektedir.

Bu fark, sufilik formuna konularak, masum karizmatik önderlerin (imamların) yol göstericiliğinde, genişlemesini tarih boyunca birazda apolitik düzlemde gerçekleştirebilmiştir. Kısacası, Farsiler ancak kendi geçmişleriyle İslam'ın bir karışımı olan Şiilik formunda yine kendi benliklerini ve binlerce yıllık varlıklarını bu defa biraz daha farklı biçimde ifade etme imkanına kavuşmuşlardır. (Gündoğan, 2010, s. 56)

Daha sonra ise Safevilerin iki yüz yirmi yıllık iktidarları ile bu durum pekişmiş ve Şiilik toplumun her katmanında İran'ın kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak içselleştirilmiştir. Safeviler döneminde Sünniler, Mecuziler ve diğer inançlardaki topluluklar da ya asimile edilmiş ya sürülmüş ya da baskılar sonucu pes ederek göç etmişlerdir.

Bugünün İran'ı açısından ise Şiilik, İslam Devrimi sonrası birleştirici üst kimlik olarak seçilmiştir. Bunda devrimi gerçekleştirenlerin Şii din adamları olması ve muhafazakar halk kesimleri ile esnafın desteğini yanlarına almış olmalarının etkisi büyüktür. Ancak, asıl etken İran'daki parçalı toplum yapısının tek bir çatı altında toparlanmasını ve bu sayede uluslaşmayı sağlayabilecek tek unsurun Şiilik olmasıdır. Şiilik bugün İran'da büyük bir güç olan Azerilerden, azınlık topluluklar olan Kürtlere, Afganlara ve diğer azınlıklara kadar her kesimi bir araya getiren bir özelliğe sahiptir.

Safevilerin hükümlerle resmen bir mezhep olarak varlığını kabul ettiren Şiilikte, dünyevi otoriteye sahip olma yetkisinin sadece peygamberin temsilcisi olduğuna inanılan ve onun kadar kutsal sayılan 'masum imamlarda' olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle İran'da Ulema kesiminin ortaya çıkması ve kurumsal bir yapıya bürünmesinin Safevilerle başladığını söylemek doğru olacaktır. Safevilerin, İran'ı güttükleri politika neticesinde tamamen Şiileştirmek istemeleri, bölgede pek çok Ulemanın ülkeye getirilmesine neden olmuş, böylece İran'da bir Şii ruhban sınıfı oluşmuştur. Bu ruhban sınıfı, İran'ın Osmanlı ile girdiği mücedelede Şiiliği ön plana çıkarması ile giderek güçlenmiş ve zamanla elde ettiği güç sayesinde devletten bağımsız hareket edebilen bir Ulema sınıfına dönüşmüştür.

Öte yandan Şiilik içerisinde yer alan Ahbari ve Usuli ekollerinin çatışması, Şiiliğe siyasi anlamda daha da güç katmıştır. Muhafazakar ve değişime karşı katı bir tavır sergileyen, gereken her şeyin kaynağının kutsal metinlerde zaten olduğunu savunan

Ahbari ekol karşısında Usuli ekolün, zamanın getirdiği değişimlerin ve ihtilafların ancak kutsal metinlerin tefsirini ve tabii ki yorumunu yapabilecek alimler vasıtasıyla çözüme kavuşabileceği savları galip gelmiştir. Usulilerin bu tezleri, halkın dini konularda herşeyi layıkıyla bilemeyeceklerinden dolayı alimlere ihtiyaç olduğu şeklinde açıklanabilecek olan 'merciyet-i taklid' kavramını doğurmuştur. Elbette ki bu görüşler bizi açıkça anlaşıldığı üzere, ruhban sınıfının bir elitleşme ve kastın tepesine yerleşme çabası içerisinde olduğu sonucuna götürmektedir.

İşte bu motivasyon ve tarihi köklerle hareket eden Şia, uzun yıllar sonunda din ve devlet ilişkileri üzerinde en etkin aktörlerden biri haline gelmiş, 'dinimiz siyasetimiz, siyasetimiz dinimizdir' şiarından yola çıkarak dünyevi alanı dinselleştirmiş, ezilmişlik, şehâdet gibi kavramlara yoğun referanslarda bulunarak kendilerine iman etmiş bir kitle yaratmış; ve tüm bu anlatılanlar sayesinde de nihayet Ulemayı siyasallaştırarak sonu İslam Devrimi'ne kadar uzanan büyük yolu açmıştır.

Usuli ekolün iç ayrılıkları bitirmesiyle müçtehidler tarafından içtihad verilebileceği konusunda anlaşma sağlanması Ulemayı çok ciddi bir siyasi güç haline getirmiştir. Nitekim 20. yy İran tarihi boyunca görülmüş olan 1891-1892 Tütün Ayaklanması, 1906-1911 Anayasal Devrimi, Musaddık'ın petrolü millileştirme hareketi, 1963 Şah'a karşı ayaklanma ve 1979 İslam Devrimi gibi pek çok olayda bu gücünü göstermiş, ülke içi ve dışı siyasetin öncelikli aktörlerinden birine dönüşmüştür.

Tabii ki Ulemanın bu gücünün arkasında yalnızca Şiiliğin olduğunu söylemek yanlış olur. Ulemanın devletten bağımsız yapısının birinci nedeni, maddi anlamda bağımsız olmasından ileri gelmektedir. İran'da birer devlet memuru niteliğinde olmayan din adamları ve Ulema, gelirlerini halktan elde etmektedirler. Şia'da zekat ve hums gibi dini vergiler Ulema eliyle halktan toplanmaktadır ve toplanan paraların miktarı da bir nevî o müçtehidin halk içindeki şöhretiyle doğru orantılı olmaktadır. Hums ve özellikle humstan elde edilen imamın hissesi Safeviler sonrası Şii Ulema için en önemli gelir kaynağı olarak kabul edilmiştir. (Uyar, 1990, s. 273) Ulemaya güç kazandıran diğer bir önemli etken vakıfların idaresidir. Cami, medrese ve türbelere bitişik olarak inşâ edilen bu kurumlar Ulemanın önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur. (Uyar, 1990, s. 279) Ulemanın güç kazanması, rejimi de onlarla işbirliğine yöneltmiştir. Aynı zamanda Ulemanın desteğinin sağlanması, yönetimin

gücünü yasallaştırmasının, meşruiyet kazanmasının bir yolu olmuştur. Ulema özellikle eğitim ve yargı alanında önemli fonksiyonlara sahip olmuşlardır. Eğitimde tekelleşmiş olan Ulema, şer'î mahkemeleri de yönetmiştir. (Moaddel, R. W. aktaran Akkoyunlu, 2006, s. 25) Ulemanın gücünü pekiştiren önemli bir unsur da içinde fazlaca toprak sahibi bulunmasıydı. Özellikle üst düzey üyelerinden bazıları İran'ın feodal sınıfının bir fraksiyonunu oluşturmaktaydı. (Moaddel, R. W. aktaran Akkoyunlu, 2006, s. 25) Zaten Ulemanın gücünün temelinde yatan da sosyal faaliyetlerinin de katkısıyla oluşturduğu esnaf, köylü, yoksul, muhafazakar-cahil halk sınıflarıdır. İslam Devrimi'nin gerçekleşmesini sağlayan da uygulanan politikalar karşısında devlete tavır almış bu sınıflardan ve toprak sahiplerinden alınan destek olmuştur.

2.2. Şia ve Siyaset

Şia'nın siyasetle ilişkisi esasen ilk çıkış noktası olan Hz. Ali'nin halife seçilmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Yani Şia başlangıcından itibaren siyasi bir düzlemde gelişmiştir. Özellikle zaman içerisinde önce Sünni Arap asimilasyonu ve sonrasında da Sünni Osmanlı tehdidi ile karşı karşıya kalan İran'da kurumsallaşan ve İran'ın kimliğinin bir parçası haline gelen Şia, Şah İsmail'in ardından, Safeviler, Kaçarlar, Pehlevi Hanedanı ve son olarak da İslam Devrimi ile sistem içerisinde adım adım kökleşmiş sonunda da tamamen rejimin sahibi haline gelmiştir. İran'da Şianın siyaset ile ilişkisinden ve siyasetteki etkisinden söz etmek için Ulemayı takip etmek gerekmektedir. Zira Ulema, Şia'nın İran'daki siyasi kimliğini temsil eden en etkili kurumdur. Şia'nın İran siyasetindeki yerini ve dolayısıyla da ana çerçeve içerisinde Şia-siyaset ilişkisini anlayabilmek için Ulemanın özellikle 20. asırdan itibaren siyasi gelişimine odaklanmak gerekmektedir.

1921-1925 dönemi ulema ile Pehlevi Hanedanı arasında barışın hakim olduğu bir dönem olmuştur. Rıza Han tahta çıkışında ulemadan büyük destek almıştır. Din adamları kesiminin onu destekleme nedenlerinden biri orduda başarılı bir komutan olmasıydı. Din adamları Rıza Han'ı emperyalist olarak gördükleri İngilizlere karşı duracak ve Kaçar Hanedanı'nın çürümüşlüğü ortadan kaldıracak iktidar sahibi bir kişi olarak görmüşlerdir. (Faghfory, M. H.'den aktaran Akkoyunlu, 2006, s. 25) Bu sayede Şiilik özünde yatan reflekslere dönerek yine tepkisel bir siyasi davranış

sergilemiştir. Ancak ne var ki Rıza Han milliyetçi ve anti-emperyalist olmasının yanı sıra çağdaşlaşmadan da yanaydı. Ulemanın gücünün temelinde sosyal alanı yeniden düzenlemek, devletin şeklini ve yapısını modernize etmek istedi. Bu Ulemanın eğitim ve hukuk üzerindeki söz sahipliğinin kırılması, siyasi gücünün yok edilmesi anlamına geliyordu. Şianın siyasasında bu söz konusu dahi olamazdı.

Şah'ın Ulema ile giriştiği bu mücadelede yaptığı temel hata, modernizasyonun yalnızca Batı'da kabul görmüş değerlerin şeklen uygulanmasına dönük olarak yapılmasıydı. Atatürk'ün devrimlerinden ciddi anlamda etkilenen Rıza Han, Türk Devrimi'nin özündeki değişim isteğini anlayamadığı için; kolluk gücü zoruyla uygulanacak şekilsel değişimlerin, anlayış ve görüşleri zorla değiştirebileceği yanılıgısına kapıldı. Şah bu sayede toplumu modernize edebileceğini ve Şia'nın siyasi gücünün temelinde yer alan bataklığı kurutabileceğini sanıyordu. Bu düşünce Rıza Han'ı Ulemaya karşı cesaretlendirdi ve Batılılaşma hamlesini başlatmasına sebep oldu. Şah, dinin ve Ulemanın devlete ve Şah'a tabi olması gerektiğine inandığı için öncelikle Şia'nın siyasi etkilerini kırarak önlemler ve yasalar çıkardı. Bunun üzerine Ulema derhal Rıza Han'a cephe aldı. Böylece Rıza Han ile Ulema arasında bir güç savaşı başladı. Şah'ın hesaba katmadığı ise ne kadar kolluk gücüne ve korkuya dayalı bir sisteme sahip olursa olsun, toplumun dinamizmini elinde tutan esnaf, zanaatkar ve toprak sahipleri gibi sınıfların geniş alt sınıflarla birlikte Ulemadan yana olduğu, çıkarlarının ve anlayışlarının aynı minvalde aktığı idi. Bu hata Rıza Han'ın yönetiminin sonu oldu. Şia'nın siyasi gücü Rıza Han'ı yönetimden ederek bir kademe daha atladı ve gücünü iyice artırdı.

1940'lı yılların sonu ile 1950'li yılların başında Ulema kendi arasında birkaç gruba ayrılmıştı: Burujerdi-Behbehani'nin liderliğini yaptığı grup, Fedaiyan-e İslam, Kaşani ve bazı elit olmayan Ulema mensupları ile meclis içinde yer alan din adamları kesimiydi. (Ahavi, Ş.'den aktaran Akkoyunlu, 2006, s. 26)

1950'lerde petrolün millileştirilme döneminde Ulema ile Musaddık arasında geçici bir işbirliği dönemi olmuştur. Kaşani'nin başını çeken grubun Musaddık'ın liderliğini yaptığı Milli Cephe'ye olan bağlılıkları daha sonradan bozulmuştur. Musaddık'ın emperyalist kabul edilen ve İran'ı iki kere işgal eden İngiltere'ye karşı milliyetçi politikası takdir edilmiştir. Ancak Musaddık demokrat olarak tabir edebileceğimiz bir başbakandı. Ulemanın yegane korkusu ise; cumhuriyet rejiminin

ülkeye hakim olmasıydı. Bu da Ulemanın üst düzey grubunun Musaddık karşısında monarşiyi desteklemesini sağlamıştır. (Akkoyunlu, 2009, s. 26-27)

1960'lara gelene kadar Ulema ile devlet arasında önemli bir çatışma olmamıştır. Fakat Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1962'de uygulamaya koyduğu toprak reformu yasası yeni cepheleşmeye yol açmıştır ve 1963'te Humeyni'nin liderlik edeceği ayaklanma, devrime giden süreçte adeta bir mihenk taşı oluşturmuştur. Rıza Şah ülkesinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak, dış güçlerin müdahalelerini bertaraf etmek için ülkesini diktatör baskısıyla yönetirken Muhammed Rıza Pehlevi maalesef tahtını korumak için otokratik bir yönetim kurmuştur. Bu ortam da 1960'larda Humeyni'nin liderliğini kabul eden Ulemanın halkı etkisi altına alarak devrimi üstlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Böylece özellikle 1963 sonrasında sonu devrime varan, Ulemanın gücünü gitgide arttırdığı bir dönem başlamıştır. (Akkoyunlu, 2009, s. 26-27)

Şiiliğin, İran'ın çok parçalı toplum yapısını birarada tutan tek şey olması, onun kimi zaman siyasi odaklarca, kimi zaman güç sahibi toplumsal sınıflarca fakat en çok da Ulema tarafından kullanılmasına yol açmıştır. Bugün İran'ın toplumsal ruh hali, Şiiliğin İran'ın milli ruhunun bir 'ürünü' olduğu şeklindedir. Bunun sebebi İran'ın tarihi boyunca sürekli olarak işgal ve istilalara, asimilasyon faaliyetlerine maruz kalmasıdır. Bu çerçevede İran halkı bugün bile hala, her tür olumsuzluğun nedenini öncelikle ve büyük oranda dış güçlere bağlamaktadır. Bu bağlamda Şiiliğin İran için milli ruhun bir ürünü olarak görülmesi, aslında bir savunma refleksi, ürkek ve içe kapanık bir toplumun dünyaya haykırışıdır denebilir. Şia İran'da daima siyasetle içiçe yaşamış ve hatta siyasetin en önemli belirleyeni olmuştur. Şia'nın temelinde yatan 'dinim siyasetim, siyasetim dinimdir' anlayışı onu zaten doğuşundan itibaren siyasi bir unsur haline getirmiştir. İran toplumunun siyasetle zaten haşır neşir olması ve toplumsal tabakaları açısından dikey yapıyı bir angajman kültürüne sahip olması, Şia ile adeta bir bütün haline gelmelerini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Bu sayede Şiilik İran'ın milli kimliğinin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür.

2.3. Devrimi Yaratan Koşullar ve Devrim Süreci

İran İslam Devrimi bir din adamının (Humeyni) önderliğinde halka dayanan bir ayaklanma hareketi olmasının yanısıra İran'daki pek çok sınıf ve hareketin desteğini almış olması açısından da ilginç bir özellik taşımaktadır. Humeyni'nin başlattığı devrim hareketi birbiriyle asla biraraya gelemeyecek grupları ve çıkar gruplarını üstelik de İslami bir hareket altında toplamayı başarmıştır ve bu İran Devrimi'nin en büyük özelliklerinden biridir. Tüm bu farklı odakların İslami bir hareket etrafında buluşarak Şah'ın güçlü ve baskıcı yönetimine karşı ayaklanmalarının ardında pek çok sebep yatmaktadır.

İran İslam Devrimi özünde Pehlevi Hanedanı'nın devamlılık arzeden diktatoryal, baskıcı yönetimi neticesinde gerçekleşme imkanı bulmuştur. Batılılaşma adına yapılan şekilsel ve zora dayalı devrimler, ülke kaynaklarının Batı'nın sömürmesine açıldığı düşüncesi, ekonomik gidişatın kötü seyri, İran'ın Pers geçmişine dayalı bir kimlik yaratma çabası ve bu çabaya bağlı dini baskılama girişimi, Şiiliğin toplumsal hayattaki yerini yeniden tanımlamaya ve Ulemanın sistem üzerindeki etkisini yok etmeye dönük reformlar tüm kesimlerin tepkisini çekmiş ve devrime giden yolu açmıştır.

Şah Muhammed Rıza döneminde uygulanan politikalar İran'ı bölgesel bir güç haline getirmesine karşın, bunu Batı ile ilişkilerini geliştirmesine borçlu olması, toplumun sosyo-kültürel, dini değerlerine, İran kimliğine yapılan tahribatlar sonucu başarması, ekonominin kötüye gitmesi ve yolsuzluğun artması Şah'ın idaresindeki İran'ın tepkisini çekmiştir. Şah'ın o dönem kurduğu idarenin mantığını ve şeklini anlatmak için şu söz açıklayıcı olacaktır. 'Halka rağmen, halk için'. İran'ın o dönemdeki siyasi, kültürel ve ekonomik durumunun izahı bu cümlede yatmaktadır.

2.3.1. Devrimi Yaratan Koşullar

İslam Devrimi'nin hikayesi, Şah'a yöneltilen toplumsal nefretin 1979 yılında boşalması olarak açıklanabilir. İslam Devrimi Şah'ın politikaları sonucu ortaya çıkan nefretle paralel ilerlemiş, hatta siyasi ve çıkar odaklı olarak Şah'a karşı çıkan grupların bile halk arasında oluşan bu nefretle kamufle olarak harekete katılmalarına

ve devrime destek çıkmalarına neden olmuştur. Bu nefreti körükleyen ve devrime yol açan sebepleri yedi başlık halinde açıklamak mümkündür.

Sebeplerden ilki, toprak reformu nedeniyle zarar gören büyük toprak sahiplerinin kendilerini Şah'a karşı açılan cehpede konumlandırmalarıdır.

Söylentiye göre, bazı özel mülkiyet topraklarına kamulaştırma yoluyla, hazine arazilerine ise devlet imkanlarını kullanarak bizzat Şah ailesi tarafından el konulması, bu kesimin ve duruma şahit olanların öfkesine yol açmıştır. (Gündoğan, 2010, s. 112)

Şah tahta geçmesi sürecinde babasının el koyduğu toprakları geri iade edeceği vaadiyle toprak sahiplerinin desteğini arkasına almasına rağmen, iktidara gelince bu sözünü unutmuş ve aynı uygulamaya fazlasıyla devam etmiştir. Kullanıldıklarını düşünen toprak sahipleri bu sebeple muhalefetle birleşmiştir. İran'da toprak sahipleri ve köklü aileler genellikle dini kesimler ve Ulema ile ittifak halindedirler. İlim adamlarının birçok faaliyetleri ile medrese eğitimlerini finanse eden kesimlerin en başında bunlar gelmektedir. Şah'ın toprak reformu sebebiyle bu kesimin zayıflatılması, Ulema açısından da ekonomik sıkıntıların başlamasına sebep olmuştur. İşte bu bağlantı nedeniyle toprak reformuna karşı sert eleştirilerin önemli bir bölümü Ulemeden gelmiştir. Ulemanın toprak reformuna karşı gelmesinde ikinci sebep ise, İslam hukukuna göre özel mülkiyetin devlet zoruyla başkalarına dağıtılması konusundaki tartışmalardır. Ulemanın büyük bir çoğunluğu bunun İslam'a aykırı olduğunda hemfikirdirler. (Gündoğan, 2010, s.112)

İkinci sebep, toprak reformunun, reformdan fayda elde etmesi umulan geniş kesimler tarafından dahi tepki görmesidir. Her şeyden öte, toprağa sahip olmak başlı başına yeterli değildir. Bir kere dağıtılan toprağın ailelerin geçimini sağlamaya yetecek miktarda olması gerekir. Ayrıca, yeni toprak sahiplerinin üretim süreci hakkında eğitilmeleri, toprağı işleme ve ekim için gerekli makinelere ve finansmana sahip olmaları, ürettikleri ürünü satacak pazar imkanlarına kavuşmaları gereklidir. (Gündoğan, 2010, s.113)

Öte yandan toprak sahibi olmak bölgedeki tüm halklar arasında bir statü göstergesi, bir sınıf atlama aracıdır. Bu sebeple küçük köylüler ellerine geçen toprağın manevi sorumluluğunu kaldıramamış ve hem kapalı sosyal sistemleri

içerisinden hem de büyük toprak sahiplerinden tepki ve baskı görmüşlerdir. Sonuçta gerek bu sebeple, gerekse kısa vadede küçük köylünün üretim konusunda eğitimi ve makine-teçhizatla donatılması mümkün olmadığından kendisine toprak dağıtılan binlerce köylünün topraklarını ya gönüllü olarak ya da zorla ücret karşılığı yeniden büyük toprak sahiplerine satmışlardır. Bu yüzden tarım ve toprak reformu ekonomik ve sosyal açıdan başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Üçüncü etken, kadınların haklarında yapılan iyileştirmeler, çalışma ve eğitim hayatında karma sisteme geçilmesiydi. Bu Ulemanın tamamen karşı olduğu bir tutumdur. Ulema şeriat hükümlerinin oldukça muhafazakar ve despot şekilde uygulanmasından yana olan ve bu yönde tutumlar sergileyen bir sınıftır. Özellikle de Ulemanın gücünün oldukça koyu bir muhafazakarlıkla kısıpca alınmış alt halk tabakalarından geldiği düşünöldüğünde Şah'ın attığı bu yöndeki reformist adımlar doğrudan doğruya Ulemanın siyasi ve ekonomik gücünü yok etme girişimi olarak görölmüyordu. Bunda haklılık payı yok değildi. Şah din adamlarının devletın emrinde olmasını istiyor ve onların sahip oldukları gücün Batılılaşma hareketi ile birlikte yok edilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu yüzden Ulema Şah'ın bu hamlesine doğrudan tepki gösteriyordu.

Devrime giden süreçte dördüncü etkeni, Şah'ın İslam ve Şia hegemonyasını kırmak için Pers kimliğine sarılması oluşturuyordu. Şah, İran'ın çok eski bir tarihi ve geleneği olduğunu biliyor, bunun İran'ın yaşının yarısında bile olmayan bir Şii-İslam ekölu tarafından zapt edilmesini istemiyordu. Şah esasen İran'ın geri kalmışlığı ve modernleşmemesinin temel sebeplerinden biri olarak İran kimliğine yapışan ve en önemli parçası haline gelen Şii-İslam düşüncesini görüyordu. Bu düşüncüyü yıkabilmek için Persopolis şehri kalıntıları üzerinde yeni bir şehir kurduracağını duyuruyor, hicri takvimi feshederek Pers Kralı Cyrus'un doğumuyula başlayan eski Pers takvimini yürürlüğe sokuyor, gelenekten ve geçmişten bahsediyor, monarşinin 2500. yılının kutlanması için büyük şenlikler ve törenler düzenliyordu. Şah, diğer uygulamalarında olduğu gibi bu hedefinde de şekilsel olmanın ötesine gidemiyordu. Şah karşıtları ise bu uygulamalardan rahatsız olan halkı, monarşinin İslami tarza aykırı, şatafatlı ve ahlak dışı yaşantısıyla vurmaya çalışıyordu.

Beşinci sebep, Dr. Musaddık'ın ABD kumandasıyla işbaşından uzaklaştırılması ve ABD gücünün bu tarihten sonra İran yönetimi üzerinde devamlı hissedilir hale gelmesiydi.

Musaddık'ın seküler bir yapı oluşturacağı endişesiyle Ulema kesiminin 'cepheden' ayrılmasıyla ulusal cephe hükümeti dağıldı. Bu gelişme üzerine ordu içindeki bir grup, gizliden gizliye darbe hazırlığına başlamışlar, ülkenin Tudeh'in denetimine girerek Sovyet kampına kaymasını engellemek isteyen ve bu nedenle monarşiyi destekleyen ABD ile temasa geçmişlerdi. CIA'nın da yardımıyla bu grubun darbe girişimini destekleyen ABD hükümeti konudan Şah'ı da haberdar ederek darbeci grubun lideri General Zahedi'yi başbakan olarak atayacağına ilişkin anlaşmaya varmıştı. (Arı, 2007 s. 338)

Ancak bu ilk darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve Şah tahtını bırakıp Roma'ya kaçtı. Ardından yine aynı yöntemlerle ilk darbeye 3 gün sonra 19 Ağustos 1953'te ikinci darbeye Musaddık düşürülerek tutuklandı ve Şah'ın tekrar İran'a dönüşünün önü açıldı. Bu olay Şah'a ve ABD'ye duyulan öfkenin hat safhaya çıkmasına ve artık ucu devrime varan bir öfkeye dönüşmesine yol açmıştı.

Altıncısı, Şah'ın özgürlük talepleriyle karşısına dikilen muhalefeti sindirmekteki sert tutumu, İslami kesim ile Tudeh Partisi taraftarlarına uyguladığı hapis, sürgün, işsizleştirme, yalan propaganda yoluyla itibar zedeleme ve diğer yıldırma faaliyetleri ile İran İstihbarat Teşkilatı SAVAK'ın korkunç işkence teknikleri Şah'a duyulan öfkeyi artırmıştır. (Gündoğan, 2010, s. 115) Özellikle sol gruplar ve öğrenci hareketleri bu şiddete Ulemadan daha çok maruz kalıyordu zira Ulema nispeten daha güçlü ve etkiliydi. Ancak, tüm muhalif grupların işbirliği yapmaları ve örgütlenmeleri sonucu Şah'ın baskı ve şiddete dayalı yöntemleri fiyasko ile sonuçlarak devrime giden yolu açmış oluyordu.

Devrime sebep olan etmenlerin sonuncusu ise demokratikleşme ve şeffaflaşma problemi idi. Şah, Batı yanlısı, hızlı bir reformizasyon yapmaya çalışıyor; Ulema, toprak sahipleri gibi geleneksel yapılara, Şiilik gibi milli kimliğin parçası olmuş kavramlara saldırıyor ancak yine o geleneğin bir ürünü olan monarşiye dokunmuyordu. Bu tavır, halk ve aydınlar arasında Şah'ın samimiyetinin sorgulanmasına yol açıyordu. Gerek sağ, gerek sol tandanslı, gerekse ruhban sınıfı açısından Şah, İran'ı kendi mülkü gibi yönetiyor ve kimseyi dikkate almıyordu.

Bu noktada yine Şah'ın model olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni aldığı görülmektedir. Ancak Şah'ın Türkiye'yi model alırken unuttuğu, Türkiye'nin bir ulusal kurtuluş savaşı etrafında mutabakat sağlayarak mücadele ettiği ve başlangıcı bu dönemden öncesine dayanan bir değişim süreci yaşadığıdır.

Şah'ın demokrasi ve modernleşme yolunda attığı adımlara bir türlü nimetlerini yediği ve iktidarını borçlu olduğu monarşi kurmuna katmaması, arkasındaki tüm desteklerin bir bir yok olmasına ve yönetimin tek partiyi dayatan, baskı ve şiddet dolu bir diktatörlüğe dönüşmesine yol açmıştır.

Kısacası Şah elinde fırsat olmasına ve başlangıçta halkı arkasına alma imkanı olmasına rağmen son ana kadar tüm fırsatları geri çevirmiş ve kendi sonunu kendisi hazırlamıştır.

2.3.2. Şah'ı Destekleyen Gruplar

Şah'a karşı en sağdan en sola kadar değişik fraksiyonların oluşturduğu bu yelpazeye rağmen o dönemde Şah'ı ve onun temsil ettiği otoriteyi destekleyenler de yok değildi. Bu gruplar arasında ilk olarak sayabileceğimiz grup Şah'ın devamlı övündüğü İran ordusu ve Şah tarafından özel olarak kurulan iç güvenlik örgütü SAVAK mensuplarıdır. Şah, devlet içinde kendi aleyhinde gelişebilecek oluşumları engellerken, Şah'ın yokluğunda ait oldukları kurumları koruyacak, onlar için mücadele edecek bir devlet elitinin oluşmasını da engellemiştir. Şah 1979 Şubatında ülkeden kaçtığında, ne ordu, ne de polis devlet adına hareket edecek motivasyonu bulamamıştır. (Sürücü, C.'den aktaran Yurdakurban, 2007, s. 11) Bunlar son ana kadar Şah'ı desteklemelerine rağmen düzeni korumada pek başarılı olamamışlar, aslına bakılırsa bu durum bir anlamda devrimin daha fazla kanlı geçmesini önlemiştir.

Monarşiyi destekleyen gruplardan bir diğeri de nüfusları oldukça kalabalık olan zengin sınıf olmakla beraber, Şah'ın bunları harekete geçirmeye yönelik hiçbir şey yapmadığı görülmektedir. Bunların dışında Şah'ın toprak reformu sayesinde durumları düzelmiş olan İran'daki zengin çiftçi kesimi de Şah'ı destekliyordu. Ayrıca, rejimden bir takım maddi – manevi çıkarları olan gönüllü destekçiler denebilecek çevreler, teknokrat sınıfı ve bürokrasi de üst düzey makamları işgal eden

gelenksel seçkinler de Şah'ı destekliyordu. Fakat devrim sırasında bunlar da sonradan saf değiştirmişlerdi. İran'da vasıflı sanayi işçileri de monarşiyi destekleyen gruplar arasında sayılmakla birlikte, bunlarda daha sonra devrimi destekler bir tutum içine girdiler. Hatta 1978 Sonbaharına doğru grevler yoluyla rejimin çökmesine doğrudan katkıda bulundular. (Cottam, R. Aktaran Arı, 2007, s. 346)

Kısacası başlangıçta pek çok kesim tarafından desteklenen Şah yönetimi, devrim sürecinde halkı kaybetmesinin ardından devrimci güçlere karşı giderek daha zayıf hale geldi ve destekçilerini çok küçük bir azınlık dışında tamamen kaybetti.

2.3.3. Devrimi Destekleyen Gruplar

Şah dönemindeki muhalefet, devrim öncesi yapı içerisinde temel olarak altı gruba ayrılmaktaydı: Radikal İslamcılar, İlimli İslamcılar, Milliyetçiler, Liberaller, İlimli Solcular ve Radikal Solcular.

Birbirleriyle taban tabana zıt birçok farklı düşüncenin temsilcilerinin ortak mücadelelerinin ürünü olan bu devrim, Ulema ile Bazari sınıfının toplumsal ittifakı ile oluşmuştur. Daha ziyade muhafazakâr kimlikleri ile tanınan bu gurupların devrime öncülük ederek yönlendirmesi bu devrimi ilginç kılan özelliklerin sadece bir tanesidir. Keşel'in ifadesiyle, İran Devrimi'nin kendine özgü karakteri, iktidarın ele geçirilmesine kadar farklı hatta karşıt toplumsal sınıfları birleştirme ve her tür diğer rakip ideolojiye karşı İslamcı siyasal söylemi bu seferberliğin baş aracı haline getirme kapasitesindedir. (Gilles, K. aktaran Yurdakurban, 2007, s. 10) İslamcı söylemin bu zaferi, Humeyni'nin, başlangıçta Şah'a ve rejimine karşı nefretle güdülenen bir hareketin dini ve hatta laik bileşenlerini bir arada tutma kapasitesi sayesinde mümkün olmuştur. (Gilles, K. aktaran Yurdakurban, 2007, s. 11)

Devrimi destekleyen grupları altı başlık halinde vermek mümkündür. Bunlar; radikal İslamcı grup, ılımlı İslamcı grup, milliyetçiler, liberaller, ılımlı solcular, radikal solculardır.

Ali Muntazari, Rıza Mehdavi-Kani, Haşimi Rafsancani, Seyyid Ali Hamaney gibi önemli isimlerin içerisinde olduğu radikal İslami grup gücünü, bazaar, camiler ve din okullarından almaktaydı. Bazaarın desteğini almış olmak bu gurubu devrim sonrası

süreçte bir adım öne çıkardı. İlimli İslamcılar ise Ayetullah Şeriatmedari ve Hasan Tabtabi Komi gibi isimlerden oluşmaktaydı. Bu grup Şah'ın politikalarına ve yönetim anlayışına karşı olmasına rağmen monarşinin devamlılığını savunuyor, rejimin değiştirilmesine mesafeli duruyordu. Liberaller, Ulusal Cephe mensupları, Mugaddem-Maraghei'nin radikal hareketi ve Ulusal Demokratik Hareketin yanı sıra İslamcılara tepki duyanların katılımından oluşuyordu. Temel destek noktaları orta sınıf olduğundan daha çok bir sınıf hareketi görünümündeydiler. Milliyetçiler ise Ayetullah Taligani ve Mehdi Bazargan gibi isimlerin önderliğinde yapılanmıştı. Bu grup demokratik bir İslam cumhuriyetini savunuyor ancak İslamcıların katı ideolojilerine de karşı çıkıyorlardı. İlimli solcular Mücahidin'in ismi ön planda olan bir gruptu. Bu grup islamı devrimci bir şekilde yorumlamakta ve toplumsal-ekonomik alanda köklü değişiklikleri savunmaktaydı. Bu grubun İslami perspektife sahip olması onları İslamcılar ve Milliyetçilerle uzlaşabilir kılıyordu. Radikal solcular ise bu siyasi yelpazenin diğer ucu görünümündeydi. Tudeh, Fedayin, Peykar gibi Marksist grupların önderliğinde oluşan bu kanat, toplumsal, kamusal ve ekonomik alanda Marksist bir devrimi öngörmekteydi. Onlar için din, reaksiyoner bir güçtü.

Bu grup daha çok Batıdaki örneklerinde olduğu gibi anti-emperyalist düşüncedeki gençler, üniversiteliler, azınlıklar ve işçiler arasında taraftar bulmaktaydı.

Bu grupların varlığına ilaveten rejim, büyük sermaye sahiplerine karşı başlattığı mücadeleyi, orta sınıf kökenli küçük tüccar ve çarşı esnafını da hedef alarak tüm şiddetiyle sürdürdü. Lise öğrencilerinden oluşan 10.000 kişilik "Teftiş Timleri" ve de SAVAK (Rejimin gizli polisi) tarafından kurulan "Esnaf Şuraları"na küçük esnaf ve pazar tacirlerinden 400.000 kişiye değişik cezalar verildi. Böylece, neredeyse pazarda çalışan her aileden en az bir kişi cezalandırılmış oluyordu. Saltanat ailesi ve hükümet içindeki fesat ve geniş yozlaşmayı örtbas etmek için "bazaar" bir araç olarak kullanılmıştır. Orta sınıfın Rejim'den aldığı bu yara, (Fekri, 2007, s. 127) onların da rejimin aleyhinde yer alarak devrime katılmalarına neden olmuştur.

Devrim sürecinde tüm bu gruplar Şah'a karşı işbirliği yapmasına karşın toplumun ve sonrasında da devletin önemli güçlerini arkasına almayı başaran İslamcılar tüm diğer devrimci grupları bastırarak iktidara hakim oldular. Sonrasındaki süreçte ise Şah'tan daha katı uygulamalar ile bu grupları ya sindirdi ya da yok ettiler.

2.3.4. Devrim Süreci

Devrim süreci içerisinde hareket liderliği sorunu, sıradan bir pratik sorun olmaktan çıktı ve teorik/stratejik boyutları olan bir sorunsal olarak hareketin niteliğine etki yapacak düzeye ulaştı. Humeyni, ABD'nin elçisi Solivan üzerinden Şah'ın yerine geçebilen ordu generalleri ve seküler siyasal muhalefet planına karşı, üç yönlü bir girişimde bulundu: Öncelikle , halktan genel grevleri sürdürmesini istedi. İkinci olarak, ordu ve silahlı kuvvetlerin tüm rütbelerinin halkın devrimci hareketine katılmasını istedi. Ve son olarak da, sadece muhaliflerin istek ve amaçları doğrultusunda, milli istikbal, özgürlük ve halkın egemenliği gibi kavramları vurgulamada ısrarlı oldu. Böylece, tüm muhalefet Humeyni'yi hareketin liderliğine kabul etti. (Fekri, 2011, s. 171)

Öte yandan Tebriz olayı, 2500 yıllık monarşinin yıkılması ve İslam Devrimi ile sonuçlanan olaylar zincirini başlatıyordu. Tebriz şehitlerini anmak için ülkenin çeşitli kentlerinde anma toplantıları düzenleniyordu. Ülkenin çeşitli yerlerinde durum gerginleşerek, Başkent Tahran'ın ardından ikinci büyük kent olan İsfahan'da da sıkıyönetim ilan ediliyordu. Bu arada Ramazan ayı geldi. Ayetullah Humeyni, Irak'tan yayınladığı mesajında Ramazan ayı boyunca halkın ve din adamlarının sürekli olarak camilerde toplanmasını, işlenen cinayetleri ve İslam Cumhuriyeti kurulması hedeflerinin tartışılması çağrısında bulunuyordu. Ramazan ayı boyunca giderek büyüyen bu kitle hareketi, Humeyni'nin kişiliğinde önderini de bulmaya başlayarak, Humeyni ve halk arasında bir iletişim kurulmuştu. Humeyni'nin her çağrısında halk harekete geçiyor ve halkın her hareketi ile Humeyni yüceliyordu. (Tabriz, 2004, s. 175)

Devrimin gerçekleşmesine kısa bir süre kala Humeyni'nin devrim liderliğine yükselmesi, devrimden sonraki süreçte iki bağlamda çok önem taşımaktadır: Humeyni'nin liderliği devrimden sonraki süreçte devrim destekli iktidarın elden ele dolaşmasını engelledi. Bir Fransız Devrimi örneğinde, devrimden sonra kral'ın yokluğunu hiçbir grup doldurma etkisine sahip değilken, İran'da bu boşluk başarılı bir biçimde Humeyni ile özdeş sayılıyordu. Şah'ın aristokrat yaşamına karşın Humeyni, ilerleyen yaşı, sade yaşantısı ile halka sempatik geliyordu. Humeyni, 1962'den başlayan siyasal geçmişi, katı ve tutarlı liderliğiyle devrimcilikte sertlikten yana tavır alması, oluşturulan toplumsal kolektif bilinci halkın en alt katmanlarıyla

iletişim kurmak için kullanabilme yeteneği, devrimin simgesi ve mazhari konumuna yükselmesi ile karizmatik bir liderlik profili çiziyordu. (Fekri, 2011, s. 172)

Bu noktada şunu söylemek yanlış olmayacaktır. Humeyni'nin oynadığı en önemli rol muhalefeti birleştirmesi, Şah'a karşı tek cephe oluşturarak eleştirileri ustalıkla ve kurnazlıkla Şah'a yönlendirmesi olmuştur. Devrimden sonra da Humeyni yandaşları dışındaki fraksiyonlar başarıyla tasfiye edilmiştir. Dini kanattaki İslami cumhuriyete karşı olan, mehdi gelmeden bahsi geçen idari yapının kurulamayacağına dair endişe taşıyan İslami gruplar Humeyni'nin fetvalarıyla (içtihad) pasifize edilmiş, sol örgütlenmeler ve siyasi haklar isteyen gruplar ise beklediklerini bulamamışlardır.(BÜSAM, 2009, s. 22)

Diğer taraftan Rıza Şah'ın iç politikadaki en büyük eseri, kendisinin ve rejim destekçilerinin Ak Devrim ismini verdiği ve temelini bir dizi toprak reformu ile modernleşme atılımlarının oluşturduğu dönüşüm programıydı. 1963 yılında uygulamaya konulan bu reform programının görünürdeki temel amacı, büyük toprak ve nüfuz sahibi kimselerin gücünü kırarak toprakları ve refahı daha geniş bir kitleye yaymak, böylelikle geniş kitlelerin rejime desteğini sağlamak ve sağlamlaştırmaktı. Ayrıca eski sistem sayesinde büyük toprak sahipleri ile kurdukları ittifakın bir sonucu olarak yaşayan güçlü geleneksel yapıların zayıflatılması, Ulemanın konumunun sorgulanması ve toplumun modernize edilmesiydi Kısacası Şah'ın reformdan beklentisi, İran'ın feodal yapıdan kurtulmasıydı. (Gündoğan, 2010, s. 108)

Bununla birlikte modernizasyon Ak Devrimin vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu bağlamda yükselen devrim hareketini ve özellikle de İslami hareketi hiçe sayarcasına hızlı ve çok boyutlu modernleşme hamleleri yapıyordu. Şah'ın uyguladığı politikalar O'nun Atatürk'ten ve Türk Devrimi'nden ne denli etkilendiğinin açıklayıcısı gibidir. Toplumların özünün zora dayalı şekilsel uygulamalarla değiştirilebileceğine inanan Şah, toplumların ve dolayısıyla da İran'ın bir gecede değişebileceğini sanmıştır. İran halkında bu şekilde çok boyutlu ve köklü bir talep ya da bu yönde bir düşünce söz konusu değildir. İran içerisindeki reformcu ve modernist hareketler daha çok sosyalist grupların tekelinde kalmakta ve bu sebeple de Batılılaşma yönünde değil sosyalistleşme yönünde olmaktadır. Halkın geneli ve her tabakadan çıkar katmanları ise daha çok ekonomik ve ulusal kimliğe-ulusal onura ilişkin kaygıları dillendirmekte ve kültüre ve Şiiliğe karşı gerçekleştirilen reformlara

teпки göstermektedir. Şah ise bunların tam tersine hızlı ve zora dayalı bir Batılılaşma hareketini icra etmekte ve Batı tarih ve kültürüne dayalı, kapitalist, İran kimliğine ve tarihine tamamen ters değerleri empoze etmeye çalışmaktadır. Ekonomik alandaki başarısızlıklar ve yolsuzluklar ise Şah'ın her şeye rağmen yanına çekip reformu sürdürebileceği çıkar gruplarını da uzaklaştırarak O'nun; özellikle toplumun tabanını ve esnaf-zanaatkar-toprak sahibi sınıfların desteğini alan ruhban sınıfını sindirmesini imkansız kılmıştır. İşte bu nokta Devrimin anahtarı durumundadır.

Şah'ın söz konusu modernizasyon politikası 3 temele dayanmaktadır. Bunlar şu şekilde ifade edilebilir: Ülkesinde seküler bir eğitim modeli benimsemek, sanayileşmeye ağırlık vermek, modern bir ordu yaratmaktır. Bu girişimler yukarıda belirtildiği üzere sosyal ve ekonomik yapı dikkate alınmaksızın girişilmiş hareketlerdir. Şah bu politikaları uygularken, toplumda kendisine karşı oluşan tepkiyi dikkate almamıştır. Bununla birlikte Şah bu politikalarını uygulamaya koyarken önemli ölçüde ekonomik gelire sahiptir. Gereken reform ve yapılandırma politikalarının icraatına yönelik herhangi bir kaynak sıkıntısı görünmemektedir. 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının aniden artması sonucunda İran, petrol gelirlerini birkaç kat arttırmış, Şah Muhammed Rıza ekonomik açıdan rahatlamıştır. Ancak ne var ki bu kaynağı oluşturan gelirler hiçbir dönemde plan ve program dahilinde harcanamamış; devletin yapısal devamlılığı ve gücünü koruyabilmesi için asıl gereken yerlere ve asıl gereken işlere harcanması gereken kaynaklar bir türlü ayrılamamıştır. Bunun en büyük sebebi, Batı desteğindeki Şah'ın bu desteği yitirmemek için gelirlerin büyük bir bölümünü ABD'nin baskısıyla silahlanmaya harcamak zorunda kalmasıdır. Bu tüm dengeleri altüst etmiştir. Sonuç olarak bozulan bütçe nedeniyle aşırı silahlanmaya bağlı olarak enflasyon kimsenin beklemediği bir artış göstermiştir. İran halkının genelinin alım gücü düşük, dar gelirli insanlardan oluştuğu düşünüldüğünde, enflasyondaki artışın halk üzerinde yarattığı yıkıcı etki daha iyi anlaşılmaktadır. 1975 yılında enflasyon yaklaşık olarak % 9,9 artış göstermiştir. Enflasyon oranında görülen bu artış 1976 yılına gelindiğinde yaklaşık % 25,6 olarak gerçekleşmiş, buna karşın hükümet enflasyonu düşürebilmek için herhangi bir girişimde bulunamamış ve sonuçta enflasyon 1977 yılında % 40'lara kadar dayanmıştır.

Yaşanan bu ekonomik sıkıntılar, Şah'ın icratlarının temelini çökmesine ve siyasal ve ekonomik merkezileşme politikasının tam bir başarısızlığa uğramasına yol

açmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, bu durum Şah'ın gerçekleştirmek istediği icraatlar açısından son derece önemlidir. Zira Şah'ın aklındaki tüm reform hamleleri ve icraatlar mali bir güce dayalı ve yine bu mali güç tarafından beslenip hoş tutulan bir orduya dayanmaktadır. Bu sebeple mali sistemin çökmesi, tüm bir sistemin çökmesi anlamına gelmektedir. Ekonominin çökmesi, Şah'ı ülkedeki iç güç odaklarına karşı giderek zayıflatmıştır. Bunun farkında olan Şah, tekrar zemin kazanabilmek için başarısızlığının faturasını kendisine sürekli engeller yaratan muhalefete yüklemek istemiştir. Bu bağlamda daha önce uygulanmayan sıkılıkta bir baskı politikası izlemeye başlamış, kendine taraf olanlara maddi-manevi menfaat sağlarken, muhaliflerine karşı son derece acımasız olmuştur. Yaratılan bu baskı ve korku devleti, Şah'a silahlanma faaliyetleri konusunda uzun süredir destek veren ABD'nin dahi tepkisini çekmiştir. Dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter, Şah'ı açıkça uyarmış ve şu beyanatta bulunmuştur: İran yönetiminin insan haklarına saygılı davranması gerekmektedir. İnsan haklarına saygılı davranmayan yönetimler, ABD'nin askeri ve insani yardımlarından mahrum bırakılacaktır. Gerçekte ABD'nin bu tavrı sadece uluslararası toplumun tepkilerini azaltmak amacı gütmekte, ABD el altından Şah'ı desteklemeye ve kayırmaya devam etmektedir. Ancak ne olursa olsun, ABD'nin verdiği resmi tepki ülke içinde ve Avrupa'daki Şah karşıtı güçlerce değerlendirilmiş; kendisine bu sayede destek bulan liberal ve aşırı uç kesimler harekete geçmiştir. ABD'nin istemeyerek yaptığı tepkisel açıklamalar devrime giden sürecin başlaması açısından dağın tepesinden bırakılan bir kar topu etkisi yaratmıştır.

Öte yandan halk arasında ABD'nin seçimle gelmiş bir başbakanı 1953'te CIA aracılığıyla devirmiş olmasının yarattığı etki ve İran halkında bıraktığı izler de halen tazedir. Bu gelişmeler ve düşünceler, Şah yönetimini sonraki süreçte giderek daha fazla dışa bağımlı hale getirmiştir. Halk ve muhalefet içinse “Monarşi artık yalnızca gayrimeşru bir iktidarı gasbetmek, İslâm hukukunu hiçe saymak, baskı ve zulmün aleti olmakla kalmıyor, aynı zamanda İran üzerinde giderek artan dış müdahalenin ve zenginliklere yönelen sömürünün de yardımcıları olarak görülüyor; Şah açıkça hain ve Batı işbirlikçisi olarak değerlendiriliyordu.” Bunların yanında bir de bürokraside artan rüşvet ve yolsuzluğun ayyuka çıkmasıyla toplumun Şah'a ve onun kişiliğiyle tanımlanan sisteme karşı gösterdiği tepki iyice artmıştı. Şah Muhammed Rıza ise aleyhinde giderek büyüyen tepkileri bertaraf etmek ve muhalefeti susturabilmek için yine baskı ve şiddete yönelik sert önlemler almaya devam etti.

Şah, istihbarat örgütü SAVAK'ı, halkı kontrol etmek ve muhalefeti susturmak için bir araç olarak kullanıyordu. Pek çok kaynakta defalarca dile getirilen ortak nokta şu ki; SAVAK halkın en büyük korku kaynağıydı. 1958 yılında Muhammed Rıza Pehlevi tarafından kurulan bu teşkilât, 1953 darbesinden sonra Şah'ın iktidarını garanti altına alabilmesi için bir araçtı. SAVAK tüm önemli kurumlar içinde mevzilenmiştir ve üniversitelerde dahi muhalif öğrencileri takip etmiştir. SAVAK'ın eline düşme ve işkence tehlikesi halkı siyasetten uzaklaştırmış, siyasetten konuşmaya korkan, pasif ve paranoyaklaşmış bir toplum yaratmıştır. (Akkoyunlu, 2009, s. 54)

Bunun sonucunda muhalefet yeraltına çekildi. Bu durum muhaliflerin, zaten sisteme karşı hoşnut olmayan geniş halk kitleleri içinde örgütlenmesine fırsat verdi. Şah'ın bu baskıcı rejimi kitlelerin illegal ve marjinal muhalif gruplara yönelmesinin önünü açtı. Esasında toplumun bu hoşnutsuzluğunu kanalize edecek yasal bir siyasal ortamdan yoksun olması, illegal alanda faaliyet gösteren muhalif grupların işlerini kolaylaştırmıştı. Dolayısıyla “kendisini ifade edebilecek siyasal kanallar bulamayınca halkın siyasal sistemden uzaklaşması yani kopması daha kolay oldu.” (Dağı, İ. aktaran Görçün, 2006, s. 45)

Öte yandan İran'da Şah Muhammed Rıza'nın uyguladığı sanayileşme politikası tarımın ihmal edilmesine yol açmış, bunun sonucunda köylüler ekonomik açıdan iyice yoksullaşmıştı. Bunun doğal sonucu olarak köylerden kentlere ciddi bir göç akını başladı. Bu göçlerle İran'ın kırsal nüfusu kentlere gelerek kentlerin varoşlarını oluşturmuş, yaşadığı ekonomik sıkıntılarla bütünleşince, Şahlık rejimine karşı gelişen muhalefetin en önemli aktörlerinden birisi haline gelmişti. Kentlerde yaşayan ve sanayide çalışan kentli nüfus daha çok Tudeh gibi sol partilere yönelirken, kırsal kökenli nüfus, kırsal bölgelerde etkin olan İslami muhalefetin şehirlerdeki temsilcileriydiler. (Hooglund, E. aktaran Görçün, 2006, s. 45)

Devrimci hareket içinde öğrenciler en önemli saflarda bulunmaktaydı. Bu hareket içinde öğrenciler diğer gruplara oranla büyük deneyim sahibiydiler. Çeşitli siyasal düşünceler arasında özellikle Marksist gruplar ve siyasal İslamcılar arasında öğrenciler önemli roller üstlenmişti. Özellikle kız öğrenciler farklı kıyafetler ve farklı siyasal düşünceler içerisinde kampüsleri ve alanları doldururken, Halkın Mücahitleri örgütünde de kadınlar çoğunluklardı. Birçok öğrenci de üniversitelere dinsel kıyafetlerle gelmekteydiler.

1970'li yıllarda yurt dışında okuyan yaklaşık yüz bin öğrenci İran hükümetini protesto etmeye başladılar. 1970'li yılların ortalarında bu öğrenciler İran Öğrenci Konfederasyonu'nu kurdular. Bu kuruluş, özellikle Tudeh gibi siyasal partilerin yanı sıra sol grupların etkisi ve kontrolündeydi. Bu dönemde Sovyetler Birliği, İran Tudeh partisi ve çeşitli sol gruplar ile yakın ilişkiler içerisindeydi. Kısa süre sonra İran Öğrenci Konfederasyonu aşırı ölçüde radikalleşecek ve silahlı mücadeleyi ön plana çıkaracaktır. İran Öğrenci Konfederasyonu içerisinde birçok silahlı sol gruplar meydana gelecektir. Bunlardan en önemlileri; İslami Sol Halkın Mücahitleri ve Marksist Halkın Fedaileri örgütleridir. Buna karşın İslamcı öğrenciler de Müslüman Öğrenciler Birliğini kurdular. Bunlar kurulduktan hemen sonra İran başta olmak üzere, Müslüman devletler ile Fransa'da ciddi bir örgütlenmeye gittiler. Bunun dışında diğer bir örgütlenme de Ulusalçılar arasındaydı. Ulusalçılar tarihi önderleri olarak Musaddık'ı belirlemişlerdi. Bu gruplar Musaddık'ın siyasal düşüncelerini kendilerine rehber edinmişlerdi.

Bu dönemde muhalefetin tüm renklerinin Şah yönetiminden şikayetçi olması ve propaganda ve söylemlerini bu yönde oluşturmaları toplum içerisindeki Şah karşıtlığını mutabakata dönüştüren bir etki yapmıştı. Arkasına toplum desteğini alan muhalefet, bu aşamadan sonra daha örgütlü ve toplumla daha ilgili bir duruma geldi. Artan ve toplumsal bir mutabakata doğru genişleyen muhalefet karşısında 1977 yılında Şah, liberalleşme ve reformlar içeren bazı kararlar almak zorunda kaldı. Şah'ın bu kararı, iç tepkileri azaltmayı ya da en azından daha da artmasını önlemeyi amaçlamasının yanı sıra esas olarak gücünün ve iktidarının asıl kaynağı olan dış desteği kaybetmemeyi amaçlıyordu. Nitekim, yabancı devletlerin baskı ve telkinlerinin yanında Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), Uluslararası Hukukçular Komisyonu gibi uluslararası kuruluşlar da resmi tepkiler vermeye başlamışlardı. Şah yaratılan bu dış baskının kendisine müdahale veya muhalefetin güçlenmesi ile sonuçlanmasını önlemek amacıyla reformlar yapmak ve kaybetmekte olduğu dış desteği yeniden kazanmak istemişti. Ancak buna karşın ülke içinde özellikle SAVAK eliyle yürüttüğü uygulamalar giderek daha da sertleşiyordu.

Diğer taraftan 1977 yılının bahar aylarından itibaren dilekçe ve mektup hareketleri başlamıştı. Bir aydınlar, militer gruplar ve sonradan Humeyni'nin talimatıyla Ulema'nın da dahil olduğu gruplar ve kişiler baskının ve sansürün sona ermesi için dilekçeler ve açık mektuplar yazarak ya Şah rejimine ulaştırmaya ya da bu mektup ve

dilekçelerin içeriklerini kamuoyu ile paylaşılmaya başladılar. Şah, söz konusu hareketin muhalefeti daha da güçlendireceği, kendisi hakkında halkın sahip olduğu olumsuz değerlendirmelerin daha da güçlenip yaygınlaşacağı korkusuyla kovuşturma başlattı. Diğer taraftan da, 1977 yılının Temmuz ayında halkın artan tepkisini dindirmek ve ekonomik krizlerin derinleşmesinin yarattığı yıkımı durdurabilmek amacıyla görevdeki hükümeti değiştirdi. Başbakan Hoveyda'yı görevden alarak yerine Jamshid Amugezar'ı getirdi. Amugezar, daha göreve gelir gelmez ilk iş olarak acil çözüm bekleyen meselelere eğildi. Bunların en başında ise enflasyonla mücadele geliyordu. Yeni başbakan enflasyonu düşürebilmek ve ekonomiyi tekrar düzene sokabilmek için askeri harcamaları azaltmaktan başka bir yol olmadığını düşünmesine karşın, Şah'ın rejimini orduya yaslanarak koruduğunu bildiğinden bunu yapmaya cesaret edemedi. Bu yüzden Amugezar sorunlarla mücadelenin yöntemini bilmesine rağmen gereken adımları atamadı ve sonuçta da ekonomi giderek daha kötü bir hal aldı. Bu halkın artık doğrudan Şah'ın kendisine yönelen ve baskılara rağmen giderek daha aleni bir hal alan tepkisini artırdı.

Öte yandan yine 1977 yılının Kasım ayında Şah Muhammed Rıza Pehlevi, Washington'a bir ziyarette bulundu. Bu ziyarette ABD'de yaşayan ve muhalif görüşteki İran vatandaşlarının çok büyük tepki ve protestoları ile karşılaştı. İran televizyonu ise bu görüntüleri yayınladı. Daha sonra Amerikan Başkanı Carter, İran Şah'ına iadei ziyarette bulunmak amacıyla Tahran'a geldi. İranlı muhalifler Carter'ın yaptığı bu ziyaretin esasen sadece artan petrol fiyatlarını denetim altına almak ve ABD'nin, İran'daki çıkarlarını korumayı amaçladığını düşünüyorlardı. Carter, Şah'a ABD askeri yardımının devamlılığı ve Şah rejimine yönelik politik desteğin süreceği garantisini vermişti. ABD'nin bu destek ve sözleri muhalefetin dozunu ve içeriğini artırdı. Şah ise ihtiyacı olan desteği almış olmanın verdiği güvenle gizli polis teşkilatı SAVAK'ı muhalif liderlere ve protestoculara yönelik bombalama ve suikast tarzı eylemlere yöneltti. Baskı giderek artıyordu. Ancak muhalafetin (her siyasi görüşten muhalif akım) gücünü fark etmesi ve örgütlü hale gelmesi onların ortadan kaldırılmasını imkansız kılıyordu. Dahası muhalefet halka yayıldığı için, onlara karşı girişilen bir illegal operasyon veya uygulama halkın tepkisini de alıyordu. Muhalefet olayların ve gidişatın bilincindeydi. Şah'ın ABD destekli muazzam gücünü kırabilmek için öğrenciler, esnaflar, zanaatkarlar, toprak sahipleri ve Ulema arasında bir uzlaşma oluşmuştu. Muhalifler, Şah'ın baskılarına karşı rejiminin yumuşak karnı

olan ekonomik varlıklara yönelik eylemlere giriştiler. Özellikle bankalar, petrol işletmeleri gibi endüstriyel ve finansal alanlarda çalışan halkı örgütlediler ve üniversite öğrencilerini harekete aktif olarak katılmaya sevk ettiler. Toplumsal tepki giderek artmasının yanında müthiş bir dinamizm de kazanmaya başlıyordu. Mücadelenin iki ucu artık belli olmuştu. Şah'ın dış destekli baskı rejimi karşısında muhalefetin örgütlediği halkın tepkisi. Bu anlamda Şah'ın giriştiği mücadele kazanılması kolay olmayan bir mücadeleydi.

Bu arada 29 Ocak tarihinde aralarında Mehdi Bazargan, Sanjabi, Bakhtiar, Marin Daftari, Ayetullah Zanjani gibi liderlerin de bulunduğu muhaliflerin önde gelenlerinden 29 kişi, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne İran'da insan hakları ihlallerini şikâyet eden bir mektup gönderdi. Bu mektup, Şah rejiminin uyguladığı şiddet politikasının ayrıntılarını gözler önüne seriyordu.

Bu gelişmeler üzerine toplumsal muhalefeti örgütleyen gruplar ve partiler Şah rejimi ve onun uyguladığı politikaları gayrimeşru olarak ilan ettiler. Şah rejiminin temelde uyguladığı politikalar bir yandan da ülkenin etnik yapısını değiştirmeye yönelikti. Bu Farslılaştırma politikası, ülke toprakları içinde yerleşik olarak yaşayan neredeyse ülke nüfusunun % 33'ünü oluşturan Azeri kitleler arasında muhalefetin ve Şahlık rejimine karşı tepkinin büyümesine neden oldu.

Dış politika açısından da Şah'ın uyguladığı politikalar, Şah'ın bölgede yalnız ve desteksiz kalmasına neden oldu. Şah'ın en büyük emeli, Batı ile yoğun ilişkiler içine girerek bölgesinde en büyük güç olmaktı. Özellikle ABD ile olan ilişkileri sonucunda Şah'ın hesapsız silahlanması bölge ülkelerinde İran'a karşı derin endişeler yarattı. Bu endişeler bir süre sonra bu ülkelerin uluslararası platformda İran'ı yalnız bırakmalarına ve bu ülkelerin İran'dan uzaklaşmalarına yol açtı.

Bu tarihten itibaren ülke çapında büyük protesto gösterileri olmuş, halk her fırsatta sokaklara dökülmüştür. Göstericiler, sıkıyönetime rağmen “Toplar, tanklar, makineli tüfekler bizi durduramaz” pankartlarıyla, “Şeytanı Bozorg Amerika” (Büyük Şeytan Amerika) ve “Allahu Ekber, Humeyni Rehber” sloganları ile ana caddelerde yürüdüler (Çekirge, Y. A..'dan aktaran Yurdakurban, 2007, s. 12). Gösterilerin ülke çapına yayılmasında kuşkusuz Humeyni'nin yönlendirmelerinin etkisi büyüktü. Humeyni ülke dışında olmasına rağmen direktifleri hızlı bir şekilde İran içinde yayılıyordu. Bunda Humeyni'nin yayınladığı bildiri ve kasetlerin hızla elden ele

dolaşmasının etkisi büyüktür. Bu yüzden kimi Batılı çevreler devrime “Kaset Devrimi” (Çandar, C.’den aktaran Yurdakurban, 2007, s. 12-13) adını vermişlerdir. Şah 1 Ocak 1979 günü, tedavi olmak ve dinlenmek amacıyla birkaç gün içinde yurtdışına gideceğini açıkladı. (Çandar, C.’den aktaran Yurdakurban, 2007, s. 13) Olayların gelişimine bakıldığında bu seyahat hiç de şaşırtıcı gelmemiştir. Zira toplumun büyük bir bölümünde Şah’ın ülkeyi terk edeceği inancı yerleşmeye başlamıştı. 16 Ocak 1979 tarihinde beklenen gelişme gerçekleşti ve Şah ile eşi imparatoriçe Farah Diba ülkeden ayrıldılar. Şah’ın sonunun herkese sürpriz olacak şekilde aniden gelmesi başta Amerikalılar olmak üzere tüm dünyayı şaşırtmıştı. Şah’ın devamlı olarak övünç kaynağı olan Amerikan destekli modern ordusu da tercihini son anda devrimden yana kullanmıştır. 1 Şubat günü saat 09.00’da Humeyni ve çevresini İran’a getiren uçak Mehrabad havaalanına iniyordu. İran televizyonu, ilk defa Şah’ın resmini göstermeden ve İran Milli Marşı’nı çalmadan, başka bir marşla yayına başladı. (Tülümen, T.’den C.’den aktaran Yurdakurban, 2007, s. 13) Humeyni, kendini bekleyen coşkulu kalabalık ile 14 yıl önce ayrılmak zorunda bırakıldığı İran’a oldukça gösterişli bir şekilde dönmüş oldu. Humeyni’nin İran’a döndükten beş gün sonra düzenlediği bir basın toplantısı ile Mehdi Bazargan’ı geçici olarak başbakanlığa atadığını ilan etmesiyle birlikte enteresan bir durum ortaya çıktı. Tahran’ın ortasında birbirine sadece birkaç kilometre uzakta iki hükümet ortaya çıkmıştı. (Çandar, C.’den C.’den aktaran Yurdakurban, 2007, s. 13) Hâlihazırda başbakanlık görevinde bulunan Bahtiyar bile bu durumu bir şaka olarak kabul ettiğini belirtmiş ve ciddiye almadığını ifade etmiştir. Bahtiyar’ın bu kadar rahat olabilmesinin sebebi idaresi altındaki ordu idi. Tabii o da Şah gibi bir yanılğı içine düşmüştü, zira Bahtiyar’ın güvendiği İran ordusu adım adım gelen devrimi engelleyebilecek durumda değildi. Nitekim Şubat’ın 11’inde yaşanan kanlı çatışmalardan sonra yönetim devrimcilere geçti. (Çekirge, Y. A.’dan C.’den aktaran Yurdakurban, 2007, s. 13) İmam Humeyni yayınladığı bir bildiri ile mevcut yönetimin düştüğünü ilan etti. Bu arada Bahtiyar’ın da ülke dışına kaçtığı anlaşıldı. (Yurdakurban, 2007, s. 13)

2.4. İnan Devrimi'nin Özelliği

İnan Devrimi'nin en önemli özelliklerinden biri devrimde rol alan grupların birbirinden çok farklı toplumsal kesimlerden gelmesidir. Asaf Hüseyin, bu tür farklı kesimleri içeren siyasal seferberliğin üç aşamaya ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir:

1. Toplumunu etkisi altında tutan ve ancak siyasal eylemle giderilebilmesi mümkün bir hatanın var olduğu yolunda, halkta politik bir bilincin uyandırılması,

2. Bu hatada en büyük payın, tüm ülkeyi etkileyebilme potansiyeline sahip bulunan seçkinlere ait olduğunun önemle vurgulanması,

3. Hatayı giderecek olan siyasal eylemi başlatacak, organize edecek ve başarıyla sonuçlandıracak bir liderin ortaya çıkması/çıkarılması. (Hüseyin, 2009, s. 169-172)

Gerçekten de yukarıda da gösterildiği gibi, devrim öncesi İnan'da özellikle işçi sınıfını harekete geçiren sol akımlar gibi pek çok farklı toplumsal kesim ve oluşum, halkın Şah yönetimine karşı politik etkinliğini harekete geçirmeyi başarmış; ülkenin içinde bulunduğu tüm sorunların yanlış, haksız ve Batı yanlısı uygulamalardan kaynaklandığı konusunda toplumsal bir mutabakatın oluşturulmasını sağlayabilmişlerdir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki bu mutabakat yalnızca sorunun kaynağı konusundadır. Ayaklanma halindeki hareketlerin mutabakat yaptığı herhangi bir ortak devrim düşüncesi mevcut olmadığı gibi, Şiilik altında yeni bir rejim düşüncesi de hiçbir zaman ortaya konmamıştır. Bu noktada son derece parçalı ve değişik sınıflardan ve akımlardan oluşan toplumsal ayaklanma hali içerisinde, İslam Devrimi'ne önderlik eden radikal Ulemanın sivrilmesinde, Şiilik doktrininin nüfusun çoğunluğunu oluşturan alt kesimi etkileyici ritüellere sahip olması, Humeyni'nin karizmatik liderliği ve Şah karşıtı hareketin dincileşmesinden önemli rol alan çarşı esnafı, kentlere göçen köylüler ve ruhanilerin aynı sosyal tabakalara mensup olmasından ötürü aynı kültürü paylaşmaları gösterilebilir.

İnan Devrimi'nin temel özelliklerinden biri ruhani sınıf içerisinde alt tabakayı oluşturan mollaların devrimle birlikte yönetim ağacında tepeye oturmasıdır. Öte yandan İnan Devrimi'nin temel sebepleri arasında Şah'ın Batı desteğiyle başlattığı reform hareketlerinin dayatmacı bir anlayışla sürerek, halkın sesine bu süreçte kulak verilmemesi sayılabilir. Ekonomik ve sosyal bunalımlara reformların aşırı hızlı

gerçekleştirilmesine bağlı sosyal kimlik bunalımları eklenmiş, Şah'ın ve çevresindeki elitlerin bulaştığı yolsuzluklar da bu olumsuzluklara tuz biber ekmiştir.

Devrime giden süreçte etkili olan unsurlar kısaca şöyle sıralanabilir:

- Hızlı ve eşit olmayan ekonomik gelişmeler, yolsuzluklar ve elitleşme
- Monarşinin tüm gösterişine rağmen özünde yaşadığı siyasal zayıflık,
- Muhalefet güçlerinin Şah karşıtlığı konusundaki geniş koalisyonu,
- Şiiliğin kültürel ve dini yapıdan kaynaklanan siyasal mobilizasyon özelliği.

Öte yandan İran İslam Devrimi'nin diğer devrimlerden farklarına ilişkin olarak en önemli değerlendirmelerden biri de devrimlerin nedenleri üzerine dikkat çekici çalışmaları bulunan Theda Skocpol'dan gelmektedir. Skocpol, devrimin asıl sebebinin baba-oğul her iki Pehlevi Şah'ının modernizm programları olduğunu söylemektedir. Halkları bir devrim için harekete geçiren faktörler analiz bakımından basitleştirilerek bir veya birkaçına indirgenebilir. Ancak İran İslam Devrimi sürecinde halkı harekete geçiren tek başına ne ideolojidir, ne ekonomi, ne de siyaset. Skocpol'a göre bütün bunları bir potada eriten unsur modernleşme süreci ve bu sürece karşı gösterilen tepkidir. (Gündoğan, 2010, s. 127) Esasen devrimin çok farklı sınıfların ve akımların desteğinde başladıktan sonra yön değiştirmesinde muhafazakar alt sınıfların çok ciddi payı olduğu düşünüldüğünde bu teori haklılık kazanmaktadır. İran Devrimi'nin diğer devrimlerden farklılıkları bir yana, diğer devrimlerle benzerlikleri açısından baktığımızda, devrime yön veren etkenler bağlamında söz konusu bu muhafazakar ve yeniliğe kapalı alt sınıfların aktivitelerinin tıpkı benzerlerindeki gibi önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Diğer taraftan halk arasında giderek yükselen tepki sürecini başlatan Şah'ın kendisi, bitiren ise Ayetullah Humeyni'dir. Ona göre diğer devrimlerin aksine İran, devrimden çok kısa bir süre önce bir savaş yenilgisi görmemiştir ve dolayısıyla halk büyük onur kırıklığı yaşamamıştır. Hatta, bırakın hayal kırıklığını, Şah'ın ordusu en şatafatlı günlerini yaşamaktadır. Ayrıca, yine diğer örneklerin aksine, devrim bizatihi süreçlerin zorlaması ile (askeri yenilgi, ekonomik çöküntü, etnik kargaşa, siyasal sistemin kilitlenişi, toplumsal uzlaşmanın bozulup iç çatışmaya dönüşmesi vb.)

kaçınılmaz hale gelmemiş, fakat bizzat liderler tarafından yapılmıştır. (Gündoğan, 2010, s. 127-128)

Bir üçüncü farklılık ise, farklı ideolojilerin çakışması, biraraya gelmeleri, ortak amaç için çalışmaya karar vermelerinin söz konusu olmayışıdır. Bilakis, bu devrimde Şii siyasi düşüncenin ezici bir ağırlığı, üstünlüğü ve liderliği görülmektedir.

Fred Halliday ise İran Devrimi'nin her açıdan tarihte benzerleri olduğunu, eşsiz bir yanı bulunmadığını belirtir. Tarih boyunca yönetimi dini grupların önderliğinde başlatılan pek çok devrim olmuştur. Özellikle de Ortadoğu'da der. O İslam Devrimi'nin farklılığının başka bir yönde yattığını düşünür. Ona göre İran'daki ayaklanmanın benzersiz olması, onun ön plana çıkan özelliğinin geleneksel oluşundan kaynaklanıyorsa, bunun tam tersi bir nedenden dolayı da aynı şekilde bir eşsizlik söz konusudur. Eğer İran Devrimi yönelim açısından dinci olan ilk modern örnek ise, o aynı zamanda şimdiye kadar gerçekleşen ilk modern devrimdir de. Bu modernlik dört açıdan söz konusudur. İlk olarak devrim 1949 Çin ve 1917 Rusya Devrimleri'nde olduğundan çok daha gelişmiş bir toplumda olmuştur. Nüfusun yarısı kentlerde yaşamakta, kişi başı gelir 2000 doların üzerindedir. Devrimi yapanlar sans-culottelar değil, hızlı bir kapitalist modernleşme sürecinden ekonomik olarak çıkar sağlamış insanlardı. İkinci olarak İran Devrimi diğer üçüncü dünya devrimlerinin tersine, kentlerde gerçekleşmiştir. Bu açıdan Çin Küba ve Vietnam'la olan zıtlık açıkça bellidir. Üçüncü olarak, yine üçüncü dünya devrimlerinin tersine, İran ayaklanması silahlı çatışmalarla değil, siyasal tartışmalarla başarılmıştır. Şah rejiminin son dönemlerinde binlerce insan öldürülmüşse de ölenler gerillalar değil, silahsız göstericilerdir. Silah kullanımı Şah yönetiminin son günlerinde direniş biçimi olarak ortaya çıkmış, bunun dışında tüm ayaklanma Batıdaki gibi sokak gösterileri, grevler ve direnişler biçiminde olmuştur. Dördüncü olarak ise ancien regime'in yıkılışı, normal olarak otoriter rejimlerin ortadan kalkması için gerekli olduğuna inanılan dışsal çatışmaların kendisini güçsüz bırakması nedeniyle olmamıştır. İslam devrimcilerinin gelişimine ne savaştaki bir yenilgi, ne de ciddi bir uluslararası ekonomik baskı yardımcı olmadığı gibi, kendileri de kayda değer bir dış yardım almamışlardır. (Halliday, Spockol, Ahmad, Keddie, Moghadam, Muaddel, 1992, s. 17-18)

2.4.1. Devrim Sonrası Siyasi Yapı

2.4.1.1. Devlet Yapısı

İran İslam Devrimi'nin (1 Nisan 1979) ardından Büyük Ayetullah Humeyni önderliğinde uygulamaya konulan yönetim şekli İslami Cumhuriyettir. Kanun-i Esasi'nin (Anayasa'nın) din kurallarına dayandırıldığı bu sistemde, kanunların uygulayıcılığını ise Anayasa Koruyucular Konseyi (Shoura-ye Negahban) ile birlikte devletin en yetkili makamı olan Rehber (Velayet-i Fakih) yapar. İran Anayasası'nın 110. Maddesi'ne göre Rehber aynı zamanda başkomutandır, askeri istihbaratın kontrolüne sahiptir, savaş ve barış ilan etme yetkisine sahiptir. (BÜSAM, 2009, s. 33)

6. Madde ise devlet başkanı, milletvekilleri ve konsey üyelerinin halk tarafından seçilmesi emretmekte, bu yoldan halkın yönetime katılımının sağlanacağını, nabzının yöneticilerce tutulmuş olacağını ifade etmektedir. (Hüseyin, 2009, s. 219-220)

Yine 62. ve 64. Maddeler uyarınca yasama görevi, üyeleri seçimle iş başına gelen 270 üyeden oluşan Milli Danışma Meclisi'ne verilmiştir. 72. Maddeye göre ise, iki seçim arası süre 4 yıldır. 91. Maddeye göre ise çıkan yasaların İslamiyete uygun olup olmadığının belirlenmesi amacıyla 12 kişiden oluşan bir konsey tesis edilmiş; bu 12 kişiden 6 tanesi din adamları arasından, geri kalan 6 tanesi ise hukukçular arasından seçilmektedir. (Hüseyin, 2009, s. 219-220) Öte yandan başbakan ve bakanın kim olacağına 4 yıl süreyle seçilen devlet başkanı karar vermekte, bakanlar devlet başkanının onayı ile seçilebilmektedir. Devlet başkanı, yasama-yürütme-yargı arasındaki ilişkilerin yürütülmesinden sorumludur.

Yüksek Adalet Konseyi ise hükümetin faaliyetlerini yargı açısından denetlenmektedir. Bu konseyde toplam 5 üye bulunmaktadır ve tüm üyeler 5 yıl süreyle görev yapmaktadır. Bu konseyin görevlerinden en önemlileri; yasa tasarılarını hazırlamak ve yargıçları tayin etmektir.

Askeri açıdan ise İslami Cumhuriyetin iki tip askeri gücü vardır. Bunlardan birincisi İslami Cumhuriyet Ordusu, askeri usullere göre eğitim görmesinin yanı sıra, İslami çizgiyi takip etmekle ve Devrim'e karşı sadık kalmakla sorumludur. (Madde 144) İkinci askeri güç ise, İslami Devrim Muhafız Birlikleridir. Bu birlikler

Devrimden sonra da önceki aktif rollerini oynamaya devam edip, devrimin bekçiliğini yapmaktadırlar. (Madde 150) (Hüseyin, 2009, s. 219-220)

Öte yandan İran çağdaş siyasi yaşamında devrime kadar etkili olmuş en önemli toplumsal sınıflar toprak aristokrasisi, din adamları, esnaf ve tüccar sınıfı ve köylülerden oluşan gelenekselci sınıflar ile yeni orta sınıf ve işçi sınıfından oluşan modern sınıflardan müteşekkildir. Devrim sonrasında ise eski rejimin çöküşüyle birlikte yeniden oluşan devlet ve iktidar yapısından pay sahibi olabilmek için mücadeleye başlayan çeşitli gruplar, farklı ekonomik ve toplumsal çıkarları temsil eden siyasi partileri ve grupları ortaya çıkarmışlardır. Bunlardan ilki siyasette etkin şekilde yer alan ve ulemaya bağlı fundamentalist İslami parti ve gruplardır. Ulemanın yöneteceği, İslami ahkâmların uygulanacağı ve din ile siyasetin iç içe olduğu bir İslami düzeni savunan bu partiler esnaf tarafından da desteklenmekteydiler. Devrim sonrası siyasi gruplardan ikincisi ise yeni orta sınıfı temsil eden liberal ve seküler siyasi partilerdir. Çekirdek kadrolarını Şah rejiminin muhaliflerinin oluşturduğu bu partilerin temel talepleri mevcut rejimin iktidarını sınırlandırarak meşrutiyet veya cumhuriyet rejimini kurmak ve siyasal ve toplumsal özgürlükleri güvence altına almaktı. Devrimden sonra siyaset sahnesinde varlık gösteren bir diğer grup ise İslamcı sol partilerdir. Toplumsal desteğini üniversiteler ve öğrenci hareketlerinden alan bu gruplara göre bütün devlet kurum ve kuruluşları “demokratik şura” yani İslami şuralar tarafından yönetilmeliydi. Sanayinin millileştirilmesi, büyük mülkiyetlerin kaldırılması, fabrikalarda işçi şuralarının oluşturulması ve toprak reformu bu grupların diğer talepleri idi. Son olarak Beşiriye, Marksist-sosyalist gruplardan bahsetmektedir. Temel istekleri sanayi ve bankaların millileştirilmesi, Amerikan emperyalizmi ile bütün ilişkilerin kesilmesi, halk ordusunun kurulması ve azınlık milletlere özerklik verilmesi olan bu gruplar geniş tabanlı toplumsal dayanaktan yoksun oldukları için İslamcı gruplara karşı koyacak güçte değildiler. (Beşiriye, H.'den aktaran Sinkaya, 2010, s. 224)

Devrimin ilk yıllarında önce modern ve geleneksel İslamcı gruplar ittifakında çıkan ayrılığı 1981'den itibaren egemen gelenekselci İslami grubun kendi içindeki anlaşmazlık takip etti. 1980li yıllarda iktidar bloğunda ortaya çıkan ve 1989'a kadar İran siyasetinde etkin olan iki eğilim din adamları ve pazarın gelenekselci eğilimi ile küçük mülk sahipleri ve radikallerin gelenekselci eğilimiydi. 1989'dan sonra ise kapitalist politikalar, özelleştirme ve yeni ekonomik düzenlemeler devrimin yönünü

sağa kaydırarak din adamları-pazar eğiliminin üstünlük kurmasına yardım etti. Böylece 1989'dan 1997'ye kadar büyük koalisyonu oluşturan radikal geleneksel sınıflar göreceli olarak siyasetteki etkinliklerini yitirdiler. Gelenekselci sağ akımın ortaya çıkardığı bu kapalı oligarşi siyasal katılım ve rekabet alanını sınırlandırarak siyasal katılım krizine neden olacak koşulları yarattı. 1990'ların başında geleneksel sağa karşı ortaya çıkan yeni sağ anlayış ve bu anlayışa sahip siyasetçilerin oluşturduğu Kargozaran-ı Sazendegi grubu sol blok ile işbirliği içine girdi. Genel olarak iktidar bloğu dışında kalmış bu siyasi unsurların gelişmesi ve siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamalarıyla birlikte devlet derin bir siyasal katılım kriziyle karşı karşıya kaldı. Bu unsurlar siyasal katılım krizini gidermek amacıyla 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin toplumsal dayanağını oluşturdular. (Beşiriye, H.'den aktaran Sinkaya, 2010, s. 227-228)

1989 yılında ölümünden önce Humeyni'nin yönetim kadrosunda muhafazakarlar, liberaller ve laikler arasındaki ayrışmayı farketmediği değerlendirilmektedir. (Ehteshami'den aktaran Büsam, 2009, 39)

Ancak Humeyni'nin 1989 yılındaki ölümüyle birlikte, onun karizmasına ve liderliğine boyun eğerek farklılaşmalar da su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Rejimi idare edenler, devrimin, liderin karizmasından beslenen katiliğinin ve tartışılmazlığının onun ölümünden dolayı zarar görmemesi amacıyla; liderin özelliklerini somutlaştırıp kural haline getirerek rejimi liderin ölümünden dolayı düşeceği boşluktan kurtarmak ve lideri, rejimin ruhunun daimi bir parçası haline getirmek istemişlerdir.

Bu amaçla Humeyni'nin ani ölümünün ardından 9 Temmuz 1989'da referanduma sunulan yeni maddelerle birlikte İran'ın yeni Anayasası kabul edilmiştir.*

Yine anayasanın yeniden düzenlenmesi ve yönetici kadrosu içindeki sorunların giderilmesini amaçlayan ve geçici bir süreliğine rehberliğine danışmanlık vermek için kurulan Maslahat Konseyi, 1989 Anayasası'nın 112. Maddesi ile kalıcı hale getirilmiştir.(Büsam, 2009, s. 39-40)**

* 1989 Anayasası ile önceki anayasanın 5., 57., 64., 69-70., 85., 87-91., 99., 107-113., 121., 122., 124., 126-128., 130-142., 157-158., 160-162., 164., 173-176. maddeleri değiştirilmiş, 109, 112 ve 176 olmak üzere üç yeni madde eklenmiştir

** 176. Madde, Milli Güvenlik Yüksek Kurulu'nun kurulması ve devlet başkanının kontrolünde olması için yetki vermiştir. 109. Madde, fakihinin sahip olması gereken özellikler ile birlikte görevlerini

1989 Anayasası ile devlet başkanının otoritesi arttırılmış, Anayasa Koruyucular Konseyi'nin yetkileri sınırlandırılmış, fakih ve marja birbirlerinden ayrılmıştır. (Brumberg, 2001, s. 147) Ayrıca yine 1989 anayasası ile başbakanlık sistemi de ortadan kaldırılan bir diğer makam olmuştur. Başbakan yerine güçlü bir devlet başkanına, Konseye ve hepsinin üzerinde yer alan Rehber (Velayet-i Fakih) dayalı bir sisteme geçilmiştir. Söz konusu bu düzen içerisinde Konseyin Fakihi istediği an görevden alma yetkisi olsa da, Fakihin tüm kurumlar üzerinde söz sahibi olması, teorik olarak mümkün görünen bu yolu uygulamada tam anlamıyla geçersiz kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında denebilir ki, 1989 anayasası ile İran rejimi tamamen kendine özgü bir Şii Başkanlık sistemine dönüşmüştür. Bu sistemin başkanlık sisteminden tek farkı ise; tıpkı orta çağda kralların yetkiyi Tanrıdan aldıklarını iddia ederek tanrı adına hüküm sürmeleri gibi, Fakihin de Tanrının elçisi olan peygamber adına karar verme yetkisine sahip olan İmam adına yönetimi eline almasıdır. Bu çerçevede Fakih'ten daha üst mertebede birinin olması Şii başkanlık rejimine göre mümkün değildir. İnsanlık tarihinin yetkiyi tanrıdan halka doğru yönlendiren bir süreç izlediği düşünüldüğünde Şii muhafazakar geleneğin İran'da nasıl bir sistem kurduğu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

2.4.1.2. Velayet-i Fakih Kavramı

Peygamberin yaptığı tüm işlerin onun yerine geçen kişilerce, nübüvvet hariç, devam ettirilmesi inancı velayet olarak tanımlanır. Bu bağlamda imamet, Allah'ın ve resulünün hilafeti olarak kabul edilmektedir. (Onat,H.'den aktaran Taflıoğlu, 2010, s.45) Şia'ya göre Peygamber, risalet ve velayet özelliklerini bir arada yürütmektedir. (Corbin, H'den aktaran Taflıoğlu, 2010, s.45)) Peygamberin yaptığı, İslam'ın zaman ve mekan üstü emirlerini açıklama ve belirlemektir. Bu yetkisinin velayet sahibine geçtiği savunulmaktadır. Şii kelamında bu velayete sahip kişiye imam veya veli denmektedir. (Taflıoğlu, 2010, s. 45)

yeniden tanımlayarak, bazı organların fakihe danışmanlık yapmasını, ve kararlar üzerinde bir denetleme mekanizması kurulmasını sağlamayı amaçlamıştır. Yine anayasanın yeniden düzenlenmesi ve yönetici kadrosu içindeki sorunların giderilmesini amaçlayan ve geçici bir süreliğine rehber danışmanlık vermek için kurulan Maslahat Konseyi, 1989 Anayasası'nın 112. Maddesi ile kalıcı hale getirilmiştir. Ayrıca 5. maddede yapılan değişiklik ile halk tarafından seçilerek oluşturulan Uzmanlar Konseyi'ne, lideri atama ve görevden alma yetkisi verilmiştir

Şii açısından velayet için üç ana unsur gereklidir. Birincisi ismet ki bu vahiy’i ve ilahi emir ve öğretileri anlatıp yorumlarken hata yapmayı engelleyen bir niteliktir. (El-Katib’den aktaran Taflıoğlu, 2010, s.45) İkincisi, ilm-i gayb; dini açıdan yerine getirilen bu büyük sorumluluk ve görev için Allah vergisi ilim gerekmektedir. Ayrıca dinin yorumlanmasında masum sayılan imamların söz ve yorumları esas alınır. (Taftlıoğlu, 2010, s. 45) Üçüncüsü ise bu göreve nas ile gelinir, yani Peygamber tarafından tayini gerekmektedir. (Onat,H.’den aktaran Taflıoğlu, 2010, s.45) Şia’ya göre Kuran-ı Kerim’den sonraki esas kaynak Peygamber ve onun soyundan gelen masum ve temiz olan imamlardır. (Taflıoğlu, 2010, s. 46)

Öte yandan Velayet-i Fakih konusunda ruhaniler arasında da bir takım ayrışmalar ve oydaşamamazlıklar mevcuttur. Bu bağlamda devrim sonrası yapı içerisinde din adamlarının tutum ve aldıkları pozisyonlar incelendiğinde görülmektedir ki; 1979 yılında İran İslam Devrim Konseyi içerisinde Ayetullah Humeyni ve taraftarları ile başını Ayetullah Talegani ve Ayetullah Şeriatmedari’nin çektiği iki farklı grup birbiri ile çatışmaktadır.

Bu iki grup arasında önemli ihtilaf konuları mevcuttur. Bu ihtilafların başında; Anayasada devlet işlerinin mutlak olarak dini otoriteye yani Veliy-i Fakih’e bırakılması ve devrim anayasası referandumu öncesi referandum sorusunun iki seçenekli yani Monarşi mi, İslam Cumhuriyeti mi gibi dizayn edilmesi gelmektedir. Ayetullah Talegani ve Şeriatmedari burada halka seçenek sunmadan “nasıl bir rejim istediklerinin” sorulmasını istemektedirler, Ayetullah Humeyni ve ekibi de iki seçenekli bir referandum sorusuyla halka gitmeyi tercih etmektedirler. (Dilek, 2011, İran'da Din Siyaset ve Muhalefet)

Yine diğer taraftan iktidarı elinde tutmak konusunda mutlak hak ve yetkiye sahip olan imamın yokluğunda İslam toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin kurulması görevinin müçtehidlere bırakılması gerekmektedir. Çünkü Ayetullah Humeyni’ye göre alimler, peygamberlerin mirasçılardır. Bu miras dini alanı kapsadığı kadar, siyasi alanı da kapsamaktadır. Dolayısıyla Ayetullah Humeyni’nin Şii siyasi düşüncesini din-siyaset ayrımını ortadan kaldıracak şekilde yeniden sistemleştirdiği söylenebilir. (Arjomand, S. A.’dan aktaran Gündoğan 2010, s. 168)

Ona göre, İslami hükümet temsili hükümetten farklıdır; çünkü ikincisinde güçler ayrılığı ilkesi vardır. Birincisinde ise fakih, Gaib imamın temsilcisi olması nedeniyle

onun dini ve siyasi otoritesini aynı anda üzerinde toplamış kişidir. Bu yüzden Velayet-i Fakih anlayışına uygun örgütlenmiş olan bir İslam devletinde dini ve dünyevi şeklinde bir ayrıma gitmek mümkün değildir. (Arjomand, S. A.'dan aktaran Gündoğan 2010, s. 168)

Elbetteki Velayet-i Fakih her meselede doğrudan karar verici değildir. Humeyni özelinde ele alırsak, onun devletin başında bulunan biri olarak her şeye karar verebilmesi ancak, her şeyi bilmesi ile mümkün olabilir. Bu ise olanaksız bir durumdur. Bu yüzden Humeyni daha ziyade devrimi doğrudan ilgilendiren, devletin yapısına ve halkın genel yaşama prensiplerine yönelik kuralları belirlemiştir. Devletin birimleri ve halk bu genel prensip ve anlayışa göre yapılmış ve hareket etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Ayetullah Humeyni'nin üstlendiği Velayet-i Fakih görevinin aslında, devrimi korumak, kalıcı kılmak ve içselleştirilmesini sağlamak amacına yönelik bir mevki olarak konumlandırıldığı söylenebilir. Zaten bu yüzden devlete yönelik olarak modern demokrasilerdeki yasama-yürütme-yargı erklerinin hepsinin yerine söz söyleme ve kural koyma yetkisini kendinde toplamıştır. Velayet-i Fakih, İslam Devrimi için son derece önemli bir noktadadır. Zira yapılan devrim bizzat bu kavram ve mevki üzerinde kurgulanmış, bu yüzden de kesin koruma ve dokunulmazlık altına alınmıştır.

Anayasanın girişinde Allah'a, İlahi adalete, Kuran'a, Kıyamet gününe, Hz. Muhammed'e, On iki imama, Mehdi'nin gelişine ve Velayet-i Fakih kavramına inanç vurgulanmakta devamında ise Ayetullah Humeyni övülmektedir. (Gündoğan, 2010, s. 172)

Humeyni'nin Velayet-i Fakih makamındaki gücünü anlayabilmek için sahip olduğu yetkileri yazmak konunun anlaşılması için önemlidir.

- 1- İslamın genel çıkarlarını gözetmek
- 2- İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarını belirlemek ve gözetmek
- 3- Silahlı kuvvetlere komuta etmek
- 4- Savaş, barış, cumhurbaşkanının azli ve referandum gibi önemli kararları vermek

- 5- Ülkenin önemli kurumlarının başkan ve üyeleri ile üst düzey bürokratları atamak
- 6- Yasama-yürütme-yargı erkleri arasında çıkabilecek anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmak
- 7- Ulusal yayın kuruluşlarının üst yöneticilerini atamak
- 8- Önemli vakıf ve komiteleri yönetmek
- 9- Anayasa koruyucular konseyinin altı üyesini atamak

İran'da devrim sonrası şekillenen siyasi, ideo-politik ve teo-politik ortamda mutlak Veliy-i Fakih'in dini bir tartışma konusu olması yanında ideolojik bir yönü de ortaya çıkmıştır. Dindar Şiiilerin daha önce taklit mercisine dini konularda uyarak hayatlarını devam ettirebildikleri halde bugün siyasi, sosyal, kültürel olarak da hayatlarının her alanında Veliy-i Fakih'e mutlak bağlı hareket etmek zorunda bırakılması, İran halkının toplumsal olarak İslam Devrimi ve Velayet-i Fakih müessesesi karşısında önemli bir kırılma yaşamasına neden olmuştur. Hatta İran'da devrim sonrası Velayet-i Fakih sisteminden kaynaklanan nedenlerle, Şii akidelerin zayıfladığını, toplumun dinden uzaklaştığını, aynı zamanda devlet erkinin de olabildiğince dindarlaştırılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. (Dilek, 2011, İran'da Din Siyaset ve Muhalefet) Bu yönüyle İran'da rejimin kendini günce altına almak için tüm devrimlerin hastalığı olan, dayandığı ilkeleri içinde bulunduğu şartlara göre kaidelendirmek yanlına düştüğünü söylemek yerinde olacaktır. Rejimin, varlığını güvenceye almak için dini referanslara atıf yapması ve halkın sesine kulak tıkaması; halkın da rejimden ve devrimden uzaklaşmasına, yönetime verdiği desteğin zayıflamasına ve alternatif bir yaşam tarzı ve kültür oluşturmaya başlamasına sebep olmuştur.

İran'da 1996-1997/2004 yılları arasında devrim kadroları ve kurucu güçlerin bütün muhalefeti ve itirazına rağmen Hatemi'nin iki dönem seçimi kazanması ve iktidarı, İran toplumunun Velayet-i Fakih ve İslam Devrimi müesseselerini sorgulamaya başlaması, Tahran yönetimlerinin toplum nezdinde ilk meşruiyet ve meşrutiyet zaafı olarak görülebilir. İran toplumunda Veliy-i Fakih sistemiyle toplumun tüm yaşam alanlarının dini otoritenin etki ve yetki alanına alınması, başta Şii din adamları arasında tartışma yarattığı gibi toplumda da büyük bir hoşnutsuzluğa

neden olmuştur. İran toplumu, kendi öğretilerini mutlaklaştıran bir dini otorite ile herhangi bir muhalefete tahammül edemeyen bir rejimle yaşamanın imkansızlığına doğru sürüklenirken aynı zamanda tüm İslam dünyasına, dini referanslardan edinilen algı ve değerlerle üretilen ideolojik yapıların sorgulanabilirliği imkanını tanımaktadır. (Dilek, 2011, İran'da Din Siyaset ve Muhalefet)

Son olarak şu düşüncüyü de dile getirmekte objektif bir yargılama yapmak açısından fayda vardır. Bu tür büyük ve emsalsiz yetkilerle donatılmış kurum, makam ve kişiler ancak halka güvenmeyen bir yönetici elit sınıfın varlığına işaret etmektedir. Söz konusu yetkilerin hangi kural veya inançlar zorlanarak yaratılırsa yaratılsın despotik ve diktatöryal sistemlerden bir farkı yoktur. Bu anlamda Velayet-i Fakih kurumu işlerin kontrolden çıkmasını önlemek için her an hazır bekleyen, korkunç yetkilerle donatılmış despotik bir makam görünümündedir.

2.4.2. Devrim Sonrası Toplumsal Yapıda Meydana Gelen Değişikler

İslam Devrimi'nden sonra İran'ın iç politik durumu çok karmaşıktı. Ayetullah Humeyni kendi konumunu güçlendirmek amacıyla siyasal rakiplerini etkisizleştirmeye yönelik adımlar atmaktaydı. Ülkedeki ulusal azınlıkların kendi haklarını almak için yürüttükleri mücadele kanlı yöntemlerle bastırılmıştı. En son onaylanmış İran İslam Cumhuriyeti Anayasası ile, Humeyni başta olmakla dini liderlerin konumunun üstünlüğü perçinleşmişti. (Aliyev, 2007, s. 37)

Devrimin başlarında İran'ın toplam nüfusu yaklaşık 35 milyon civarında idi. O dönem İran toplumunun yapısı Farslar, Kürtler, Lurlar, Beluçlar, Bahtiyariler, Gilanlılar, Araplar, Azeriler ve Türkmenler olarak etnik; Şiiler, Sünniler, Hristiyanlar, Museviler, Zerdüşter, Bahailer olarak da dini bir ayrışma göstermesinin yanısıra; demokratlar ve liberaller, reformist ılımlı muhafazakarlar, radikal muhafazakarlar, Sovyet yanlısı komünistler ve sosyalistler, monarşi yanlısı reformistler, özgürlük yanlısı reformistler, işçiler ve öğrenciler gibi farklı akım ve ideolojiler altında da farklı bölünmeler göstermekteydi. Söz konusu bu grupların bazıları dini ve etnik kökenine göre bir oluşumun bünyesinde yer alırken, bazıları ise politik bir oluşumun çizgisini takip ediyorlardı.

Devrimi işbirliği ile gerçekleştiren bu grupların devrim sonrasında anlaşmazlık yaşamaları ise kaçınılmazdı. Bu noktada tarihsel ve kültürel köklere ve dolayısıyla da halkın çoğunluğunu ve geleneksel güç odaklarını yanına almayı başaran Ulemalar, kontrolü ele geçirerek diğer grupları bir bir tasfiye etti veya bastırdı. İranlılık ve Şii kimliğine zarar verebilecek veya Ulema etrafında oluşan elit yapının ve Şii devlet sisteminin yumuşamasına yol açabilecek her bir etken yok edildi.

Bu amaçla ulusal azınlıkların siyasal hareketlerini bölme çabası içerisindeki yönetim, özellikle Kürtlere yönelik olarak ciddi baskı uygulamaktaydı. Şahlık rejimi yıkıldığı sıralarda Kürt silahlı çeteleri İran'ın Kürdistan bölgesindeki tüm önemli merkezleri kontrolleri altına almışlardı. Ağustos 1979'da, İran'ın Kürdistan bölgesinde Azerbaycan Türklerinin, Türkmenlerin, Arapların ve Belucların temsilcilerinin katılımıyla İran'ın Mazlum Halklarının Kongresi isimli toplantı gerçekleştirilmiştir. İslam Devrim Muhafızları'nın birlikleri ile isyancılar arasındaki çatışmalar, 1980'lerin ikinci yarısına kadar sürmüştür. İran'ın Belucistan bölgesinde de özgürlük talebiyle gösteriler düzenlenmiştir. Şii bir rejimin kurulması Sünni Belucların tedirginliklerinin artmasına neden olmuştu. Beluclar kültürel ve dini haklarının tanınmasını talep etmekteydiler. Şah'ın devrilmesinin ardından Türkmenlerin yoğun yaşadıkları bölgelerde, demokratikleşme çalışmaları ve yaşam standartlarının yükseltilmesine yönelik çabalar gözlenmekteydi. Türkmenler "İran'a demokrasi, Türkmenistan'a özerklik" şiarları ile gösteriler düzenlemekteydiler. (Aliyev, 2007, s. 31)

Şii devlet yapısını rejimleştirerek, Şia'nın radikal yorumunu toplumun tüm kesimlerine dikte ettiler. Toplumu bölünmez bir yapıya kavuşturmak ve herkesi kapsayacak bir üst kimlik oluşturmak için tüm paydaşların ortak noktası olan, İran kimliğinin en önemli bileşeni haline gelmiş Şiiliği seçtiler. Ancak ne var ki, kontrolün Ulemanın radikal kesiminin elinde olması, yeni Şii İran'ı, yeni bir elitler zümresi etrafında yapılanmış bir diktatörlük olarak ortaya çıkardı.

Öte yandan devrimci geleneğin içerisinde gelen farklı düşünce grupları da kampaşılıyor ve birbirleriyle siyasal erki ele geçirme mücadelesine girişiyor; toplum içerisindeki gruplaşmalar derinleşiyor, toplumsal yapı şekil değiştiriyor, devrim sonrasındaki kaotik ortam ve düş kırıklıkları sayesinde yeni bazı hareketler giderek güç kazanıyordu.

Bu bağlamda İran'ın toplumsal yapısındaki en büyük değişimin, devrim sonrası atmosferden kaynaklanan bazı hareketler sayesinde yaşandığı söylenebilir. Söz konusu bu hareketleri genel olarak entelektüel hareketleri, kadın hareketleri ve gençlik hareketleri olarak üç başlık altında toplayabiliriz. Bu üç hareket devrimin doğası gereği statükonun kırılmasını ve geleneksel yapıda bazı değişimler yaşanmasını arzu ediyordu. Ancak, devrimin kontrolünü ele geçiren Ulemalar, tam anlamıyla gelenekselci ve muhafazakar anlayışta bir sınıftı ve kendi anlayışlarını zorla dayatmakta da hiç bir sakınca görmüyorlardı. Tipik diktatöryal yaklaşımlar sergileyen Ulema sınıfı, İran halkının başına yeni bir baskı unsuru olarak oturdu. Zaten söz konusu hareketlerin devrim sürecinde devrimci gruplarla aktif şekilde rol almamış olmalarına rağmen giderek taraftar toplamaları da, Ulemanın zorba anlayışından kaynaklanıyordu. Devrim sonrası yaşananlardan ve gidişattan memnun olmayan kişiler ile devrime sempati ile yaklaşan hatta devrime bilfiil katılan ve sonraki süreçte hayal kırıklığına uğrayanlar söz konusu hareketlere katılıyor, toplum içerisinde devrimin sonuçlarından memnun olmayanların yavaş yavaş bu hareketler etrafında kümeleştiği görülmüyordu. Bu kümeleşme gelecek yıllarda özellikle Hatemi'nin seçilmesi ve seçilmesinden sonraki süreçte varlığını ciddi şekilde hissettirmiştir. O dönem dünya kamuoyuna beklenti içindeki, değişim yanlısı gruplar olarak tanıtılan bu hareketler esasen, devrimin yapıldığı yıllardan itibaren yaşanan gruplaşma ve hareketlerin devamıydı.

Özellikle çok uzun süre devam eden Irak savaşı ve ardından savaşın sebep olduğu ekonomik bunalım halkın dinamizmini ve dolayısıyla da devrimin gücünü zayıflatmıştı. Tarih boyunca bir tepki ve reaksiyon olarak varlık bulmuş olan İranlılık kimliği toparlanabilmek için yine bu özü kullandı. Şiiliğin kendi bünyesinde olan tepki ve içe kapalı anlayış sayesinde Ulema, halkı dış güçlerin kendilerini yok etmek için sürekli komplo kurdukları, sürekli faaliyet içinde olduklarına inandırdı. İran'ın geleneksel hastalığı olan her şeyi öncelikle ve büyük oranda dış güçlere bağlama hastalığı tekrar nüks etmişti. Ulema halkın bu durum karşısında bütünleşmesi gerektiğini bunun da ancak tüm toplumu kucaklayan tek unsur olan Şiiliğe sıkı sıkıya sarılarak mümkün olacağını öne sürdü. Nitekim sonuç da aldılar. Halk birlik olmak için Şiiliğe giderek daha da bağlandı. Bu durum Humeyni karşıtı her grubu çekimserliğe itti. Her ne kadar faaliyetlerine devam etseler de halkı karşılarına alacak

riskli işlerden uzak durmak zorunda kaldılar. Halkın Şiiliğe sarılması Ulemayı giderek daha da güçlendirdi ve sonunda konumları sarsılmaz hale geldi.

Bu durum devrimin geldiği noktadan memnun olmayan karşıt grupları ve reformist veya liberal ruhban sınıfını dahi rahatsız etti. Devrimin halkın Şah'a baş kaldırmasındaki sebepleri karşılamayı düşünmediği, yalnızca Ulemaların anlayışına uygun bir rejim ve devlet yaratmaktan ibaret olduğunu anladılar. Kısaca devrimin hedefinden saparak, gizli niyetlere alet edilmesi onun yozlaşmasına ve zaman içerisinde etkisini kaybetmesine yol açacaktı.

Devrimin etkisinin kaybolması ise kaçınılmaz olarak karşıt grupların güçlenmesine ve siyasi bir takım taleplerle, toplumsal anlamda reform taleplerinin yüksek sesle dile getirilmesine ve bu taleplerin toplumun geniş bir yelpazesinden destek bulmasına yol açtı. Özellikle İslamcı sol çizgisinden gelen reformcuların, 1990'ların başında gözlenen taleplerini yumuşattıkları ve sosyal adaleti gözeten, rasyonel bir serbest piyasa savunusuna yöneldikleri, bizzat Hatemi'nin söyleminden de anlaşılabilirdi. İran içindeki değişim yanlıları dünya ile entegre olmak istiyor ve baskının kaldırılmasını talep ediyorlardı.

Bu çok parçalalı ve giderek örgütlü hale gelen toplumsal yapı bugün İran, dünya çapında etnik gerilim ve çatışma risklerini araştıran uzmanlar için en önemli araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu etkenlerin başında : 1) etnik grupların belirli bölgelerde (özellikle sınır bölgelerinde) yoğunlaşmış olarak yaşaması; 2) bu grupların yerleşim bölgesinin bitişiğinde, hemen sınır ötesinde aynı etnik gruptan olan akrabalarıyla komşu olması; 3) bazı etnik grupların sınır ötesindeki akrabalarının bağımsız devlete sahip olması (örneğin Azerbaycanlılar ve Türkmenler); 4) çoğu etnik grubun (özellikle Azerbaycanlılar ve Kürtler)geçen yüzyılda etnopolitik hareketler konusunda tarihi deneyim kazanmış olması; 5) etnik hareketliliğin zaman zaman bastırılıp belirli aralıklarla yeniden ivme kazanması şeklindeki süreklilik göstermesi; 6) son 80 yılda baskın etnik grubun kullandığı çok kültürlülüğü reddeden, Fars ulusçuluğu temelli şoven bir söylemin İran siyasi kültürüne damgasını vurması olgusu vb. gelmektedir. Bu bölümde İran'daki mevcut etnopolitik durum incelenmekte, etnopolitik mobilizasyon sergileyen en aktif etnik gruplar ele alınmaktadır. İran'da etnik grupları bir birinden ayıran en önemli kriter dildir. İkinci derecede din-inanç, hayat tarzı (yerleşik, aşiret, göçebe), ırksal yapı (dış

görünüm) ve coğrafi bölge gelmektedir. Etnik gruplar genellikle ülkenin belirli bölgelerinde yoğunlaşmış (kompact) halde yaşamaktalar. Bunun yanı sıra küçük gruplar halinde etnik bölge dışındaki bölgelerde meskunlaşmış gruplar da vardır. (Yenisey, 2006, s. 124)

Peki toplumun yalnızca değişim talebiyle etrafında kümelendiği gençler, kadınlar ve entelektüeller ne talep ediyordu? Toplumun ideolojik ve siyasi bir ayrıma dayanmadığı için en temel bileşeni olan bu gruplar devrimden bugüne ne hedefliyorlardı?

2.4.2.1. Kadın-Gençlik-Aydın Hareketleri

Bugün İran toplumunun yaklaşık % 65'i devrimi hiç görmeyen insanlardan oluşmaktadır. Devrimi yaşamamış, onun koşullarını görmemiş olan ve küreselleşmenin getirdiği iletişim olanakları sayesinde baskı altında da olsa dünya ile kısmi entegrasyon yaşayan İran gençliği devrimin en büyük hedeflerinden birinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. İslam Devrimi'nin en büyük hedeflerinden biri sosyal ve kültürel hayatı İslamlaştırarak devrimin temellerini sağlama almaktı. Bu sayede tabana yayılmayı ve rejimin geleceğini güvence altına almayı hedefliyordu. Ancak İslam Devrimi'ni gerçekleştiren zihniyette Şah ile aynı hatayı yaptı. Baskı ve şekilsel bir takım yaptırımlar ve kurallar ile toplumu özünden değiştirebileceğini sandı. Halkın taleplerini susturabileceğini düşündü.

Bu açıdan bakıldığında özellikle devrimi görmeyen gençlik, devrime rağmen kendi yaşam kültürünü oluşturdu. Sesini duyurmak, birşeyleri değiştirebilmek için baskı altında değerlendirilebilecek her yöntemi denedi. Bu bağlamda İran'ın blog sayfası kullanımında dünyanın dördüncü ülkesi olması çok manidardır. Gençlik kendini ve hayatını İslam merkezli bir ideoloji ile tanımlamayı reddetti. Söz gelimi İslami İrşad ve Kültür Bakanlığı'nın konuyla ilgili araştırmaları, 30 yaş altı gençlik içerisinde Cuma'ya düzenli olarak gidenlerin oranının % 3'lerde kaldığını göstermektedir. (Afshari, Underwood'dan aktaran Taşkın, 2008, s. 32)

İran gençliği bahsettiğimiz üzere küreselleşmenin nimetleri sayesinde dışa açılmaya başladı. Gençliğin % 73'ü uydu kanallarına erişim imkanına sahipken İran da ülke olarak, % 38.6 ile Ortadoğu'daki en yüksek internet kullanıcısı oranına sahip

ülkedir. İşte İran gençliği bu imkanlar sayesinde dünya ile temas kurdukça devrimin dikte ettiğinin aksi bir dünya ile karşılaşmaya başladı. İran gençliği de dünyanın her yerindeki gençlik ile aynı hevesleri, aynı duyguları paylaşıyordu. Onlarda dünyanın genelinde kabul görmüş modern yaşam tarzına özendiler. Bu özenmeyi baskıları kollayarak ve kendi kültürleriyle birleştirerek hayatlarına yansıttılar. Bu, gençliği daha açık, dünya ile daha entegre olmak konusunda hırslandırdı. Tüm bu isteklerin üzerine bir de artık dinamizmini yitirmeye ve gücünü kaybetmeye başlayan devrimin siyasi ve ekonomik başarısızlıkları da eklenince devrim gençler arasında gözden düşmeye başladı.

Rejimin gençlerin değişim ve modernleşme isteklerine kulak tıkaması ekonomik ve siyasi başarısızlıklarla da birleşince gençlik devrime sırtını dönmeye başladı. Özellikle resmi bir devlet kuruluşu olan Ulusal Gençlik Örgütü'nün 2005 verilerine göre, 15-29 yaş arası çalışma gücüne sahip 10 milyon genç arasında işsizlik % 35'e ulaşmış görünüyor. Ülkedeki ortalama 'resmi' işsizlik oranının % 12.5; gayriresmî ve makul oranın % 25 olduğu anımsandığında, gençliğin bu sorunu daha keskin yasadığı anlaşılacaktır. (Afshari, Underwood'dan aktaran Taşkın, 2008, s. 33)

Gençliğin giderek rejime sırtını dönmekte olduğunun belki de en büyük kanıtı İslam Devrimi'nden sonra kurulan rejim yanlısı İslami Öğrenci Birlikleri'nin (ISA) artık muhalif öğrencilerin denetimine geçmesi olgusudur. Bu birliklerin ülke çapındaki en üst seçilmiş organı olan, Birliği Tahkim Birimi de artık reformcuların denetimindedir ve daha fazla reform, demokrasi ve insan hakları için mücadele etmektedir. (Fahrat. S. R.'den aktaran Taşkın, 2008, s. 33) Birlik, uzun süre Hatemi yanlısı bir çizgi izlemesine rağmen, nihayet 2003 yılında onlar da İslami rejimin despotluğu karşısında pes etmiş ve Meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini boykot etme çağrılarına etkin destek verdiler. (Fahrat. S. R.'den aktaran Taşkın, 2008, s. 33) 1999 ve 2003'de de büyük çaplı gösterilerde bulundular.

Kısacası rejim ile gençliğin arasındaki makas her geçen gün daha da ciddi bir şekilde açılmaktadır. Ne devlet yanlısı olan Hizbullah'ın gençlik örgütlenmesi gibi bazı oluşumların tüm şiddet ve cinayetleri, ne de devlet yanlılarının kolaylıkla iş olanaklarına ve refah düzeyine kavuşmaları gençler içindeki hareketlenmeyi durduramamaktadır. İslamı merkeze alan bir hayat ve kültür anlayışını benimsemeyen, çağdaşlaşma, değişim, demokrasi ve insan hakları söylemleri odaklı

olarak faaliyet gösteren İran gençliği, rejimi sorguladıkça daha aktif bir muhalefet sergilemekte ve devrim ile aynı değerleri paylaşmadığı için, dinamizmi ile devrimi tehdit etmektedir.

Kadınlar ise devrimin gerçekleştiği andan bugüne dek son derece aktif ve güçlü bir harekete sahip olmuşlardır. İran'da kadınların üzerindeki baskıların idama kadar rahatlıkla varabildiği düşünüldüğünde kadın hareketinin önemi ve gücü daha iyi anlaşılabilir. Öte yandan kadın hareketinin gençlik ve entelektüel hareketlerle ilişkisi de ileri düzeydedir. Bu bağlamda kadınların devrime en görünür şekilde kafa tutuşları, sokaklarda her geçen gün daha çok görülmeye başlanan 'Light Hicablı' yani saç olabildiğince açıkta bırakan baş örtme tarzıdır. Bu katı Şii ideolojiye adeta bir kafa tutmadır.

Devrim kadınlar açısından oldukça çelişkili sonuçlar yaratmıştır. Humeyni'nin kadınları devrimci gösterilere katılmaları için özellikle teşvik etmesi ile bilhassa geleneksel kesimden gelen kadınlar sokak ve siyasetle tanıştılar. Bu enerjinin devrimin nihai zaferi açısından yaşamsal olduğu açıktı. Humeyni geleneksel kültür anlayışına bağlı toplumun daha alt tabakalarına mensup kapalı kadınları gösterilerde toplayarak, daha ziyade sol ve liberal gruplara mensup kadın ağırlığını kırmak istiyordu. Üstelik Humeyni'nin destekçisi olan kesimlerden gelen kadınlar tam anlamıyla meydanlara çekilebilirlerse, devrim sürecindeki kadın sayısında da bir üstünlük sağlanabilirdi.

Nitekim, daha devrimin gelmeye başladığı süreçte bile çarşafı içinde gösterilere katılan, yoksul ve geleneksel kesimden gelen kadınların; çadğaşlaşma, eşitlik gibi sloganlarla sokaklara dökülen orta sınıfa mensup ve genellikle sol fikirlere sahip kadınlardan ayrıştığı; dahası bu iki kadın kümesinin birbirlerine karşı önce mesafeli yaklaştıkları ilerleyen zamanda ise tavır almaya başladıkları görülmüştür.

Diğer taraftan birlikte, devrimin erkek egemen kültüre dayanması nedeniyle pek çok yasa ve düzenlemenin kadınlar arasında hayal kırıklığı doğurduğu ve büyük tepkiler yarattığı da bir gerçektir. Devrim ile kadınlara kamu iş alanları ve eğitim olanakları oldukça iyi şartlarla sunulmasına karşın devrimden hemen sonra kadınlara pek çok işten el çektirildiği de yaşanmış bir vakadır. Esasen rejimin yaptığı, kadınları kontrolü kolayca sağlayabileceği alanlara yönlendirmek olmuştur. Bu açıdan

bakıldığında İran'daki kadının geldiği nokta manipüle edilmiş bir noktadır. Zaten muhalif kadın hareketleri de temelde bu argümandan beslenmektedir.

Özellikle erkeklerin Şii inancı bağlamında kadınların sahip olduğu haklar fazlasıyla sınırlandırılmıştır. Kadınların madencilik ve tarım okuması ya da avukat olarak çalışması yasaklanmış; sokağa çıkarken hicab giymeleri zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca erkeklerin tek taraflı boşanma hakkı ve çok eşli olabilme hakkı tekrar gündeme gelmiş, kadınların çocukların velayetini alabilmeleri yasalar ile neredeyse imkansız hale getirilmiştir. (Mir-Husseini'den aktaran Büsam, 2009, s. 52)

Baskıya dayalı her sistemde olduğu gibi Humeyni'nin rejimi de tepkileri dindirmek için dış düşmanlara sarıldı. 8 Mart 1979'da, dünya kadınlar gününde meydanlara dökülen kadınlara zorunlu örtünme uygulanmayacak diyen Humeyni yönetimi, savaş ortamı içerisinde birlik ve beraberlik söylemleri ile muhalif düşünceleri bastırdı. Dahası uygulamaya konmayacağı teminatı verilen her düzenleme de ivedilikle uygulamaya konmuştur.

İşte tüm bu baskılara, aldatmalara ve asimilasyon faaliyetlerine maruz kalan ve bu ayrımcılık ve ötekileştirmeden güç alan kadın hareketi, 1997'de Hatemi'nin zaferinde belirleyici olmuş, bugün de en aktif ve etkili sosyal dinamiklerden biridir. Zaten bu nedenledir ki, özellikle ABD ve İsrail, İran'daki kadın ve gençlik hareketlerine sızmaya çalışmaktadır. Bu iki hareket ihtiva ettikleri nüfus ve dinamizm ile devrimin en çok çekindiği güçler durumundadır.

Bu bağlamda 1990'ların başında İslami feminizm olgusunun ortaya çıkışı ile İslami hukukun modern ve demokratik yorumunun yapılmasını savunan “Yeni Dini Düşünce” (Now-Andishi-ye Dini) akımının (Mir-Husseini'den aktaran Büsam, 2009, s. 53) giderek güçlendiği görülmektedir. Kadınlar bugün halen İran'da eşit ve adil şekilde resmi ve sivil hayata katılım amacıyla mücadele vermektedir.

İslam Devrimi ile toplumsal yapıda değişikliğe neden olan bir diğer grup ise entelektüellerdir. Bu kesim belki de baskıyı en yoğun hisseden kesimdir.

İran içerisindeki aydınlar, İran'ın tarihi ve kültürel köklerine koşut olarak milliyetçi, sosyalist ve dini akımları temsil eden kitlelerden oluşmaktadır. İranlı aydınların siyasi ve ekonomik amaçlarının yanısıra devrim karşısındaki düşünce ve tutumlarına göre de ikiye ayrıldıkları söylenebilir. Bu iki farklı kutuptan demokrasi,

eşitlik ve adalet gibi küresel bazı söylemleri dile getirenler devrim sonrası Humeyni'nin kontrolü eline almasıyla bastırılan sol kesimlerden ve devrim sonrası süreçten memnun kalmayan ve Şii rejim yapısına tepki duyan aydınlardan oluşmaktadır. Bunlar dünya ile bir şekilde entegre olmayı, demokrasi, eşitlik, ekonomik imkanların paylaşımında adalet, baskının sona erdirilmesi, şeffaflık ve İslam'ın sosyal hayat üzerindeki etkisinin sınırlanmasını talep etmektedirler. Bu anlamda Şii rejim karşıtı olarak adlandırılabilir bu cephenin her ne kadar Batı karşıtı ve ulusalcı politikalara sahip olsalar da dünya standartlarına yakın durdukları söylenebilir.

İkinci grup aydınlar ise ilkinde göre daha ılımlıdır. Bu aydın gurubu daha ziyade ekonomik olarak sosyalist-eşitlikçi bir düzeni savunmakta; ancak, radikal İslam'a karşı daha ılımlı durmaktadır. Onlar için her şeye rağmen, Batıya karşı birlik olunmalı ve bazı yasa ve düzenlemeler ile toplumun talepleri karşılanarak rejimin temel yapısı korunmalıdır. Bu aydınlar Şii rejime dayalı katı İslami uygulamaların özellikle günlük hayattan uzak tutulması gerektiğini ancak bununla birlikte; diğer alanlarda bazı reformlar yapılarak devrimin getirdiği düzenlemelere riayet edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Bu her iki grupta devrim sonrası süreçte büyük baskılarla karşılaşmışlar ve özellikle Devrim Muhafızları ve Ulema tarafından yürütülen baskı politikalarının kurbanı olmuşlardır. Aydın kategorisindeki insanların sosyal etkisi büyük ancak sayıları az olduğundan dolayı rejim için daha kolay hedefler haline gelmişlerdir. Özellikle Şii rejimin çok ciddi değişimler geçirmesi gerektiğini savunan birinci gruba dahil aydınlar Devrim Muhafızları tarafından suikast, tutuklama ve işkencelere maruz kalmalarının yanı sıra, Hizbullah ve benzeri örgütler tarafından da baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. Humeyni rejimi tüm muhalif sesleri dindirmek için tüm gücünü ortaya koymuştur. Fakat tüm bu baskı ve zorlamalara rağmen gerek kadın hareketleri, gerek gençlik hareketleri ve gerekse de aydın hareketi yok edilememiş; zaman zaman birbirinden destek alarak, zaman zamansa iç ve dış güç odaklarınca desteklenerek bugün artık bastırılması imkansız hale gelen değişim taleplerinin sürükleyicisi olmuşlardır.

Öte yandan devrim sonrası toplumsal yapıda meydana gelen değişimleri anlatırken değinilmesi gereken bir diğer nokta da etnik gruplardır. Bu bağlamda özellikle İran halkı bünyesinde yer alan etnik unsurlara değinmek yerinde olacaktır.

2.4.2.2. İran Azerileri

Azerbaycan Türkleri, Farslardan sonra İran'daki en kalabalık etnik topluluktur. Son yüzyılda ortaya koydukları siyasi faaliyetlerle İran'ın kaderinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Özellikle Pehleviler döneminde olmak üzere İran yönetimindeki Farslar ve bir grup Azerbaycanlı tarafından, Azerbaycan Türklerinin Türk olmadıkları, tarih boyunca İran'ın Türkler tarafından işgal edildiği dönemlerde etki altında kalarak Türkleştikleri, aslında Fars oldukları iddia edilmektedir. İran'da Azerbaycan Türkleri azınlık olarak kabul edilmemektedir. Bunun aksini iddia ettiklerinde ve hak talep ettiklerinde baskıyla karşılaşmışlardır. (Erol, 2007, s. 1) Bugün İran içerisindeki Azerilerin toplam nüfus içerisindeki payı en kötümser tahminle bile % 40'lar düzeyindedir.

Azerbaycan Türkleri siyasi alanda gerek İran'la topyekûn hareket ettiklerinde, gerekse ayrılıkçı hareketlere giriştiklerinde, İran'da değişimin, modernleşmenin ve demokratikleşmenin öncüsü olmuşlardır. Son yüzyılda İran'ın geçirdiği her sıcak dönemde adından bahsettiren, devrimlerde öncü rolü üstlenen, birkaç kez devlet kuran, düşünce, siyaset, bilim ve sanat alanında önemli insanları İran'a kazandıran bu topluluk hakkında, Türkiye'de yayınlanan eserler çok kısıtlıdır. İran'da, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndekinden çok daha fazla Azerbaycanlının yaşadığını bilenlerin sayısı dahi çok azdır. (Erol, 2007, s. 1-2)

Kaçar Hanedanının Ruslara yenilmesinden sonra 10 Şubat 1928'de imzalanan Türkmençay Anlaşmasıyla Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları ile Ordubad bölgesi Rusya'ya bırakılırken, Azerbaycan toprağı da Rusya-İran sınırı olarak kabul edilen Aras Nehri Azerbaycan'ı, Kuzey Azerbaycan (Rus Azerbaycanı) ve Güney Azerbaycan (İran Azerbaycanı) olmak üzere ikiye ayrıldı.

Devrim sonrası dönemde ise, Azerilerin lideri konumunda bulunan ve Humeyni'den daha kıdemli olan Şeriatmedari ile Humeyni arasında derin görüş ayrılıkları olduğu ortaya çıkmıştı. Devrimin olmasında son derece etkili olan Azeriler

de devrim sonrası diktatöryal bir hiyerarşi ile yönetimi eline geçiren ulemanın hedefi oldu.

Öncelikle, Şeriatmedari, din adamlarının devlet işlerinde aktif rol almalarına ve ülkede bütün iktidarın Velayet-i Fakih makamına verilmesine karşıydı. Aralarındaki anlaşmazlık giderek artarak, Humeyni'nin İslam Cumhuriyeti Partisi'ni (İCP), Şeriatmedari'nin de Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'ni (MHCP) kurması üzerine daha da derinleşti. MHCP, esasen liberal-burjuvazi eğilimli din adamlarından oluşan ılımlı kanadı temsil etmekte, (başbakan Bazargan başkanlığındaki hükümet) liberal görüşlü hükümeti de desteklemekteydi. Azerbaycanlıların anayasa referandumunu boykot etmesinin ardından rejim Şeriatmedari'nin Kum'daki evine saldırı düzenledi. Bunun üzerine Tebriz'de ve Azerbaycan'ın diğer büyük şehirlerinde Devrim Muhafızları ile şiddetli çatışmalar başladı. Çatışmalar 1980 Ocak ayında da devam etti. Devrim Muhafızları, MHCP'nin Tebriz'deki genel merkezini bastılar. Bir çok kişi öldürülerek parti dağıtıldı ve Şeriatmedari Kum'da göz hapsine alındı. (Yenisey, 2006, s. 102)

1979 Mart ayında Türkmen Sahra'daki Türkmenler baş kaldırarak, Şah döneminde müsadere edilip Fars kökenli nüfusa dağıtılmış topraklarını geri istediler. Gumbet-Kavus'ta "Türkmen Halkının Mücadelesi Birliği" kuruldu. Bu birlik "İran'a demokrasi, Türkmenistan'a özerklik" sloganını benimsedi. Toprak reformu gerçekleştirme amacıyla köylü şuraları kuruldu. Bir yıl boyunca Türkmen Sahra'da iktidar bu şuraların elinde bulundu. Denetimi ele almak için Türkmen Sahra'ya gönderilen Devrim Muhafızları bu şuraları dağıttı, temsilcilerine ise şeriat mahkemelerince idam hükmü verildi. Bu dönemde ortaya çıkan Türkmen hareketi değerlendirildiğinde, özerklik talebinin yanı sıra bazı örgütlerin de varlığından söz edilebilir. Fakat bu hareket, belirgin stratejiden ve liderlerden yoksun olduğu gibi, sosyal adalet ve sınıf mücadelesi konularına daha çok odaklanmış gözükmektedir. (Yenisey, 2006, s. 103)

Özet olarak denebilir ki, İran Devrimi'nin Ulemalar kontrolünde bir İslam Cumhuriyeti ile sonuçlanması ile birlikte İran'daki etnik hareketler için de yeni bir sayfa açılmıştır. İslam Devrimi sonrası etnik hareketler için en önemli değişiklik, asırlar sonra İrani kolun yönetimi eline geçirmiş olmasıydı. Farklı hanedanların kontrolünde uzunca bir dönem Türk yönetimi altında varlığını sürdüren İran devleti,

İslam Devrimi ile Farsi unsurların kontrolüne geçti. İrani ya da Farsi diye adlandırılan bu kol zaman içerisinde Şiiliği fazlaca sahiplenerek ruhani sınıfın liderliğine girmişti. Bu yüzden devrimle birlikte ruhani sınıfın Ulemalar liderliğinde yönetime gelmesi ile İrani kol iktidara gelmiş oluyordu.

Türk kökenli kollar olan Türkmenler ve Azeriler ise daha ılımlı, dünyayla entegrasyona daha açık ve İrani kola kıyasla son derece çağdaştı. İran, Türklerin iktidarda olduğu yıllar boyunca, İran coğrafyasında yaşayan halk gelenekselci ve Şiilik yanlısı damardan beslenmesine rağmen, İran'ın dünya ile ilişki halinde olmasını ve yönetimde devrim sonrasına kıyasla çok daha seküler bir anlayış izlemeyi başardılar. Ancak, İslam Devrimi'nden sonra başa gelen Ulemalar yönetimindeki Farsi Şii kol, Azerilerin ülke içindeki gücü ve etkisinden çekinerek onları bastırmıştır. Bastırma politikaları son derece kanlı müdahalelerin yanısıra, Ulema tarafından yapılan politik-dini propaganda ile de desteklenmiş ve Azeri nüfus sindirilmiştir.

Son dönemde İran'daki Azerbaycanlılar üzerinde dış faktörlerin etkisi yoğun şekilde hissedilmektedir. Kuzey sınırındaki bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması olgusu İran'daki Azerbaycanlılar arasında etnik bilinci pekiştirerek, etnopolitik mobilizasyonu hızlandırmıştır. Yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyetinde hem resmi düzeyde, hem de sivil örgütler bazında geliştirilmiş olan İran Azerbaycan'ının bağımsızlığı ve iki Azerbaycan'ının birleşmesi yönündeki söylem, kuzeyde bu doğrultuda bir birleşmeci ideolojinin ve stratejik hedeflerin ortaya çıkışına neden oldu. Öte yandan 2000'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da yaşayan (çoğu İran asıllı) Azerbaycanlılar arasında da diaspora faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. 2002 yılının Ocak ayında "Dünya Azerbaycanlılarının Kongresi" (DAK) adında bir örgütten Ahmed Obalı başkanlığındaki bir heyetin ABD Departman'ının yetkilileri ile görüşte, "DAK" üyeleri 30 milyonu aşkın Azerbaycanlının haklarının İran rejimince sürekli ihlal edildiği, dillerinin yasak olduğu, Azerbaycan tarihi abidelerinin yıkıldığı, basın özgürlüğünün kısıtlandığı ve Azerbaycanlıların hapiste işkence gördüğü ve öldürüldüğü konusunda bilgi verdiler. (Yenisey, 2008, s. 193-194) Bu bağlamda önümüzdeki yıllarda muhtemel rejim değişikliği halinde, Azerbaycanlı seçkinlerin merkezi hükümetle özdeşleşmiş olması durumunun değişeceği, şoven Fars söylemine sahip yeni rejim tarafından dışlanacağı olasıdır. Bu da en büyük etnik grup olarak Azerbaycanlıların gelecekte İran içinde

hassas konuma geleceklerine ve merkeze karşı muhalefette başat olacaklarına işaret etmektedir. Azerbaycan'daki etnopolitik hareketin ne yönde gelişeceği ise büyük ölçüde merkezin etnik politikaları ve yerel örgütlerle seçkinlerin alacağı tavır ve kararlar doğrultusunda belirlenecektir. (Yenisey, 2008, s. 195)

2.4.2.3. Kürtler-Araplar-Türkmenler ve Beluçlar

Kürtlerde bu dönemde merkezden özerklik talep eden örgüt ve liderlerin varlığı görülse de, söz konusu etnopolitik grup içinde farklı ideolojilerin varlığı ve ülkenin farklı bölgelerinde dağınık durumdaki Kürtlerin özellikle Şii ve Sünni mezheplere mensup toplulukları arasında rejime karşı farklı tavır izlemesi olgusu, rejimin, bu dönemdeki Kürt etnopolitik hareketini bastırmada işini kolaylaştırmıştır. (Yenisey, 2006, s. 173)

İran'da yaşayan beş milyon Kürt'ün %30'unun Şii kökenli olması, ve söz konusu Şii Kürtlerin bölgedeki diğer Kürtlerle işbirliğine yanaşmamaları, İran Devleti'nin yakın tarihte Kürtleri yönetebilmesini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte özellikle PKK'nın uzantısı olarak görülen PJAK ve İran, Türkiye, ve Suriye'de Kürt yoğunluklu nüfusun olduğu bölgeleri olarak otonom bir Kürt bölgesi kurulmasını hedefleyen İran Kürdistan Demokratik Partisi son dönemde Şii Kürtlerin diğer Kürtlerle birleşmeye yönündeki dirençlerini kısmen de olsa kırabilmiştir (Keskin'den aktaran Büsam, 2009, s. 54). ABD'nin 2003 Irak müdahalesinin ardından, ABD ile Ortadoğu'da Kürt Toplumunun ve liderlerinin yakınlaşması İran'da rejimi tehdit eden unsurlardan biri olarak görülmektedir. (Büsam, 2009, s. 55)

Araplar açısından ise durum netti. Araplar belki de çevredeki Sünni ülkelerin varlığından da destek alarak taleplerini açık şekilde ortaya koydular. Özellikle Irak savaşı ile zorlu bir sürece, Humeyni yönetimine karşı elini güçlendirmeyi başaran Araplar sosyal, siyasi ve kültürel alanda bazı haklar elde etmeyi başardılar. Ancak, savaş sonrası dönemde rejimin giderek kuvvetlenmesi ve varlığını kuvvetli şekilde tesis etmesi ile Araplar da kuvvetli baskıdan nasiplerine düşeni almışlardır.

Günümüzde etnopolitik mobilizasyonunu sürdüren Araplar, merkeze karşı siyasi, kültürel ve ekonomik rekabet içerisindedirler. Bugün Araplar arasında 3 cereyan

vardır: 1- İstiklalciler, 2- Arapların başka araplarla birleşmesi taraftarları, 3- özerklik yanlıları. (Yenisey, 2008, s. 203) Bu akımlardan ilkinin her daim taraftarı olmuştur ancak, sayıları makul düzeydedir. İkinci akımın taraftar sayısı ise yok denecek kadar azdır. Bu akımlardan en güçlüsü ise 3. Akım olan özerklik yanlılarıdır. Bunlar İran içerisinde otonom bir Arap bölgesi istemektedir.

Bu grubun talepleri şu şekildedir: 1- Arapların milli hakları diğer milli azınlıklar olan Türkler, Kürtler vb. İle eşit olmalıdır. 2- Sınırları içinde yaşayan milli azınlıklara bütün milli haklarını tanımış olan ülkelerin deneyimlerinden yararlanılması 3- Arapça eğitimin yanı sıra Farsça'nın 2. Dil, eğitim dili olarak kabul edilmesi; Arapça basın yayın; mahkemelerde Farsça bilmeyenlerin Arapçayı kullanabilmesi; yerel yönetimlerde nüfus oranına göre temsilin sağlanması; bölgenin yönetim şekli, bütçesi, ordu meselesi, özerkliğin kapsamı vb. Hususlar başka ülkelerin tecrübelerinden yararlanılarak tayin edilmelidir. (Yenisey, 2008, s. 205)

Türkmen ve Beluç hareketler değerlendirildiğinde ise şu gerçek görülmektedir. Bu hareketler çeşitli örgütlere sahip olmalarına karşın, belirgin bir ideoloji ve liderden yoksun olmaları, Türkmenlerde mücadelenin etnik sorunlardan ziyade sınıfsal mücadele üzerinde odaklanması, Beluçlarda ise dini kimliğin daha ön planda olmasından dolayı etnik kimliğin henüz tam olarak politize olamaması nedeniyle, etnopolitik hareketlerden bahsetmek zordur. Bu durum Türkmen ve Beluçların bu dönemde etnopolitik gruplar olarak değil, toplumsal ihtilaflılar kategorisinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. (Yenisey, 2006, s. 174)

Bu noktada son olarak şunu söylemek yerinde olacaktır. Toplumsal yapı içerisindeki konumları ve durumları ne olursa olsun, her türlü karşı fikir, gruplaşma ve muhalif oluşum, Humeyni kontrolündeki Şii rejim tarafından şiddet odaklı olarak sert şekilde bastırılmış ve sindirilmek istenmiştir. Buna rağmen, İran'da bugün değişim, eşitlik ve dünyaya entegrasyon gibi taleplerin ardında birleşen gruplar olarak göze çarpan genç hareketleri, kadın hareketleri, aydın hareketleri, Azeri-Beluç-Türkmen ve Arap etnopolitik hareketleri yok olmamış; aksine, yıpranan ve zayıflayan rejim güçlerine koşturarak giderek güçlenmeye başlamışlardır. Bu noktada denebilir ki, Humeyni'nin rejim üzerindeki karizmatik etkisi, her öndere bağlı devrim hareketinde olduğu gibi, liderin gitmesine bağlı olarak yok olmaya ve devrimin dinamizminin eksi yönlü bir sürece girmesine sebep olmuştur. Özellikle bu

sebepten dolayı değişim talep eden hareketler daha öz güvenli bir şekilde faaliyet gösterme imkanı bulmuşlardır.

2.4.2.4. İran Siyasetinde Etkili Olan Gruplar

1979 İran İslam Devrimi'ni gerçekleştiren siyasal muhalefetin Liberal-Milliyetçi ve Sosyalist bileşenleri, İslamcı Devrimciler tarafından 1983 yılına kadar büyük ölçüde tasfiye edildiler. Devrimci İslamcılar da tek blok değildi. Liberal İslamcı Cumhuriyetçiler denilebilecek kesim beklenmeyen bir hızla tasfiye edildi. İlk Başbakan Mehdi Bazargan'ın liderliğindeki İran Ulusal Kurtuluş Hareketi, (Nehzate Azadi) Geçici Hükümet'teki en ağırlıklı gruptu ve bu hareket Liberal İslamcı görüşlere yakındı. Rejimin ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr da benzer bir ideolojik duruşa sahipti. Yine Azerbaycan'da etkili olan, Ayetullah Şeriatmadari'nin öncülüğündeki Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi de bu çizgiyle büyük ölçüde örtüşen düşünceleriyle dikkat çekiyordu. Şeriatmadari, İslam Cumhuriyeti'nin siyasetinde, Ulemanın rol oynamaması gerektiğini savunuyordu. İslamcılar, mühendis kökenli Bazargan örneğinin de gösterdiği gibi, ulema kökenli olanlar ve olmayanlar diye de ikiye bölünmüşlerdi. (Taşkın, 2008, s. 5) Bu bölünme İran'daki siyasi ve sosyal yansımalarının yanı sıra İran'ın geleceği açısından da oldukça önemlidir. Bugün İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve onun temsil ettiği kesim, geleneksel ruhani kesimlerle ciddi fikir ayrılıkları olan ve onlarla bir güç mücadelesine tutuşan, fen ve sosyal bilimler kökenlilerden oluşmaktadır. Son olarak Ahmedi Nejat'ın 2011 yılı Nisan ayı içerisinde görevden aldığı istihbarat şefi ile ilgili kararın Ayetullah Ali Hamaney tarafından red edilmesi ve iadei görev kararı alınması bu ayrışmanın yaşandığı son olay olmuştur.

Öte yandan siyasal alandaki tek aktör ruhaniler değildi. Toplumsal yapıdaki değişmelerin içerisinde bir aktör olarak bulunan reformistler (öğrenciler, kadınlar ve aydınlar), Şiilik, Çarşı ve Cami de siyasi alanda etkili olan diğer aktörlerdir. Toplumsal yapıdan aldıkları güç ve sahip oldukları dinamizm sayesinde siyasi alanda zaman ve şartlara koşut olarak değişen bir etkinliğe sahip olan reformistler, son dönemde siyaset üzerindeki etkilerini giderek artırmaktadırlar. Özellikle rejimin idaresini elinde tutan ruhaniler içerisinde de bu kesime kısmen de olsa destek verenler olması ve dış dünyadan gelen destek bu grupların varlıklarını devam

ettirmelerini sağlayan toplumsal destekle birleşince oldukça önemli hale gelmektedir. şu an ki durum göstermektedir ki, bu grup gelecekte daha da etkin bir hale gelecektir.

Caminin siyasal anlamda bir hareket alanına dönmesi Humeyni'nin Ulemayı siyasal sürece katılmaya çağırmasıyla başlamıştır. Ulemanın vergilerden sağladığı ekonomik kazanç ve elindeki fonların % 80 inin kaynağını arşı esnafının yaptığı yardımların oluşturduğu dşnldğnde 200.000 din adamının görev yaptığı 100.000 caminin İran'daki kitleleri harekete geçirmeye ne kadar etkin olabileceğini anlamak kolaylaşmaktadır. Camiler İran'da halen devrim ideolojisinin canlı kalması ve yeni nesillere aktarılması işlevini görerek tek örgütlenme biçimini oluşturmaktadır. arşı, İran tarihinde sadece ekonomik anlamda bir merkez değil aynı zamanda toplumsal, kültürel, dini ve siyasal etki yeridir. Günümüzde ise, modern bankacılık sistemleri ve ekonomik sisteminin oluşmasına rağmen ekonomi ve ticari etkinliklerin büyük bölümü çarşının denetimine girmiştir. Bu gruplar, devlet baskısının arttığı ya da dış güçlerin ülkeyi tehdit ettiği gibi durumlarda siyasal tepkiler verebilen yapıyı oluşturan önemli unsurlardan biri olmuştur ve bu etkinliği hala da devam etmektedir. İran İşlam Cumhuriyeti, günümüzde şii doktrine dayanan bir siyasal yapıya sahiptir. Bir anlamda İşlam'daki Arap kalıntılarının da reddi anlamına gelen İran şiiliği, mevcut iktidarları meşru olarak kabul etmediğinden ötürü her zaman bir başkaldırı içinde olmuştur. Mevcut olan iktidarı reddetme özelliği şiiliğe belli dönemlerde militarist bir kimlik kazandırmış, İran bununla İşlam tarihinde her zaman muhalif olanı temsil etmiştir. Temelde Sünnilikle fark bulunmayan şiiliğin en önemli farkı, siyasal etki alanında ortaya çıkmaktadır. Sünni toplumlarda ulu'l emre itaat geleneği ile devlete itaat esastır ve siyasal uzlaş mümkündür. şiilikte ise devrim ve direniş esasına dayalı başkaldırıcı bir öğreti söz konusudur. Ayrıca şiilikte Ulemanın kaynağı Sünnilikte olmayan şekliyle zektlar ve vergilerdir. Tüm bunlarda Ulemanın devletten bağımsız ve güçlü bir şekilde hareket edebilmesine neden olmuştur. (Manavlıoğulları, 2008, Bilgesam)

Siyasal grupların bir diğeri ise sol eğilimli hareketlerdir. Bu hareketler devrim öncesi ve devrimin hemen akabindeki yıllarda olduk faal olan bir gruptur. Özellikle komünist TUDEH partisinin devrimin gerçekleşmesi sürecinde yaptıkları olduk önemlidir. Ancak ne var ki, Humeyni'nin rejimi ele geçirmesi ve sonraki yıllarda da Sovyetlerin okmesi ile etkinlikleri sınırlanmıştır.

İran siyasi hayatı içerisinde bahsedeceğimiz son etkin aktör ise esnaf ve toprak sahipleridir. Geleneksel olarak Ulemanın en büyük destekçilerinden olan bu sınıflar devrim sonrası süreçte verdikleri desteğin karşılığını fazlasıyla almış ve gerek maddi gerekse manevi anlamda kazanımlarını had safhaya ulaştırmışlardır. Fakat bu noktada rejimin beklemediği bir olumsuzluk da ortaya çıkmıştır. Özellikle maddi anlamda zenginleşen ve pek çok doğal kaynak ve ticaret konusu alanda söz sahibi hale gelen bu kesimler burjuvallaşma sürecine girmişler; sonunda da sosyolojik bir transformasyon sonucu liberalleşme eğilimleri göstermeye başlamışlardır.

İran siyasetinde etkin olan son gruplaşma ise etnik ve dini olanlardır. Kürtler, Türkmenler, Beluçlar ve özellikle de Azeriler rejimin her zaman gözetmek zorunda olduğu etnik gruplardır. Temsil ettikleri nüfusların yoğunluğu ve coğrafi olarak önemli bölgelerdeki sınırlarda yer almaları bu etnik grupları siyasi açıdan oldukça hassas kılmaktadır.

İran bugün bilimsel açıdan, ekonomisinin temeli rantabl gelirlere bağlı olduğu ve rejimin varlığı açısından iç siyasi dengeleri bu rantın ne oranda dağıtıldığına bağlı olduğu için bir rantiyeye devlettir. Bu tür bir devlette rejime kuvvetli destek veren tuğlalardan birinin çekilmesi tüm rejimin çökme sürecine girmesine sebep olabilir. Bu yüzden ABD ve İsrail her fırsatta dile getirmelerine rağmen İran'a faturası ağır olacak bir savaş açmak yerine onu iç dengelerini ayartarak çökertmeye çalışmaktadır. İran'ın dışardan bir müdahale ile dağılması oldukça zor görünmekte ancak buna karşın, rejim önlem almaz, katı ve bildiğinden şaşmayan tavrına devam ederse, her geçen gün daha fazla destek bulan reformist hareketler mevcut rejimi bertaraf edebilecek bir hale gelecektir.

2.5. Devrimin Dünyadaki Yansımaları

Uluslararası toplum ise İran Devrimi'ne oldukça soğukkanlı bir yaklaşım sergiliyordu. Bu tutum biraz da Şah rejiminin ömrünü tamamladığı konusunda dünya kamuoyunda oluşan yaygın düşüncelerden kaynaklanıyordu. Birleşik Devletler böyle bir ortamda İran'a müdahale etmenin gereksiz ve anlamsız olduğunu düşünüyordu. (Görçün, 2006, s. 63)

Amerikalılar körfezde, siyasi, stratejik ve ekonomik açıdan büyük zarara uğramışlardı. Ruslar, bir yandan rakibi Amerika'nın uğradığı zarardan pek hoşnut kalırken, öte yandan da yeni kurulan devletin Orta Asya'da kendi yönetimi altında bulunan geniş Müslüman halk kitleleri üzerindeki etkisinin ne olacağı hususunda kara kara düşünmekteydi. Körfez ülkeleri, Ortadoğu, İslam aleminin tamamı, Avrupalılar, hatta ve hatta Afrika ve Latin Amerika ülkeleri İran İslam Cumhuriyeti'nin nasıl bir devlet olacağını merak etmekteydi. (Hüseyin, 2009, s. 236)

Bunula birlikte ABD, İran'da gerçekleşen devrimden en çok rahatsız olan ve ona en çok tepki gösteren ülke olmuştur. Ortadoğu denklemi içerisinde son derece önemli bir konuma sahip olan İran'ı tamamen güdümündeki Şah ile kontrol ederken birden bire tüm yönetimi ve sistemi tamamen ve kökten değiştiren bir devrimle kaybeden ABD, soğuk savaş dolayısıyla İran'ı tekrar baskı altına almak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Rusya ise İran içerisindeki komünist TUDEH Partisi ile devrimde etkili olmuş fakat TUDEH devrim sonrası geçiş döneminde Sovyet politikalarına destek verince Ulema tarafından önce baskı altına alınmış, sonra ise tamamen tasfiye edilmiştir. Yine akabinde 1921 yılında İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan dostluk anlaşmasının 5. ve 6. maddelerini feshettiğini açıklamıştır. Rusya ise buna karşılık olarak bu feshi tanımadığını, maddenin her hâlükârda gerektiğinde Sovyetlerin İran'a tek taraflı müdahalesi için imkan verdiğini açıklamıştır.

Avrupa ise duruma ölçülü bir tepki ve mesafe ile yaklaşmıştır. Avrupa ve özellikle de Humeyni'nin devrime kadar kaldığı ülke olan Fransa el altından devrime destek vermektedir. Avrupa devletleri iki kutuplu düzen içerisinde bir yandan Sovyetlerin yeni İran üzerinde etkinliğinin önemli ölçüde artacağından çekinseler de diğer taraftan ABD'nin etkisinin azalacağından ve kendileri için fırsat doğacağından dolayı devrime temkinli yaklaşıyorlardı.

Yeni yönetim ABD ile olan ticari, askeri ve savunma anlaşmalarını, Rusya ile olan dostluk anlaşmasının 5. ve 6. maddelerini, feshetmiş, ayrıca CENTO'dan da çıkmıştı. Humeyni tüm dünyayı karşısına alan bir tavır sergiliyor ve ABD'yi büyük şeytan, SSCB'yi küçük şeytan, körfez ülkelerini ve iki büyük gücün yandaşlarını ise minik şeytanlar olarak adlandırıyordu. Humeyni'ye göre dünya ezilenler ve ezenler olarak iki kutba ayrılmaktaydı. Elbette ki bu yorum uluslararası sistemde söz sahibi olan tüm ülkeleri rahatsız ediyordu. İran'ın petrol, doğal gaz, silah satışı ve tarım

ürünleri satışı gibi alanlarda çok önemli bir ülke olmasının yanısıra, ülkenin Şii'nin merkezi durumunda olması, Ortadoğu'nun Sünni yönetimindeki büyük Şii nüfuslarını etkilemesi açısından da çok kritik bir durum arz ediyordu. Dünyanın petrol kaynağı ve ihracat destinasyonu olan Ortadoğu'da İran'dan kaynaklanacak bir istikrarsızlık zincirleme etki yaratabilir, petrol-doğalgaz akışına ve ticari ilişkilere zarar verebilirdi. Bu tüm Batıyı ve SSCB'yi endişelendiren bir durumdu zira devrimin yeni kadroları Şii'nin bir rejim olarak ihraç etmekten bahsediyordu.

Bununla birlikte Avrupa yaşananlara temkinli ve ölçülü yaklaşıyor; İran'ı doğrudan karşılarına almaktan çekiniyordu. Ancak Humeyni'nin dünyanın iki kutuplu olmasının yarattığı konjonktürden cesaret alan tavrına karşılık olarak da ABD ile birlikte Irak'ın lideri Saddam'ı destekliyordu. Zaten Saddam'ın İran'a savaş açması da bu desteklerin sonucunda gerçekleşmiştir. Avrupa'nın bu dönem sergilediği tavır için geleneksel bekle-gör ve gözden uzak hareket et prensibini devreye soktuğu söylenebilir. Buna Avrupa'nın çift kutuplu sistem içerisinde Batı ittifakında yer almasına karşın, ABD ya da SSCB gibi doğrudan taraf olmamaları gösterilebilir.

Öte yandan özellikle Körfez ülkeleri ile bünyesinde ciddi Şii nüfus barındıran Sünnilerin yönetimindeki Arap ülkeleri yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı endişe içerisine girdiler. Onlar için İran'daki Şii yönetim Ortadoğu barışı ve Ortadoğu'da düzenin tesisi yolunda çok ciddi bir tehdit idi. Bu noktada aynı coğrafyada yaşayan diğer önemli güç İsrail ise, devrime en sert yaklaşanlardandır. İsrail için devrimin temel nitelikleri, devrimin bizzat kendisini hedef tahtasına koymuş olması tepki gösterilmesi gereken unsurlardır. Nitekim İran'ın bu politikası süreç içerisinde İsrail ve ABD'nin önderliğini yaptığı bir diplomasi ile İran'ın terörizme destek veren ülkelerin en başta geleni olarak kabul edildiği ve baskı altına alındığı bir sonuca kadar varmıştır.

Sonuçta devrim sonrası yönetim ile en iyi ilişkileri dönemin uluslararası ortamında söz sahibi olan ülkeler arasında Avrupa devletleri kurmuştur. Bu sayede İran ile büyük ticari ilişkiler geliştirmiş ve Humeyni yönetimine dolaylı destek vermişlerdir. ABD, İsrail ve Sünni yönetime sahip Arap ülkeleri devrime tepki göstermiş, SSCB ise yeni İran'ı başta desteklemesine rağmen, daha sonra İran içi dengelerde yaşanan değişimler nedeniyle duruma ve şartlara göre ısınıp soğuyan bir politika izlemiştir.

II. DEVRİM SONRASI DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI ve İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINI BELİRLEYEN ÖNCELİKLER

1. Devrim Sonrası Dış Politika Anlayışı

1.1. Rejimin Dış Politika Anlayışı ve Şii İdeolojinin Dış Politikaya Etkileri

İran İslam Cumhuriyeti'nin kendine özgü siyasal sistemi, gerek içinde bulunduğu bölgede, gerekse uluslararası sistem içerisinde kendisini benzerine az rastlanır bir devlet haline getirmiştir. İslam Cumhuriyeti adı altında teokratik bir rejimi yaşatan İran, yüzyıllar boyunca çok farklı yönetimler altında dünya siyasetinde yerini bulmuştur. 1979 İslam Devrimi, İran-Irak Savaşı, Sovyetlerin yıkılmasıyla o güne dek temel uluslararası dengeleri oluşturan Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi kırılma noktaları, İran'ın dış politikasının evrimini etkileyen temel olaylar olarak ortaya çıkmıştır. Orta Doğu'nun bu Arap olmayan ve ABD'nin "haydut devlet" tanımlaması içerisinde yerini alan devletinin dış politikası, gerek bölge devletlerinin gerekse bölge dışı devletlerin her zaman gündeminde yer almıştır. (Gök, 2005, s. 27)

İran'ın dış politikası analiz edilirken, 1979 Devrimi'nden sonra İran devletinin kendini nasıl tanımladığı, oluşan yeni devletin yapısı, kurumları ve Şiiliğin coğrafya içerisinde yeni İran'ı ne şekilde etkilediği gibi konular dikkatle ele alınmalıdır. Bunun dışında uluslararası alanda yürütülen siyaset içerisinde ülkedeki iktidarın öncelikleri net ve somut şekilde ortaya konmalı, bu minvalde rejimi idare edenlerin öncelikleri, hedefleri, hedeflerine ulaşmak için kullanabilecekleri araçlar, politikalar ve İran'ın bölge ile olan ilişkileri çok iyi değerlendirilmelidir. Bu, İran'ın bölgede Sünni devletlere, Batılı güçlere ve İsrail'e karşısında takındığı tutumu anlayabilmenin yanı sıra İran'ın dış politikasında Şiiliğin yerini ve önemini kavramanın ve İran'ın dış politikasına dair bütüncül bir analiz yapabilmenin tek yoludur.

Bu bağlamda yapılacak analizi İran'ın geçirdiği iktidar süreçlerine göre dörde ayırmak, söz konusu konuların ele alınmasını kolaylaştıracak ve dönemler itibarıyla kıyaslanmalarına olanak sağlayacağı için yararlı olacaktır. Analiz yaparken süreçler şu şekildedir:

Birinci dönem, 1979–89 yılları arasında Ayetullah Humeyni'nin İslami Teokrazi “Velayeti Fakih” anlayışıyla şekillenen ve sekiz yıllık İran-İrak savaşını içeren dönemdir. İkinci dönem, 1989–97 yılları arasında, Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığında savaş sonrası ekonomik ve diplomatik yeniden yapılanma dönemidir. Üçüncü dönem, 1997–2005 yılına kadar, eski Cumhurbaşkanı Hatemi ve destekçileri önderliğinde siyasi, sosyo-ekonomik ve diplomatik bir reform sürecini kapsayan dönemdir.

İran İslam Devrimi ile birlikte “Ne Doğu Ne Batı” söylemiyle “bağımsız” bir yaklaşım içerisine girse de ABD ambargoları, haydut devlet tanımlamaları İran'ın siyasi tercihlerinde karşısına çıkan engeller olmuştur. 1990'lı yıllarda başlayan bölgesel işbirliği girişimleri İran'ın sadece siyasi imajından değil, devletlerin ABD ile olan yakın ilişkilerinden de önemli derecede etkilenmiştir. Gerek Orta Asya, gerekse Orta Doğu bölgesinde günümüze dek süren bu durum, son dönemde AB'nin de tabloya eklenmesiyle daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Rusya ve Çin gibi güçleri de kendi ekseninde tutmaya çabalayan İran'ın günümüz dengelerinde dış politikasının bu büyük güçlere bağlı şekillendiği ortadadır. (Gök, 2005, s. 88)

Öte yandan devrim sonrası kurulan İran İslam Cumhuriyeti, Batı kültürünü benimseyen Şah yönetimine bir tepki olarak ortaya çıkan tepki ve isyanların üzerine bina edilmiştir. Bu yüzden devrim gerçekleştirilirken çok geniş kesimlerin desteği ve bilfiil katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. İsyân ve tepkilerin altında Şah'ın iktidarını ve politikalarını halka değil, ABD ile kurduğu bağlara dayandırması, ülkede her geçen gün artan yoksulluk, yolsuzluk ve Şah'ın acımasız, şiddet dolu baskıcı tutumu yatmaktadır. İşte bu sebepler İran'da Batı karşıtlığını Şah karşıtlığı ile aynı seviyeye getirmiştir. Devrim bu iki temel unsur üzerinde yükselmiştir.

Devrimden önce Şah'ın iktidarı süresince yükselen Avrupa ve Amerika aleyhtarlığı zamanla kemikleşmiş ve devrim sonrasında da kullanılmış; üretilen politikaların önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Elbette ki, bu durumda ABD'nin İran aleyhtarı tutum ve politikalarının yanı sıra Ortadoğu ve dünyada (özellikle Filistin sorununda İsrail'e verdiği koşulsuz destek) giriştiği insanlık dışı eylem ve politikalarının rolü büyüktür. Hatta o denli ki, İran sadece ABD karşıtlığı ve ABD'ye kafa tutması sayesinde sadece Ortadoğudaki ezilen Müslümanlardan

aldığı desteği değil, tüm dünyadaki ezilen uluslardan aldığı desteği günbegün artırmaktadır.

Diğer taraftan sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı boyunca hiçbir ülke İran'a destek vermemiştir. İranlıların iddialarına göre Batılı devletler Irak'a kimyasal silah satmış ve Irak'ın bunları kullanmasına göz yummuştur. (Yousefi'den aktaran Salihi, 2009) Bu yüzden devrim sonrası İran dış politikası, savaş döneminde Batılı ülkelerin kendisine karşı olan tavırlarından etkilenmiştir. Bu dönemde İran devleti kendini tehdit altında hissetmiştir. Bu nedenle İran kendi içine kapanık ve kendini korumaya yönelik politikalar üretmiştir. (Salihi, 2011, Bilgesam)

Ortadoğu için son dönemde sıkça dile getirilen yeni bir “Soğuk Savaş”ın temeli de bu geçmiş deneyimlere dayanmaktadır. Meşruiyetini Siyonizm ve Batı karşıtlığından alan İran'daki siyasetçiler, ABD'nin son dönem politikaları nedeniyle kendi ülkelerinde güç kazanmıştır. Bu anlamda 11 Eylül olayları sonrası ABD'nin dış politikasının İran iç politikasına etkileri dikkate alınmalıdır. Siyonizm ve Batı karşıtı söylemlerle siyaset yapan Ahmedinejad bu süreçte toplumsal desteğini artırma ve Batı karşıtlığı temelinde ülke dışında da müttefik arayışındadır. İran'ın, Şii jeopolitiğini kendi lehine kullanmasını sağlayacak kurumları bulunmaktadır. Bunlardan biri manevi ve fikri birliği sağlayacak olan Kum kentidir. Şii din adamlarının eğitim aldıkları yerlerden biri olan Kum kenti son dönemde Irak'taki Necef kenti karşısında eğitim merkezi olarak daha çok ön plana çıkmaktadır. İran'ın bir diğer aracı ise bölgede bazı gruplara hamilik yapmasını sağlayan İran Devrim Muhafızları'dır. Özellikle çatışmaların sıkça yaşandığı Ortadoğu'da Devrim Muhafızları İran ile çıkar birliği olan diğer Şii ve İslami gruplara silah yardımı ve silahlı eğitim olanakları sağlamaktadır. (Salihi, 2011, Bilgesam)

İran Ortadoğu coğrafyasındaki Şii devletlere ve Sünni idaresindeki Şii halklara önderlik yapmak istemektedir. Bu sayede Ortadoğu'da Sünni-Batı işbirliği bulunan çıkar coğrafyalarına etki edebilecek bir gücü kontrol etmek istemektedir. İran bölgesel bir güç olabilmek, bölgedeki Şii nüfusu kullanmak ve buradan aldığı güçle dış baskıyı göğüslemek hatta baskı unsurlarının işlerini bozarak Ortadoğu coğrafyasında bölgesel bir güç olmak istemektedir. Bu bağlamda İran şu ana kadar gerek Şii devletleri ve Şii nüfusları angajmanına alarak, gerek Batı'ya kafa tutan politikalar izleyerek ve gerekse özellikle Rusya ve Çin ile girdiği ilişkiler sonucunda

ekonomik, askeri ve teknolojik gelişmesini Batıya rağmen sürdürerek bölgesel güç olmayı başarmıştır denebilir. Bu konuya örnek oluşturması ve İran'ın bölge liderliğine oynamasının incelenmesi bağlamında Ahmedî Nejad'ın yakın zamanda İran halkına ve bölge ülkelerin halklarına hitaben yaptığı konuşmasından alınan şu sözler oldukça açıklayıcı niteliktedir.

“Düşmanlar bu sorunun (Filistin sorunu) çözümü için Ürdün'ü bölme çabasındalar hatta Filistin'in işgal altındaki topraklarının bir bölümünü bile bu aldatmaca için ayırmaya çalışıyorlar. Tarihi cinayetler ve yağmalamalar nedeniyle yargılanması gerekenler bugün aynı cinayetleri işlemek için maske takıp geldiler. Ancak, sizin devriminiz onların planlarını bozdu. Nil den Fırat'a kadar Siyonist rejimin elinde olmasını isteyenler, tarihi sloganlarını değiştirdiler ve bu sloganı Filistin topraklarıyla sınırlandırdılar. 20-25 yıllık direnişiniz, bölge milletlerinin direnişine neden oldu ve tüm Filistin'de bir Siyonist devletinin konuşlanma imkanı artık yok.” (ABNA, 2011)

Uluslararası sistemde etkin bir oyuncu olabilmek özellikle Ortadoğu ve Trans-Asya bölgelerinde söz sahibi olmaktan geçmektedir. İran'ın Ortadoğu'da Şiilik üzerine oynaması da bu yüzdendir. İran'ın Ortadoğu'daki gücünün kaynağı nükleer silahları ya da enerji kaynaklarından ziyade bölgedeki Şii nüfustur. Trans-Asya bölgesine ise enerji projeleri, Rusya ile ortaklık ve Azeri-Ermeni meselesi ile girmeye çalışmaktadır.

Görüldüğü gibi İran bütüncül, süreklilik arzeden ve merkezine her şeye rağmen Şiiliği koyan bir dış politika izlemektedir. Şiilik özünde dış baskıya direnme, içe kapanma, bağımsızlık için mücadele, izolasyon ve asimilasyon ile mücadele gibi kodları barındırdığından, İran'ın geçmişi, kültür ve kimliği ile birebir örtüşmekte; bu da onu Şiiliğin en önemli merkezi ve lider ülkesi konumuna yükseltmektedir. Bu sayede İran her ne kadar dış politikasını salt Şiilik düzleminde oluşturmasa ve rasyonel sebeplerle, rasyonel hedeflere yönelse de, lider Şii kimliği sayesinde dış politikasını en etkin şekilde oluşturabilmektedir.

1.2. İran'ın Rejim İhracı Politikası ve Şii Hilali

1979 yılında İran'da gerçekleşen İslami/dini devrimden sonra, İran'ın yeni yönetimi dış politikada da devletin yeni rejimi doğrultusunda dini ön plana çıkardılar. Değişimin İran'la sınırlı kalmayacağını bölgedeki tüm Müslüman ülkelerin bu değişimden etkilenecek büyük bir İslami devrime katılacağını iddia ediyorlardı. İran'da dini bir devrimin ortaya çıkmasıyla, dinin hizmetinde bir rejimin iş başına geldiği vurgulandı. Hatta İran'daki dini rejim, “dünyadaki bütün Müslümanların haklarının savunucusu” (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Madde 3/16) olduğunu, anayasasının bir kuralı haline getirdi. Böylece rejim kendini İran halkının ötesinde tüm Müslümanların koruyucusu olarak ilan ediyor ve uygulayacağı bölgesel politikalara zemin hazırlıyordu.

Öte yandan tarihi Arap-Fars rekabeti düşünüldüğünde, “rejim ihracı” politikasının bir başka önemi daha ortaya çıkmaktadır. Dini söylemle İran, Orta Doğu'ya Arap dünyasına yayılmak istemektedir ve bunu, Müslümanların sempatisini kazanarak gerçekleştirmek istemektedir. Çünkü İran, Orta Doğu'nun kapılarını kendisine ancak “din” yoluyla açılabileceğini düşünmektedir. Aksi takdirde İran, dinin dışındaki söylemlerle, bölgeye girdiğinde ya da girmeye çalıştığında Arap direnciyle karşılaşacağını çok iyi bilmektedir. Nitekim, “rejim ihracı” söylemi, bazı Şiiiler dışında bölgede fazla cevap bulamadığı gibi, Başta Suudi Arabistan olmak üzere Sünni Arap devletlerinin ciddi direnciyle karşılaştı/karşılaşmaktadır. (Baghdad'dan aktaran Sinkaya, 2005, s. 6)

Bu sebeple İran günümüzde Ortadoğu'da devletten-devlete diplomasiye daha fazla devletten (İran) halka (Müslüman Ortadoğu Halkları) diplomasisi yürütmektedir. Çünkü İran Ortadoğu'da devletleri kazanamayacağını gayet iyi bilmektedir. Ortadoğu'da müslüman halk, başta ABD ve İsrail olmak üzere seküler yönetimlere karşıdır. İran da ABD, İsrail ve seküler Arap yönetimlerini kendi bölge politikaları önünde engel olarak görmektedir. Bu bağlamda İran dini söylem kullanarak bölgedeki Müslüman halkı kazanmak istemektedir. Bölgede Arap milliyetçiliğinin başarısızlığından sonra Siyasal İslamın yükselişi de dikkate alındığında, İran'ın Ortadoğu politikasındaki referansların ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. (Şahin, 2011, s. 168)

Ayetullah Humeyni, iktidara gelişini "İslam Birliği"nin sağlanması yolunda diğer müslüman toplumlara model teşkil edecek şekilde "kapsamlı İslami Devrimin" ilk aşaması olarak gördü. Nitekim bir konuşmasında şöyle demiştir: "Bizim mücadelemiz sadece İran için değil, İslami bir hedef içindir... İran henüz yolun başındadır." (Menashri'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6) Devrim liderlerinin gözünde İran devrimi, halkı bireysel ve sosyal haklarından mahrum bırakan despotik bir rejimi devirmiştir. "Sömürgecilerin" hakim olması ve etkisi nedeniyle Müslüman uluslar despotik rejimlerin baskısı altındadır. Üçüncü dünya ve özellikle Müslüman ülkeler, kitlelerle teması olmayan rejimlerin köleliğinden kurtulmaya, sosyal ve siyasal rönesansa susamıştır. (Zabih'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6-7) O halde yapılması gereken şey devrim ihracıdır. Devrim ihracı öncelikle müslüman ülkelere, nihayet tüm dünyaya, ezilmiş insanlara sosyal ve siyasal bir çözüm sunacaktır. (Menashri'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6-7) Devrim ihracı fikri, "İslam devrimini", uluslararası emperyalizme hizmet eden tiranların baskısından müslüman veya gayrimüslimlerin kendi kendilerini kurtarmak için bir araç olarak algılanmasına dayanır. Devrimin liderlerine göre hem ABD, hem de Sovyetler Birliği üçüncü dünya ülkelerini sömüren başlıca iki emperyalist güçtür. İslama bağlılığın "yenilenmesi", Şah'ı deviren İran örneğinin gösterdiği gibi, ezilmiş ulusların emperyalizmi yenmelerini sağlayacaktır. İran örneğini takip eden herhangi bir ülke, kendini emperyalizmin hakimiyetinden kurtarabilecektir. (Metz'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6-9) Devrim ihracı, İranlı liderlerin dış politika hedeflerinden birisi haline gelmiştir, "her nerede ezilmişler yaşıyorsa devrimin mesajı onlara ulaşacaktır". Hamaney bir konuşmasında "devrimin sınır ve cephe tanımayacağını ve duvarlarla çevrilemeyeceğini, ihraç edilmesi gerektiğini" vurgularken; Rafsanjani şöyle diyordu: "Dünyanın ezilmiş insanlarına, özellikle de müslüman dünyadakilere devrim ihraç etmek görevimizdir." (Menashri'den aktaran Sinkaya, 2005, s. 6-9)

Görüldüğü üzere devrimle iktidara gelen Şii rejim, güvenliğini sağlamak için hem iç, hem dış politikada "dini retoriği" kullanmayı benimsemiştir. Gerek devrimin lideri Humeyni gerekse, rejimin idaresindeki ekip, devrimin başarılı olabilmesi için İran'la sınırlı kalmaması ve dışarıya açılması, böylece güvenliği sağlayacak sınırların da ülke dışından itibaren başlayarak etkin bir savunma yapılabilceği görüşündeydiler. Üstelik bu yolla İsrail de dahil bölgedeki tüm rakiplere karşı etkin bir mücadele yürütme imkanı da doğuracağı için, devrim ihracı rejimin idaresindekiler açısından

elzem bir meseleydi. İşte bu sebeplerden dolayı “rejim ihracı” politikasıyla arka planda hedeflenen şey, rejimin güvenliğini sağlamaktır.

Bu sayede İran'ın devrimden bugüne değin çok farklı etnik ve dini yapıya sahip olmasına rağmen, iç güvenliğini sağlamış, bütünlüğünü, birliğini korumuş aynı zamanda da, “rejim ihracı” politikasıyla dış güvenliğini kendi sınırından oldukça uzaklara taşımıştır. Bugün İran'ın güvenliği kendi sınırından değil, Şii nüfusun hangi oranda olursa olsun boy gösterdiği Akdeniz'den başlamaktadır. Durumu daha iyi anlamak için İran'ın devrimden sonra her türlü desteği sonuna kadar verdiği Lübnanlı Şiiilerle bağlantısını akıllara getirmek yeterlidir. Devrimden sonra “rejim ihracı”nın dini bir farzmişçesine benimsenmiş olması ve bu amaçla hemen uygulamaya geçilmesi esasen devrimin ve rejimin korunması için atılmış zekice bir adımdır. Bu sebeplerdir ki, İran'ın devrim sonrası dış politikasında 'rejim ihracı' tam bir araç olarak kullanılmıştır. Devrim sonrası iktidarı eline geçiren İslami rejim güvenliğini ve meşruiyetini sağlamak için Şii ülkeler ve halklarla diyaloga girmiş, onların gözünde bir lider pozisyonuna yükselmiş, düşmanlarını ise kendisini muhattap almaları için mecbur bırakmıştır. Devrim sonrası İran'ı izole ederek rejimi düşürmeyi planlayan Batı, İran'ın bu karşı halmesi ile adeta bozguna uğramıştır. O kadardır ki, Batı ancak bugün izolasyon ve şiddet politikalarının İran'ın bütünlüğünü ve bölgedeki gücünü artırmaktan başka işe yaramadığını anlayıp yeni ve akılcı politikalar üretmeye başlamıştır.

İslami devrimden sonra İran'ın yeni rejimi, meşruiyetini dine ve Şiiliğe, güvenliğini ise “rejim ihracı” politikasına dayandırmıştır. İslami rejim İran içerisinde kısılırsa yok olacağını bildiğinden, kendisine bir “lebensraum”(hayat sahası) yaratmayı hedeflemiş bu niyetle de dini, Şiiliği ve Batı karşısında ezilenlerin öfkesini kullanmıştır. Rejim ihracı retoriği de bu politikaların araçlarından birisi olarak yıllardır gündemde tutulmaktadır.

Ortadoğu'da İran, dini söylem kullanarak bir taraftan ABD'nin bölgedeki hegemonyasını engellemeye çalışırken, diğer taraftan da bölgeye yayılma imkanı aranmaktadır. İran, Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında söylemsel olarak dini referanslara ağırlık verse de, zaman zaman söz konusu söylemin dışına çıkan davranışlarda da bulunmaktadır. Örneğin, seküler ve Arap milliyetçilği temelli politikaya sahip olan Suriye ile İran'ın ilişkileri, dini referanslara göre değil,

neredeşye tamamen ulusal ve stratejik çıkarlar üzerine yürütölmektedir. Bu sayede günümüzde iran Ortadoğu'da önemli sorunlarına baktığımızda, İran'ın mutlaka doğrudan veya dolaylı olarak bu sorunların içinde görürüz. İran Ortadoğu'nda özellikle de Lübnan'da, Filistin ve en önemlisi Irak'ta ihmal edilmeyecek bir aktördür. İran bu sorunlardaki yerini dini söylem kullanarak ilişki kurduğu gruplar sayesinde kazanmaktadır. İran'ın Ortadoğu'daki ulusal çıkarı ve stratejik hesapları için din iyi bir fırsat sunmaktadır ve İran'da bunu en iyi şekilde kullanmaktadır. (Şahin, 2011, s. 168-169)

İran her ne kadar kendini bütün Müslömanların haklarının koruyucusu ve savunucusu olarak tanımlasa da, dış politika uygulamalarına bakıldığında, dini bir meşruiyet aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun anlaşılması için İran'ın farklı bölgelerdeki dış politika uygulamalarına bakmak yeterli olacaktır. Nitekim İran'ın İslami devrimden sonra Orta Doğu'daki dış politika söylemi ve eylemi ile Kafkasya ve Orta Asya'daki söylemi ve eylemi farklılık göstermektedir. İran Orta Doğu'da dini kimliği ön planda tutan ve "rejim ihracı" politikasına uyan davranışlar içinde olurken, Kafkasya ve Orta Asya'da ulusal çıkarlar ve stratejik hesaplar çerçevesinde bir dış politika yürütmüştür/yürütmektedir. (Keskin'den aktaran Şahin, s. 12-13)

Öte yandan Realist/pragmatist fraksiyondakiler ise başından beri "İslami Kültür"ü ön plana çıkaran pragmatist bir yöntem önermekteydiler. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Hamaney bir konuşmasında şöyle demiştir: "Biz şüphesiz [İslamcı] hareketlere kendi rejimlerini değiştirmelerine yardımcı olmak için doğrudan yardım etmeyeceğiz". Yine Başbakan Musavi şöyle demiştir: "Biz herhangi bir ülkeye silahlı devrim ihrac etmek istemiyoruz. Bu büyük bir yalandır. Bizim amacımız ikna yoluyla İslami devrimin teşvik edilmesidir". Ancak, daha ideolojik hareket eden idealistler, Humeyni'nin daha önceki konuşmalarını "harfiyyen" benimseyerek daha militan/radikal bir yolun izlenmesini savunmuşlardır. (Sinkaya, 2005, s. 7) Devrim ihraç etmek için başka ülkelerdeki İslamcı hareketlerin askeri ve siyasi açılardan desteklenmesini, ABD ve diğer Batı hedeflerine karşı saldırılar düzenlenmesini, rejim muhaliflerine karşı ve muhafazakar Arap devletlerine karşı gizli faaliyetlerin yürütölmesini istiyorlardı. Dahası, idealistler/radikaller bu tür faaliyetlerini, özellikle 1984'ten sonra pragmatistlerin hakim olduğu "hükömetin" bilgisi dışında yürütüyorlardı. Örneğin, bu nedenle bu tür faaliyetleri yürüten liderlerden birisi,

Mehdi Haşemi 1987’de idam edilmiştir. Bu bağlamda, 1989’da cumhurbaşkanlığına gelen pragmatist/realist Rafsanjani, İran’ın bölge ülkeleri ile ilişkilerinin iyi bir yola girmesi için komşu devletlere yönelik maceracı politikaların sona ermesi gerektiğini söylemiştir. (Tekin’den aktaran Sinkaya, 2005, s. 7-8)

1.3. Dış Politika Anlayışı Çerçevesinde Ortadoğu’da Şii – Sünni Çatışması

Humeyni’nin kendi ifadelerinden, İran dış politikasının iki amaca yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, Doğu ve Batı’nın yaşam şeklini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri ise devrimin diğeri bölge ülkelerine yayılmasıyla İran’ın hem İslam dünyasının en güçlü üssü olmasını sağlamak hem de bölgede tek egemen güç haline gelmekti. (Arı, 1998, s. 147) İşte bu noktada Humeyni tarafından açıklanan bu amaçlar Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olan Sünni yönetimler tarafından endişe ile karşılanmıştır.

Şii-Sünni güç mücadelesinin Orta Doğu’nun son otuz yılını anlamak için bir anahtar olduğunu iddia etmektedir. Şiiler, İslam dünyasında nüfusun yüzde 10’unu oluşturmalarına rağmen, Pakistan’dan Lübnan’a uzanan çizgide hatırı sayılır bir çoğunluğa sahiptir; Basra Körfez’inde ise açıkça daha fazladır. Sünnilik, İran dışında “Geniş Orta Doğu”nun görünen yüzü olmuş, özellikle Arap siyasi kültürünün belirleyici unsuru olagelmiş; Şiilik ise Sünni rejimler tarafından dışlanmış, marjinalleştirilmiştir. Nasr’a göre Şii uyanışının ilk aşaması 1979 İran Devrimi’dir. Devrimin ardından Ayetullah Humeyni ve devrimci hükümetler dış politikalarında Şiilere öncelik vermişler, İran’ı Şiilerin hâmisini ilan etmişlerdir. Yine Nasr’ın iddiasına göre, 1980-88 yılları arasındaki İran-İrak Savaşı’nın önemli özelliklerinden biri, savaş sırasında “Şii ve devrimci İran”ı karşı “Sünni Arap bloğu”nun oluşturulmuş olmasıdır. Bu yüzden, Sünni Arap bloğuna karşı bölgede destek bulabilmek için Humeyni Suriye’de Hafız Esad rejimine yanaşmış, Esad’ın mensubu olduğu ancak birçok kesim tarafından İslam dışı diye nitelenen Nusayriliğin bir Şii mezhebi olduğunu kabul etmiş, 1982 Hama katliamına sessiz kalmış ve Tahran ile Şam arasındaki ittifakı Sünni Arap ittifakına karşı dengeleyici bir unsur olarak görmüştür. Ancak devrimci İran bölgedeki Şii-Sünni dengesini değiştirememiş ve nihayet bu politikadan vazgeçmiştir. Humeyni’nin ölümünden sonra Şii militanlık

ideolojik bir güç özelliğini kaybetmiş, onun yerini Sünni militanlık almaya başlamıştır. (Sinkaya, 2007, s. 39)

Bugün ise özellikle de Irak'ta Saddam'ın devrilmesi sonrası Irak'ın belli ölçüde "Sünni Arap devleti" kategorisinden çıkarması sonucunda Şiiler bölgenin siyasi jeopolitiğine yeni bir aktör olarak girmişlerdir. Irak'ta Şiilerin etkinleşmesi ile birlikte İran'ın Irak'taki etkinliği de Sünni Arap devletleri açısından kaygı verici bir hal almıştır. Irak'taki değişim, İran'a Basra Körfezi'nde etkinlik olanağı ve Arap Orta Doğu coğrafyasında nüfuz alanı sağlayarak, İran'a Orta Doğu hâkimiyetine giden yolu açmıştır. Böylelikle Irak'taki değişim ile birlikte bölgedeki Şii jeopolitiğinin yapısı yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Suudiler, İran'ın nüfuzunun ABD tarafından sınırlandırılmasını istemektedir. Ancak ABD-İran arasındaki olası sıcak çatışmadan da endişe etmektedir. Zira çatışma Lübnan, Irak ve Filistin gibi bölgelere de sıçrayabilir ve bölgede yeni bir Amerikan karşıtlığı dalgasını tetikleyebilir. Bu da Suudi Arabistan'ı içeride istikrarsızlığa sürükleyebilir. İslam dünyasındaki bir milyar üç yüz milyon Müslümanın sadece yüz otuz milyonu Şii mezhebine mensuptur. İran, Azerbaycan, Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturan Şiiler, Lübnan'ın da en büyük mezhepsel grubudur. Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi yakın doğu ülkelerinin yanı sıra sadece Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerinde de toplam 14 milyona yakın nüfusları vardır. Şii jeopolitiğinin dünya açısından önemli olmasının nedenlerinin başında, Şiilerin yerleştiği coğrafyanın dünya petrolünün üçte birine sahip olması gelmektedir. Ayrıca İslam tarihinde Şiilerin isyan kültürüne sahip oldukları algılaması mevcuttur. Son dönemde ABD politikaları sonucu değişen Orta Doğu denklemi iktidardan dışlanan Şiiler için yeni umutlar doğurmuştur. Diğer taraftan Şii jeopolitiği İran'ın nüfuz alanı olarak bilinmektedir. (Keskin, 2007, GATV)

Konuya ilişkin olarak Kral Abdullah 2004'ün Aralık ayında verdiği bir demeçte Sünni Arap ülkelerinin Şii hilali tarafından kuşatıldığını belirtmiştir. Kral'a göre hilal İran'dan başlamakta, son dönemde Şii hâkimiyetinin olduğu Irak'ı kapsayarak, Alevi elitlerin yönettiği Suriye'den ve Şii nüfusunun giderek arttığı Lübnan'a kadar devam etmektedir. (Wright. R ve Baker, P.'den aktaran Salihi, 2011) ABD müdahalesi sonrası Irak'ta Şii'lerin en güçlü siyasi oluşum olarak ortaya çıkmaları, Lübnan'da ise 2006 yılında Hizbullah-İsrail çatışmasından Şii Hizbullah'ın saygınlık kazanması ve ülkede önemli bir grup haline gelmesiyle birlikte Şii-Sünni ayrımına

dayanan ve bu durumun tehlikesi de dikkat edilmesi gereken noktalardan biridir. Kral Abdullah'tan sonra Mısır Cumhurbaşkanı da aynı yönde bir açıklamada bulunmuştur. Hüsnü Mübarek 2006 yılında bir televizyon kanalına verdiği demeçte Ortadoğu'da yaşayan Şii nüfusun bulunduğu ülkelerden çok İran'a karşı bir bağlılık hissettiğini belirtmiş ve bu siyasi tavrı eleştirmiştir. (Gold. D'den aktaran Salihi, 2011) Bu iki lider dışında Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Saud al-Faisal da aynı doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. (Salihi, 2011, Bilgesam)

İranlı yetkililer ise Ortadoğu'da oluşabilecek İran merkezli bir Şii hilali söylemine karşı çıkmaktadır. İran'ın ruhani lideri Ayetullah Hamaney Şii hilali söyleminin Batı kaynaklı olduğunu, bu tür söylemlerin İslam ümmetini bölmek ve dostluğu yok etmek amacıyla ortaya çıkarıldığını belirtmiştir. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ise Al-Arabia kanalına verdiği demeçte İslam'ın tek olduğunu, Sünni-Şii ayrımının doğru olmadığını ve kendilerinin başta Filistin meselesi olmak üzere olaylara bu açıdan baktıklarını beyan etmiştir. (Yousefi, , 2009, s. 122) İran'ın eski cumhurbaşkanlarından Ali Rafsancani de Müslümanlar arasında bir ayrımın doğru olmadığını ve bu gibi söylemlerin Müslümanların düşmanları tarafından ortaya atıldığını ifade etmiştir. Kısacası İranlı yetkililer Şii hilali söyleminin bölgede İran ve Şiiilerin tehdit unsuru olduğu yönünde bir kanaat oluşturmak için kasıtlı olarak kullanıldığını düşünmektedir. (Salihi, 2011, BİLGESAM)

Kısaca denebilir ki, Şiiilerin Şiiliği, tek bağımsız Şii devleti olan İran ile özdeşleştirmeleri, hem mezhepçi yaklaşımı savunanların, hem de Sünni-muhafazakar rejimlerin bölgedeki Şii uyanışını, İran'ın bölgesel gücünün yükselişi şeklinde değerlendirmelerine yol açmıştır. Bu analize göre, İran'ın 1980'lerdeki ideolojik ihtiraslarına tanık olan bölgenin Sünnileri, İran'ın yükselişinden haklı olarak endişelenmektedir. Zira, İran 1980'lerde Bahreyn, Irak, Kuveyt, Lübnan, Pakistan ve Suudi Arabistan'da Şii partilerini, milislerini ve kalkışmalarını desteklemiştir ve yeni Şii uyanışını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanması muhtemel görünmektedir. (Sinkaya, 2007, s. 41)

Görüldüğü üzere, İran'ın devrim sonrası oluşturduğu dış politika tarihten gelen Şii-Sünni çatışmasını farklı bir aşamaya taşımıştır. Özellikle Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin bağlı olduğu Vahabi ekolün stratejik hedefleri doğrultusunda şekillenen Ortadoğu coğrafyası içerisinde Sünni yönetimlerin kontrolü altında önemli

bir Şii nüfus yaşaması dengeleri İran lehine çevirmiştir. Özellikle Irak ve körfez dolaylarında ciddi bir Şii nüfusun varlığı dikkat çekmektedir. Öte yandan Sovyetlerin ve sonrasında Rusya'nın Ortadoğu'ya Şii yönetimler sayesinde girmesi ise İran lehine dönen rüzgarı besleyen temel unsurlardandır.

Şii-Sünni çatışması noktasında Rusya, Şii İran'a, Suriye ve Irak'taki Baasçılara ve işgal sonrası Irak'ta Şiilere destek vermektedir. Bugün İran Şiiliğin ve ezilen-Batı (özellikle de ABD ve İsrail) karşısı müslümanların liderliğine oynayarak büyük bir destek toplamaktadır. Bu bağlamda Şiilik kadar etkili olan diğer unsur ise, İran Batı ve özellikle de İsrail ve Amerika'ya karşı dik durmasını sağlayan Çin ve Rusya desteğini alabilmek için bu iki ülkeyle karşılıklı çıkar işbirliğine dayanan bir ortaklık yapmış olmasıdır.

Aslında bölgede İran'ın Şii kimliği ile Sünni geleneksel anlayışın karşı karşıya gelmesinin ve her an tetiklenecek bir çatışma potansiyeli taşımasının sebebi budur. Üst profilde İran ve Suudi-Vahabi gelenek arasındaki çatışmayı kullanan ve Şii-Sünni çatışması olarak lanse edilen mesele; esasen Rusya ve Çin'in, ABD, Avrupa ve İsrail ile bölgede çıkara dayalı olarak dolaylı şekilde çatışmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Soğuk Savaş döneminde Rusya'nın Şiiler ve Baasçıları yanına çekmesi ve bu kampa Soğuk Savaşın bitimiyle Çin'in de eklenmesi ile oluşan İran, Suriye, Hizbullah eksenli cephenin; ABD, İsrail ve her ne kadar çekimser olsa da kısmen de Avrupa'nın desteklediği Suudi ve Filistin sorunu merkezli Sünni yönetimindeki devletler cephesi ile mücadeleye zorlanmasıdır.

Müslümanlıktan yarım bin yıldan daha eski bir zamanda dünyaya gelen Hıristiyanlığın, büyük çatışmalarını kendi içinde farklı yollarla halletme kararı alarak Batı medeniyeti adına dışarda işbirliği yapmasına benzer bir ortalık, bugün Müslüman devletleri için de elzendir. Akdenizden Güney Asya'ya, Afrika'dan Orta Asya'ya dek uzanan dev bir müslüman coğrafyanın potansiyelini ortaya koymasının ve Batı'nın boyunduruğundan kurtulmasının en önemli şartı, onları kardeş kavgasına düşürerek gücünü bastırmak isteyen Batı'nın mezhep çatışması kartını ortadan kaldırmakta yatmaktadır.

2. Güvenlik Sorunu Bağlamında Bölge Ülkelerinin Önemi

2.1. İran'ın Dış Politikası İçerisinde Çevre Ülkelerinin Yeri ve Önemi

İran devrimi ülkenin dış politika felsefesinde köklü değişiklikler yapmıştır. Devrimden önceki yıllarda İran dış politikasına egemen olan ABD ile birlikte hareket etme politikası terk edilmiş, Amerika ve İsrail artık İran için en önemli rakip ülkeler haline gelmiştir. İhtilali takiben İran, İsrail ile ilişkilerini kesmiş ve Tahran'da görevli 22 İsrail diplomatı ülkeyi terk etmişti. İran'ın bütün önemli şehirlerini ziyaret eden Arafat'ı halk büyük bir coşku ile karşıladı. İhtilalcilerin bir bölümünü kamplarında yetiştiren FKÖ'ye yardımcı olacakları anlaşılıyordu. Yaser Arafat'ın ziyareti sırasında, Tahran'daki İsrail Büyükelçiliği'ne FKÖ Bayrağı çekilmiş ve Hani Hasan, İran temsilciliğine atanarak bu binada göreve başlamıştı. (Tülümen, T'den aktaran Yurdakurban, 2007, s.15) Devrimin ilk yıllarını incelediğimizde İran'ın dış politika alanında ABD ve SSCB'nin önderlik ettiği bloklardan uzak durmayı yeğleyen, bunun yerine Üçüncü Dünya Ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan bir çizgide olduğunu görmekteyiz. (Yurdakurban, 2007, s. 15)

Ancak buna rağmen reel politik, Irak savaşı ve değişen konjonktürle birlikte büyük devletler ile kurulan ilişkilerde de bir gelişme gözlenmiştir. İslami rejim temel argümanını Batı ve bilhassa da ABD-İsrail karşıtlığı üzerinde oluşturmuş olsa ve rejim kışkırtıcı, provokatif eylemler içine girse de, İranlı yetkililer yerine ve zamanına göre açık açık veya gizlice ya da bazen üçüncü ülkeler vasıtasıyla ABD ile olan ilişkilerini devamlı olarak sürdürmüş ve bu ülkeyle olan temasını devam ettirmiştir.

Öte yandan İran'ın Ortadoğu politikasının konu başlıklarına baktığımız zaman; rejimin korunması, İsrail'in bölgedeki varlığı ve Filistin sorunu, geleneksel Şii-Sünni (Vahabi Suudilerle olan mücadele) mücadelesi, Ortadoğu'daki Şii nüfusun ve tüm dünyadaki ezilen müslümanların liderliği, bölgesel güç olmak yolunda Türkiye ile girilen tarihi rekabet ve enerji arzı kaynaklı denge stratejisinin öne çıktığını görürüz.

Bu bağlamda İran'ın dünya dengeleri içerisinde Ortadoğu'ya hakim olanın bir adım öne geçeceğini çok iyi bildiği aşıkardır. Bu nedenle İran, bölgedeki ABD ve İsrail karşıtlığının yanında dini söylemi de kullanarak Ortadoğu'da etkinliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Özellikle Ahmedinejad tarafından her fırsatta Siyonizm

karşıtlığını dillendirmekten çekinmemiştir. Muhafazakarların yönetimindeki İran, Ortadoğu'nun temel sorunlarındaki çözümsüzlüğü de kullanarak, dini söylemlerle birlikte bölgede müttefik kazanmaya çalışmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle bugün ABD'nin hedef tahtasındaki İran; politikalarında ulusal çıkar ve stratejik hesaplarla hareket ederken, Ortadoğu'da dini retorikle bezenmiş ABD ve İsrail karşıtlığına dayalı bir dış politika yürüterek müttefikler kazanma ve güç toplama çabası içindedir. (Şahin, 2011, s. 174) Bununla birlikte petrolünü ve gazını dünya pazarlarına güvenle çıkarmak, ticari ve ekonomik ilişkiler ile mali sistemini korumak da amaçlarından bir diğeridir. Bu noktada İran'ın körfezden, Hazar'a; Afganistan-Pakistan'dan, Türkiye-Suriye coğrafyalarına kadar olan geniş alan içerisinde tam bir geçiş noktasında bulunması, onu hem mal ve hizmet nakli, hem de enerji transiti açısından yeterince önemli kılmaktadır. Özellikle İran'ın petrol ve doğal gaz potansiyelinde dünyanın ilk beşinde yer alması, onu hem yoğun enerji talebi içerisindeki Batı ve Çin için önemli bir merkez yapmakta, hem de sahip olduğu bu potansiyel nedeniyle piyasalara etki edebilecek güce sahip olan dikkat edilmesi gerekli bir oyuncu haline getirmektedir.

İran'ın devrim sonrası başlayan izolasyonlar sayesinde güçlenen rejimi ve bağımsızlık yanlısı yönetimi, özellikle Irak'la yapılan savaş sonrasında 850 Milyar dolara yakın zarar etmiş ve Batı'nın pazarları ile ilişkiye girmeye mecbur kalmıştır. Bu anlamda İran'ın gaz ve petrolünü özellikle Avrupa ve Çin'e satması onun mali dengeleri için olduğu kadar dış politikada nefes alması için de gerekli bir gelişmedir. Bu açıdan bakıldığında rejim ABD ve SSCB'yi büyük şeytanlar, Avrupa ve Ortadoğu'daki işbirlikçi ülkeleri ise küçük şeytanlar olarak niteleyen durumdan onlarla işbirliği yapar duruma gelmiştir. Şartlar ve zaman İran'ı buna zorlamıştır.

Öte yandan Batı'nın Ortadoğu'ya duyduğu ilginin sebebinin enerji ve İsrail'in varlığı olduğu açıkça bilinmektedir. Enerji arzının güvenliğini talep eden Batı, İsrail ve İran'ın önleyici güç perspektifi ile Filistin sorunu ve Lübnan Hizbullah'ı aracılığı ile sınırları dışında mücadele etmelerinden rahatsızlık duymaktadır. Bu konsept İran ve İsrail arasında sessiz ve doğal bir konsensus halinde sürdürülmek istenmektedir. Zira İran bu sayede bölgenin Müslüman halklarının yükselen İsrail ve Batı karşıtlığı sayesinde dış politikasını güçlendirmekte, İsrail ise bir taraftan halkını sürekli teyakkuz halinde tutmasını sağlayan politikasını sürdürürken, diğer taraftan Avrupa ve özellikle de ABD içerisindeki lobisi aracılığı ile karşılıksız finans, teknoloji ve

silah yardımları almakta, dış politika da hesap vermeyen bir tutum sergileyebilmektedir. İsrail, İran'ın Batı ve İsrail karşıtlığını terörize ettiğini Filistindeki Hamas'a ve Lübnan'daki Hizbullah'a verdiği desteği işaret ederek ortaya sürmekte ve bunu politikasının bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu sayede İsrail mağdur rolü oynayarak İran'ın dış politikasını etkisiz kılmak istemektedir. Bu bağlamda görünen durum, İran'ın, İsrail'in küresel sistemde bulduğu dış desteği, kendisinin bölge içinde bulduğu dış destekle dengelemeye çalıştığı yönündedir. İşte bu sebeptir ki, Ortadoğu İran'ın dış politikası açısından vazgeçilmeyecek bir öneme sahiptir.

Söz konusu dengeyi sağlamaya çalışan İran, Filistin sorununda diğer Arap devletlerinin göstermediği tepkiyi göstererek İslamın savunucusu rolünü üstlenmekte ve Batı ve İsrail karşıtı propagandası ile Sünnilerin dahi desteğini alabilmektedir. Bu İsrail ve Batı kadar bölgedeki başta Suudi Arabistan olmak üzere pek çok devleti sıkıntıya sürüklemektedir. Özellikle Bush'un ABD'de iktidara gelmesi ve 11 Eylül olaylarından sonra yapılan Afganistan ve Irak operasyonları ile ABD ve İsrail karşıtlığının eyleme dönüşen bir nefret halini alması ve İran'ın da savaşla tehdit edilmesi, İran'ın da kullandığı dili sertleştirmesine ve yaratılan kutuplaşma içerisinde doğal bir lider konumuna gelmesine yol açmıştır. Bugün yeni yeni Türkiye'nin dış politikası sonucu İran'ı dengelemeye başlaması sağlanabilmiştir. Türkiye giderek aktifleşen ve eski hinterlandına sahip çıkan tutumu ve yanı sıra Batı ile olan ilişkileri ve Batı kurumları içerisindeki önemli rolleri ile İran'ın önüne geçmeye başlamıştır. Özellikle Türkiye'nin de İsrail'e karşı tavır almaya başlaması, başbakan Tayyip Erdoğan'ın Hamas'ı muhattap alması ve İran ile geliştirilen ilişkiler, Türkiye'nin bölgede liderliği eline geçirmesine ve özgürlük-yenilik isteyen Ortadoğu halkları arasında model ülke haline gelmesine yol açmıştır. Bu bakımdan bugün denebilir ki, her ne kadar ilişkileri son dönemde oldukça iyi görünse de uzun vadede İran'ın bölgedeki en büyük rakibi Türkiye olacaktır.

Diğer taraftan ABD'nin İran ile olan çatışması açısından, ABD'nin bölgedeki etkinliğini en üst düzeyde tutabilmek için, İran'ın bölge üzerindeki tesirini kırmaya çalıştığı; bu amaçla, İran'da yaşanan her türlü olayı dünya gündemine taşıdığı ve İran'ı koşulsuz şekilde suçlayarak sıkıştırmaya çalıştığı hatta İran'la ilgili her tür gelişmeye doğrudan müdahil olduğu söylenebilir. Devrim sonrası ABD-İran ilişkileri sürekli olarak olumsuz yönde gelişmiş ve iki ülkenin arası sürekli açılmıştır.

Özellikle İran'ın, İsrail'e karşı açık şekilde tavır alması, İsrail'in yok edilmesi yönünde propaganda yapmasının yanı sıra bu amaçla ortaya çıkmış örgütlere çeşitli şekillerde destek vermesi olumsuz seyir izleyen İran-ABD ilişkilerinin merkezindeki konu olmuştur. Öte yandan ilişkilerin olumsuz etkilenmesine yol açan diğer etken ise enerjidir. İran bağımsız ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek istediği için bölgede ABD-İsrail baskısını dengeleyecek güçlere ihtiyaç duymuş, bu sebeple Almanya, Fransa, Çin ve Rusya gibi diğer önemli devletlerle ilişkilerini geliştirmiştir. Bu durum ABD'nin Ortadoğu enerji havzasını kontrol etme planlarına darbe vurmaktadır. Özellikle ABD'nin önemli birer rakibi durumundaki Çin ve AB'nin enerji ihtiyacı konusunda İran ile önemli işbirlikleri yapmaları ve ABD'nin uluslararası platformda aldırılmaya çalıştığı kararların İran ile enerji, ticaret ve askeri alanlarda önemli ilişkileri olan Rusya, Almanya, Fransa ve Çin tarafından sekteye uğratılması veya hafifletilmesi ABD'nin planlarını bozmaktadır.

ABD-İran ilişkilerinin tarihindeki en önemli ve kırılma noktası olan olaylardan bir diğeri ise rehinelere krizidir. 4 Kasım 1979 senesinde Şii ruhbanlarının üst kademelerinin haberi olmadan "İmam hattı devamcıları - Müslüman öğrenciler" tarafından Tahran'daki Amerikan büyükelçiliği basılmıştır. Büyükelçiliğin 53 diplomatik çalışanı ve diğer çalışanları ile birlikte yaklaşık 100 kişi Şah'ın Amerika'ya kabul edilmesinden dolayı rehin alınmıştır. Nisan 1980 sonlarında ABD siyasi yöneticileri İran'da bulunan rehinelere kurtarılması konusunda operasyon yapılmasına karar vermiştir. Tebes çölünde 24 Nisan'ı 25 Nisan'a bağlayan gece helikopterle komando çıkartması yapılmıştır. Fakat Amerikalıların bu operasyonu kelimenin tam anlamıyla bir hüsrana sonuçlanmıştır. Rehine krizi uzun süre sonra görüşmeler yoluyla çözülmüştür. (Aliyev, 2007, s. 94)

1980-1988 yıllarında İran-İrak savaşı döneminde İran'ın hem savaş teknolojisine ve askeri malzemeye, aynı zamanda yiyecek mallarına, ilaçlara büyük ölçüde ihtiyacı olduğundan ülkenin dış iktisadi ilişkilerinde bu konuya özenle önem veriliyordu. İran ordusunun Şah zamanında ve özellikle de İran İslam Devrimi zamanı genel olarak Amerikan silahları ve askeri araçlarıyla donatılması yeni dönemde de bu ilişkilerin devam etmesi zorunluluğunu yaratıyordu. Bu yüzden devrimden sonra ülkeden yayılan Amerikan karşıtı propagandaya rağmen ülke yönetimi ABD ile askeri ve iktisadi ilişkileri, tam olarak Amerikan hükümetinden askeri malzemenin yedek parçalarını ve yiyecek ihtiyacının alınmasını sağlamaya çalışıyordu. Bu durum yalnız

üçüncü ülke aracılığıyla ya da gizli yollarla olabilirdi. Aynı zamanda ABD’de İran mallarına, en başta petrole önem veriyordu. Bu göstericilerin etkisi altında 1979-1991 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkiler belirli açıdan ilerlemiştir. (Aliyev, 2007, s. 95)

Ancak baba Bush ve sonrasında ise özellikle 11 Eylül’ü sonrası iktidarda olan oğul Bush dönemi ve sonrasında İran ile ABD arasındaki ilişkiler giderek daha da çok gerilmiştir. İran’ın terörizme destek verdiğini iddia eden ve onu 'şer eksenli' dediği devletler arasında sayan Bush, nükleer faaliyetlerini gizleyen ve İsrail'in yok edilmesini gerektiğini açıkça dile getiren İran’ı savaşa tehdit etmiştir. Bugün ılımlı olan demokrat başkan Obama döneminde dahi ilişkiler henüz yumuşama göstermemiştir. İlişkiler İran’ın nükleer faaliyetlerini uluslararası denetime açması ve terör örgütlerine (özellikle Hizbullah ve Hamas'a verdiği destek) verdiği destek noktasında kilitlenmiştir.

Öte yandan İran Devrim sonrası ABD ile ilişkilerini kesmesine karşılık durumu dengelemek ve teknolojik-ekonomik açıdan yardım alabilmek için ABD'nin önemli bir siyasi rakibi durumundaki Avrupa Birliği'ne yönelmiştir. AB ise Soğuk Savaş sonrası, bölgede eski etkinliğini yakalamak ve büyük gelecek vaad eden İran pazarına hakim olabilmek için, İran'ın talebine karşılık vermiş, ikili ilişkileri geliştirmiştir. ABD bu duruma İran'ın, terörist faaliyetleri desteklediği ve Ortadoğu barış sürecine karşı olduğu ve yanı sıra da İsrail'in varlığı ve enerji güvenliği için tehdit oluşturduğu gerekçesiyle olumsuz yaklaşmıştır. ABD, AB'den İran'la karşılıklı ilişkiler geliştirilmemesini istemiş ancak, AB, İran'ın diyalog için teşvik edilmesi ve masadan kaldırılmaması gerektiği düşüncesiyle ABD'ye karşı çıkmıştır. Bu noktada ABD ve AB, açık şekilde bir çıkar çatışması içerisine girmiştir. Böylece İran dengeleme politikasında başarıya ulaşmış, tam da en çok ihtiyaç duyduğu dönemde ortaya çıkan durumu kendi lehine kullanmayı bilmiştir.

1988'den sonraki dönemde İran-AB ilişkileri, Tahran-Moskova ilişkilerinin aksine kolay gelişmemiştir. İran'ın karar alma mekanizmasında etkili radikal kanat Avrupa ile ilişkilerin gelişmesini istememişlerdir. Radikal kanadın olumsuz yaklaşımına bir de Salman Rüşdi olayı eklenince Rafsancani, AB ilişkileri kopuk bir yönetim devralmıştır. Kuveyt Krizi ve ardından çıkan savaş esnasında İran'ın takındığı yapıcı tutum Avrupa nezdindeki olumsuz imajını düzeltmiş, AB ülkeleri

İran ile ilişkilerini düzeltme trendine sokmuştur. Zaten Avrupa Birliği Ülkelerinin İran'a bakış açıları ABD'ninkinden farklı olmuştur; İran'ı tecrit etmek yerine bu ülkenin dünya kamuoyu ile birlikte hareket etmesini sağlamak gerektiğini savunmuşlardır. (Yurdakurban, 2007, s. 37)

Humeyni'nin son zamanlarında patlak veren Salman Rüşdi olayı ile kesilen İran-AB ilişkileri Rafsancani döneminde gelişme göstermiştir. Örneğin, 1990 Sonbaharında AB İran üzerindeki bütün ambargoyu kaldırmış ve İran'da daimi temsilcilik açma kararı almıştır. (Çetinsaya, G'den aktaran Yurdakurban, 2007, s.37) AB'nin bu tutumu sayesinde İran, Amerikan ambargosunun etkisini atlatmayı başaramıştır.

Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığındaki son günlerinde AB ile İran ilişkileri yeniden kriz dönemine girmiştir. 1992 senesinde İranlı dört Kürt liderin Berlin'deki Mykonos adlı bir Yunan lokantasında öldürülüşüyle ilgili davaya bakan Berlin Ceza Mahkemesi, suikastın İran yöneticileri tarafından kararlaştırılıp, planlandığı sonucuna vardı. (Milliyet, 2007) Aradan geçen beş yıldan sonra Rafsancani ve Hamaney'in de aralarında bulunduğu İranlı yöneticilerin suçlu bulunmaları, zaten sıkıntılı olan İran-AB ilişkilerine darbe vurmuştur. AB İran'ı cezalandırmaya karar vermiş; başta Almanya olmak üzere tüm AB ülkeleri büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Bakanlar düzeyindeki ziyaretler durdurulmuş, İranlı bürokratların Avrupa'ya ziyaretleri de kısıtlanmıştır. (Çetinsaya, G'den aktaran Yurdakurban, 2007, s.37)

Ancak, Avrupa Birliği ülkelerinin İran'a bakış açıları Hatemi iktidarı ile olumlu yönde gelişmeye başlamış, Amerika'nın İran'ı çevreleme politikasını onaylamadıklarını açıklayarak, yeni yönetime olan güvenlerini dile getirmişlerdir. AB ile İran arasındaki ilişkilerin koptuğu Mikenos davasından sonra İran'ı terk eden AB büyükelçileri 1997 sonbaharından itibaren bu ülkeye geri dönmeye başlamışlardır, bunu AB'nin Şubat 1998'de Tahran ile üst düzey ziyaret yasağını kaldırması izledi. (Yurdakurban, 2007, s. 41-42)

Tahran-AB ilişkilerindeki önemli dönüm noktalarından biri de, Hatemi'nin 1998 yılı Eylül'ünde BM Genel Kurulu toplantısı için gittiği New York'ta Salman Rüşdi olayının kapandığını ilan etmesi oldu. İran'la ilişki kurma hususunda ABD'nin tavrı 'salyangoz adımı' hızında hareket ederken, İran, Avrupa ile ilişkilerinde büyük bir

mesafe kat ederek tekrar Batı'ya açılma yoluna gitmiştir. Bu ilişkiler, İran hükümetinin Ayetullah Humeyni'nin Salman Rüşdi hakkında verdiği ölüm fetvasının arkasında olmadığını (bundan önceki açıklamalardan çok daha net ifadelerle) açıkladıktan sonra gözle görülür biçimde düzeldi. (Ramazani, 2006) Bu açıklamadan sonra daha da olumlu seyre giren AB-İran ilişkileri Hatemi-Harrazi ikilisinin yoğun çabaları ile gelişmeye başlamıştır.

21. yüzyıla birlikte ise İran-AB ilişkilerinde dalgalı bir seyir hakim olmuştur. Yüzyılın başında 11 Eylül 2001'de ABD'nin New York şehrinde gerçekleştirilen terör eylemleri gözleri Suudiler kadar İran'ın da üzerine çevirmiş ve İran'ın uluslararası platformda zor durumda kalmasına yol açmıştır. Özellikle Irak operasyonunun ilk yıllarına kadar sıcaklığını koruyan İslami terör dalgası nedeniyle İran dış baskılara karşı ne AB'den, ne Rusya'dan ne de Çin'den açık bir destek görememiştir. Bununla birlikte İran'ın özellikle Ahmedî Nejad'ın cumhurbaşkanı olması sonrası radikalleşen ve sertleşen tutumu ile devrimin ilk yıllarında olduğu gibi Batı karşıtı ve Batıya kafa tutan bir pozisyona geçmiştir. Son dönemde ABD'nin Irak ve Afganistan'daki başarısızlığı ile baskıları bir nebze kıran İran her ne kadar da nükleer programı nedeniyle uluslararası platformda hala baskı görse de, küresel enerji talebi nedeniyle AB ve özellikle de Çin'le olan ilişkilerini oldukça geliştirmiştir. ABD'nin 1979'dan bu güne dek BM'de İran aleyhinde sert bir yaptırım kararı alamaması (alınan son yaptırım kararı AB, Rusya, Çin ve bölge ülkeleri tarafından kolaylıkla delindiği için önemli bir etkisi olmamıştır) İran'ın enerji ve Ortadoğu siyasetinde oynadığı kilit rolün sonucudur.

Öte yandan İran'ın bölge ülkeleri ve bölgesel gücüne doğrudan etki yapması beklenen son gelişme ise, bazı kaynaklara Arap Baharı bazı kaynaklara ise Halk İsyancıları olarak yansıyan halk hareketleridir. Geçtiğimiz son bir kaç ay içerisinde varlık bulan ayaklanmalar ile Mısır ve Tunus'ta rejimlerin değişmesi, Lübnan'da durumun kilitlenmesi, Yemen ve Suriye'de ayaklanmaların başlaması ve Şii coğrafyasında ikinci bir Şii uyanışı yaşanması manidardır. İran her ne kadar Batı'nın bu ayaklanmalar içerisindeki rolüne vurgu yapsa ve bölgede bir Şii-Sünni çatışması çıkarılmaya çalışıldığını iddia etse de, olayların bu hale gelmesi İran'ın dış politikasının açtığı yolun bir sonucudur. Durumu izah etmek açısından şu benzetme son derece uygun olacaktır. İran Ortadoğu'nun çöllerinde kendi araçları ile, tepki duyan, kızgın halkların içinden geçen bir su kanalı açmıştır. Fakat bugün pek çok

etken bu kanalı taşıyabileceğinden daha fazla su ile doldurmuş ve taşımıştır. Bugüne dek mezhepler arası gerilim ve çatışmalardan beslenen İran dış politikası ve rejimi, bugün tüm bölgeyi sarabilecek olası bir mezhep çatışmasından korkmaktadır.

Bu ayaklanmalar ve rejim değişikliklerinin sonunda İran'ı da sarması için girişimler yapılacağı kesin gibi görünmektedir. İstikrarsızlaşan bir Ortadoğu'da özellikle de rejim değişimine uğrayan bir Suriye ve Irak'ta yandaşı olan Şii düşüncelerden yoksun kalan bir İran'ın mevzi kaybedeceği çok açıktır. Bu açıdan bakılınca İran'ın, Ortadoğu ve dünya siyasetindeki ağırlığı Filistin sorunu, Lübnan'ın parçalanması ya da rejim değişikliğine uğraması ve Çin ile ilişkilerine indirgenecek gibi görünmektedir. Halk ayaklanmaları ile değişen bir siyasal yapının, İsrail ve Filistin sorunu konusunda İran'ın elini zayıflatacağı açıktır. Çünkü Ortadoğu'daki halkların ezici bir çoğunluğu İsrail ve ABD'nin tutumunda rahatsızlık duymaktadır. Buna karşın İran'ın bu sorun çerçevesinde bugüne dek statükoyu korumaya ve sorunu terörize etmeye çalışmaktan başka bir şey yapmaması ve Türkiye'nin sorunun çözümünde etkin rol üstlenmesi, ayrıca yine Türkiye'nin Batı ittifakının içerisinde olması sebebiyle iletişim kanallarının açık olması ve buna rağmen gerektiğinde Batı'ya kafa tutabilen bir tutum sergilemesi İran'ın itibarını gücünü sarsmıştır.

Şayet gelecekte Lübnan'ın siyasi yapısı değişime uğrar ve Hizbullah güç kaybeder, Filistin sorununda herhangi bir gelişme sağlanırsa İran'ın çok daha zor durumlara düşeceği aşikardır. Öte yandan bölgede artık güçlü şekilde var olan Türkiye hesaba katıldığında, İran'ın artık eskisi kadar etkin bir güç olacağını söylemek imkansızdır. İran Batı'ya direnebilmek için ya Türkiye ile ciddi şekilde işbirliğini sürdürmek ve dünyaya entegrasyonunu hızlandırmak ya da bölgede Türkiye ile rekabeti göze almanın yanı sıra İsrail ve Batı sisteminin baskılarıyla mücadele etmek zorunda kalacaktır.

Son olarak İran gelecekte sıkıntı yaşamamasına sebep olabilecek etkenler olarak; terörizme verdiği desteği, nükleer programını ve uzun vadede Türkiye ile gireceği rekabeti göstermek doğru olacaktır. Özellikle daha şimdiden İran'ı bölgede pasifize etmeye başlayan, daha popüler ve etkin hale gelen Türkiye ile rekabet, şu an her ne kadar ikili ilişkiler gelişme gösterse de, gelecekte büyük bir rekabete sahne olacak gibi görünmektedir.

2.2. Batı ile Mücadelesi Bağlamında Çin ve Rusya ile İlişkileri

Tahran ve Pekin arasındaki ilişkiler sürekli olarak bir gelişme göstermektedir. Bu bağlamda iki ülke arasında 2000 yılında Hatemi'nin Çin'e yaptığı ziyaret kapsamında imzalanan dostluk anlaşması ilişkilerin boyutunu bir üst aşamaya taşımıştır. İran ve Çin, bölgesel ve uluslararası yaklaşımları açısından da ortak bazı görüşlere sahip ve işbirliğinden doğacak ortak menfaatlere sahip olduğundan iki ülkenin ilişkilerinin daha gelişeceği ve belki de stratejik bir boyut kazanabileceği söylenebilir. Bunun ilk adımı ise İran'ın, Şanghay İşbirliği Örgütü'nde Çin-İran ortaklığı için ek mekanizma imkânı sunan gözlemci statüsü rolünü kazanmasıdır.

Çin'in dış politikasında İran'ın önem kazanmasının asıl nedeni ise Çin'in Orta Doğu ile kurduğu ekonomik ve enerji düzlemindeki ilişkiler oluşturmaktadır. Çin için İran, Çin'in bölgeye ve kendi gelişmesine yönelik olarak ortaya çıkan beklentilerini karşılama yolunda kilit bir ülkedir. Zira, Çin İran'la kurduğu güçlü ilişkiler sayesinde bir yandan petrol ve doğalgaz kaynaklı enerji ihtiyacını karşılarken, diğer yandan kendi iç politik ve dış politik sorunları noktasında ABD'nin baskılarına karşı bir denge unsuru yaratmaktadır.

Bölgede İran'ı Çin için cazibe merkezi haline getiren bir kaç neden sıralanabilir. Her şeyden önce İran, OPEC'e üye olan ülkeler içinde en çok petrol ihraç eden ikinci ülke konumundadır. Dünyada bilinen petrol rezervlerinin yüzde 10'una sahip olan İran'ın petrol rezervlerinin yüzde 60'ı henüz kullanılmamıştır. Daha da önemlisi ABD'nin 1996'da aldığı ve 2003'de kapsamını genişlettiği İran'la ticaret yapan şirketlere yaptırım uygulaması kararı bir çok batılı şirketin İran'a girmesini engellemiştir. ABD'nin yaptırımını yalnızca kendi şirketlerine yönelik değildir. Yaptırımlar, İran'da doğalgaz ve petrol sektörlerine yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapan ABD'li olmayan şirketleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla Çin için İran, istikrarlı ve rakipsiz bir biçimde ithal edebileceği alternatif petrol kaynağı olmasının yanı sıra, üretim fazlası mallarını ihraç edebileceği önemli bir pazar olarak belirmiştir. Diğer bir deyişle yaptırımlar yüzünden petrolünü pazarlama sıkıntısı çeken İran ile petrol kaynaklarına yönelim konusunda geç kalmış olan Çin ortak bir paydada buluşmuşlardır. (Özekmekçi, s. 4-7)

İran enerji piyasasını Exxon-Mobil, Chevron-Texoca gibi petrol piyasasının önde gelen ABD'li şirketleriyle paylaşma zorunluluğundan kurtulmuş olan Çin için bu

ülkeyi önemli kılan diğer bir husus, Çin'in aldığı petrole karşılık ürettiği malları pazarlayabileceği geniş bir alan bulmasıdır. Bu durum, gittikçe artan bir şekilde Batı tipi tüketim alışkanlıklarına eğilim gösteren büyük bir genç nüfusa sahip İran açısından ihtiyaçlarını en ucuz şekilde temin edebilmesinin bir yoludur.

Strateji uzmanları, politikacılar Çin'in uluslararası sisteme büyük katılım sağlamasını ve uluslararası sistemde ağırlığını koyarak sorumluluk alması gerektiğini düşünmektedirler. Bu doğrultuda Tahran ve Washington arasında bir denge politikası geliştiren Çin, ABD ve İran arasında seçim yapmaktan kaçınmaktadır. Her şeyden önce Çin, kendi güvenliği için yararlı olacağını düşünmediği nükleer silah artışı engelleme girişimlerini destekleyerek, Kuzeydoğu Asya'daki nükleer artışı engellemede aktif rol oynamaktadır. Ortadoğu'daki herhangi bir olumsuzluk diğer ülkelerde olduğu gibi ithal ettiği petrolün yarısından fazlasını Ortadoğu'dan temin eden Çin açısından da olumsuzluk yaratmaktadır. Eğer İran'a karşı alınan önlemler artar ve Ortadoğu daha da karmaşık bir hal alırsa enerji açısından ortaya çıkan sorun İran gazından daha önemli bir hal alacaktır. (Başaran, 2009, s. 140)

Öte yandan Çin uluslararası kamuoyunun rahatsızlığına rağmen İran'a silah satışlarını sürdüren bir ülkedir. Bu işbirliğinin İran'ın uzun menzilli füze üretimine büyük katkılar sağlaması beklenmektedir. Dahası, Çin'in İran'da bulunan bir nükleer reaktörü geliştirmesi ve uranyum zenginleştirme programında kullanılan AHF elementini bu ülkeye satması da gündemdedir. Çin'in İran'a silah satışı ve nükleer-kimyasal silah üretme konusundaki yardımının Çin'e üç temel getirisi vardır. Bunlardan ilki, silah ticaretinin Çin için oldukça önemli bir ekonomik kazanç sağlamasıdır. İkinci nokta, Çin'in ABD'nin Tayvan'a silah satışından duyduğu rahatsızlıkla ilgilidir ve ABD tarafından şer ekseninde tanımlanmış bir ülkeye silah satarak Çin bu rahatsızlığını eyleme dökmektedir. Konunun üçüncü boyutu ise, Orta Doğu petrolleriyle ilgilidir. Bölge petrollerinin önemli bir kısmının dış piyasalara aktarımında İran'ın güneyinde yer alan Hürmüz Boğazı stratejik öneme haiz bir su yoludur. Boğaz üzerinde oldukça önemli bir denetimi olan ABD deniz kuvvetleri, Orta Doğu ve İran petrollerinin Çin'e istikrarlı akışında bir tehdit olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bölgede askeri açıdan güçlü bir İran, Çin için ülkesine yapılacak petrol transferinin güvenliğinin sağlanması açısından hayati bir konudur. (Özekmekçi, s. 4-7)

Çin'in İran'a yönelik askeri desteği, Çin'in menfaatlerini garanti altına almasının yanında İran'ın askeri gücüne ciddi katkı yaparak Ortadoğu'nun hassas dengelerinde önemli sonuçlar doğurabilecek sonuçlar da yaratmaktadır. Bu bağlamda İran'ın Çin'den aldığı gelişmiş silah ve teçizat ABD yanlısı körfez ülkelerinde, İsrail'e ve hatta bölgedeki Amerikan üsleri ve filolarına dek pek çok unsuru tehdit etmektedir. Öte yandan yine nükleer faaliyetleri konusunda Rusya'nın yanısıra Çin'den aldığı destek sayesinde İran nükleer silah geliştirmeyi başarırsa uluslararası güç dengeleri ve bu durumun yaratacağı sonuçlar hiç de iç açıcı olmayacaktır. O kadar ki, böyle bir durum Türkiye ve pek çok körfez ülkesinin de aynı amaca yönelmesine ve bölgenin bir barut fıçısı haline dönmesine sebep olabilir.

Her ülkenin barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetler yürütmesi bir haktır ancak, İran'ın gerek nükleer faaliyetlerini gizlemeye çalışması, gerekse radikal İslami örgütlere verdiği destek iddiası onun aleyhinde bir uluslararası şüphe ve baskı oluşması sonucunu doğurmaktadır. Böyle bir durum bölgeden doğalgaz ve petrol ithalatı yapan Çin açısından da son derece sakıncalıdır. Zira Çin için her şeyden önce enerji arzı güvenliği gelmektedir. Gerek enerjinin güvenli bir ortamda temininin sürekliliğinin sağlanması, gerekse kaosun yaratacağı fiyat artışlarına engel olmak için Çin'in, İran'ı bir noktada frenlemesi ve kontrol altına almasının zorunlu olduğu açıktır. İran Çin'le kurduğu ilişkilerin, İran'a uluslararası platformda bir manevra alanı sağladığı açıktır. Ancak ne var ki, Çin dış politikasını ihtiyaç ve menfaatlerine göre oldukça pragmatik bir şekilde yön vermektedir. Bu nedenle Çin'in ABD'ye karşı küresel hegemonya savaşı vermesi açısından İran çok önemlidir. Çin'in İran'ı gelecekte ne şekilde kullanacağı ve İran'ın Çin'in talep ve yönlendirmelerine ne derece riayet edeceği tartışmalıdır. Ancak, Çin'in ABD ile kuracağı işbirliğinin İran'la kurduklarından daha avantajlı olması durumu; İran'ın Çin'le kurulacak olan bir ittifak beklentisini boşa çıkarabilir. Bu açıdan İran-Çin ilişkilerinin geleceği daha ziyade Çin'in gelecekte enerji sorununu alternatif yöntemlerle çözüp çözemeyeceğine ve uluslararası alanda gücünü ne derece artıracığına bağlıdır.

Bununla birlikte her şeye rağmen, dünya petrol kaynaklarının yaklaşık % 65'ini bulunduran Ortadoğu coğrafyasında stratejik önemi ve zengin enerji kaynakları bulunan İran ile Asya-Pasifik bölgesinin güçlü aktörü, geleceğin süper gücü Çin arasında gelişen ilişkiler küresel anlamda farklı değişikliklere neden olabilecek

potansiyel yapısı itibarıyla, orta ve uzun vade kapsamında önem kazanması kuvvetli bir ihtimal olarak nitelendirilebilir. (Başaran, 2009, s. 140)

Rusya ile ilişkiler konusunda ise işbirliğinin ekonomik, askeri ve hatta kültürel konuları kapsadığı söylenebilir. Her iki ülkenin de ABD karşısı bir güç olarak durmaları, onların işbirliklerini, temsil ettikleri demografik yapı ve buldukları bölgeler açısından kaçınılmaz kılmaktadır. Özellikle enerji ve askeri alanlarda gidilen işbirliği Ortadoğu ve Kafkaslarda çok önemli sonuçlar doğurmaktadır. Rusya Federasyonu'nun, dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan Ortadoğu bölgesinde İran dışında yakın işbirliği içinde olduğu başka bir ülke yoktur. Soğuk savaş döneminde Mısır, Irak ve Suriye'de etkili olan Rusya, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte kapitalizmin bu coğrafyalara da girmesi ve küreselleşme ile dünyaya entegrasyonun başlaması ile İran ve kısmen de olsa Suriye dışındaki ortaklarını kaybetmiştir.

Öte yandan her iki ülkenin de dış politikada Batı'ya karşı takındıkları benzer tutum ve ABD'ye karşı ortak endişe ve kuşklara sahip olmaları, iki ülkeyi daha geniş işbirliklerine sürüklemektedir. ABD'nin 11 Eylül sonrası başlayan yeni süreç içerisinde Kafkaslara ve Orta Asya'ya yerleşmeye çalışması, füze kalkını projesi ve Doğu Avrupa ülkelerini NATO'ya dahil etme girişimi Rusya'yı rahatsız ederken, İran ise ABD'nin askeri operasyon tehdidinden, bölgedeki Amerikan ve İsrail varlığından rahatsızlık duymaktadır.

Devrim sonrası dönemde Humeyni'nin Sovyetler Birliği'ni de şeytan olarak ilan etmesi ile sınırlanan ilişkiler, Humeyni'nin İslami bir uluslararası sistem yaratmanın hayal olduğunu anlaması ve rejimi koruma endişesine kapılmasıyla birlikte yumuşama sürecine girmiştir. Bu bağlamda özellikle Humeyni'nin ölümünden sonra büyük devletlerle girilen diyalog süreci kapsamında önce Sovyetler, sonra ise Rusya ile olan ilişkiler de geliştirilmiştir. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da ortaya çıkan yeni duruma yönelik politikalarda ve çıkarlardaki örtüşmeler ile iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi hızlanma sürecine girmiştir.

Şubat 1979'daki İslam Devriminden sonra İran, "askeri" düşman olarak kabul ettiği Sovyetleri bundan sonra "ideolojik" düşman ilan etmiştir. 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı'nda Sovyetler Irak'ı İran topraklarına saldırmaması nedeniyle eleştirmekle kalmamış, Irak'tan savaşı durdurması ve savaş öncesi sınırlarına

dönmesini istemiştir. Savaş süresince SSCB Irak'a yaptığı askeri malzeme satışını durdururken İran'a silah satışı teklifinde bulunmuştur. Ancak Humeyni'nin ABD'yi "büyük şeytan" ve SSCB'yi "küçük şeytan" olarak "İslam'ın baş düşmanları" ilan etmesi, SSCB'nin girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır. (Oğan, 2010) 1980'lerin sonunda İran-İrak Savaşı'nın bitişiyle iki ülke ilişkileri canlanmaya başlarken askeri malzeme alımına dair bir dizi antlaşma dönemin İran Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani'nin Moskova ziyareti sırasında imzalanmıştır. İman Humeyni 1 Ocak 1989'da Gorbaçov'a İslam'a davet niteliğinde bir mektup yazmıştır. Mektubunda komünist sistemin artık sonuna geldiğini şu cümleyle ifade etmiştir "Komünizmin kemiklerinin çatırtısının sesi evlatlarının kulaklarına ulaşmıştır." Ayrıca SSCB'nin bekası için İslam üzerinde ciddi bir şekilde durmasını düşünüp araştırma yapmasını istemiş tebliğde bulunmuştur. (Yazıcı, 2010)

SSCB'nin dağılması sonrasında özellikle gelişen İran-Rusya ilişkilerinden rahatsızlık duyan ABD, Rusya'nın İran'a silah satışı için Rusya'yla gizli bir memorandum bile imzalamıştır. 1995'de dönemin Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin ve ABD Başkan Yardımcısı Albert Gore arasında imzalanan Memoranduma göre (Gore-Çernomırdin Memorandumu) Rusya, İran'a yapacağı silah ihracatını kısıtlarken bu ülke yeni antlaşmalar imzalamayıp 31 Aralık 1999 tarihinden itibaren de İran'a silah satmayacaktı. Rusya bu özverisi karşılığında ise ABD'den yıllık 500 milyon ile 1 milyar dolar arasında değişen yardımlar almıştır. (Sadykova, 2006, s. 158)

Soğuk Savaş sonrası döneme göz attığımızda Sovyetler Birliği'nin ardından Rusya ile yakın ilişkiler kuran İran'ı Rusya'ya yaklaştıran başlıca unsur, ABD'nin öncülüğünde kendisine uygulanan uluslararası ambargoyu delmek ve modern askeri teknoloji başta olmak üzere bazı ihtiyaçlarını Rusya'dan sağlamak olmuştur. Moskova ise, ABD'nin tüm baskılarına rağmen İran'la ilişkilerinde bağımsız bir politika takip ederek İran'a büyük miktarda silah ve bir de nükleer reaktör satmıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan Rusya-İran ittifakı ekonomik, siyasi ve stratejik boyut taşımaktadır. (Sadykova, 2006, s. 158)

İran ve Rusya arasındaki nükleer işbirliği Ortadoğu'nun dengelerini tehdit etmesinin yanı sıra bölgede İsrail'i ve Amerika'yı da tedirgin etmektedir.

Sadykova'ya göre bu bağlamda nükleer tesislerin kurulması başta olmak üzere yapılan işbirliği'nin bölgedeki birçok proje ve planları alt-üst edecek sonuçlar doğuracağı muhakkaktır. Her iki ülkenin de zengin enerji kaynaklarına sahip olması bunun bir silah olarak kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Buna savunma sanayisindeki işbirliği de eklenince işbirliğinin sonuçları daha da korku ve endişe ile karşılanmaktadır. Büyük Ortadoğu Projesi, Genişletilmiş Ortadoğu Projesi veya başka bir isimle Ortadoğu'da yapılmak istenen tüm planların önündeki en büyük engelin Rusya-İran işbirliği olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte düşük yoğunlukta da olsa uranyumun zenginleştirilmesi İran'da bir özgüven artışına neden olmaktadır. İsrail ve ABD'de de bir o kadar endişe ve korkuyu beraberinde getirmektedir. Özellikle İsrail uzun ve orta menzilli füzelerin geliştirilmesi ile İran'ın hedefi olduğunun farkındadır. Buna bir de nükleer güç eklenince, İsrail'in nükleer gücünün caydırıcılığından bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle İran bölgedeki sorunların merkezine çekilmeye çalışılmaktadır. Her türlü terör organizasyonu ile bağlantı kurulmaya çalışılan Suriye ve İran arasında da dayanışma ve işbirliğinin artması Rusya'nın işini kolaylaştırmaktadır. (Sadykova, 2006, s. 159)

Öte yandan Soğuk Savaş sonrasında gücünü yeniden toparlayan ve eskisi gibi küresel bir hegemon olmak isteyen Rusya 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin tutum ve politikalarına destek vermesine karşın, İran konusunda Ortadoğu ve dünya çapındaki çıkarları doğrultusunda ona karşı bir tavır almaktadır. Rusya ABD'nin önleyici güç ve terörizm karşıtı önlemleri konusunda ortaya attığı politikaları kendi iç sorunlarını ve dış politikasını organize etmek için kullanmakta ancak ABD ile çıkar çatışması olduğu alanlarda (İran gibi) kendi menfaatlerini ön plana almakta ve bağımsız bir politik tavır takınmaktadır.

Rusya ile geliştirdiği ilişkilerden oldukça karlı çıkan İran, bu işbirliğinin sürmesi için elinden geleni yapmıştır/yapmaktadır. Rusya da bugüne dek kendi çıkarları ve gelecek planları çerçevesinde ilişkilerin mevcut gidişatını korumak istemektedir. Rusya'nın 11 Eylül sonrası süreçte farklı politikalar geliştirmesi, her iki ülkeye de iç ve dış politikalarında bir denge unsuru olarak yardımcı olmuş ve ABD'ye karşı manevra alanı kazandırmıştır. Rus politikasında özellikle Sovyetlerin yıkılmasından sonra ortaya konan 'yeni dünya düzeni' perpektifi içinde Rusya, İran'ı planlarının önemli bir parçası haline getirmiş ve jeopolitik müttefiki olarak tanımlamıştır. Elbette ki, değişen şartlar bu iki ülkenin arasındaki ilişkileri olumlu ya da olumsuz

etkileme potansiyelini beraberinde getirecektir. Ancak, karşılıklı çıkara dayanan ilişkilerin gelişmesi, Orta Asya ve Kafkaslarda düzenin tesisinin yanı sıra Ortadoğu'da da İran'ın gücünü ve önemini ve dolayısıyla da Rusya'nın etkisini artıracak dolayısıyla da Rusya'nın hayat alanına girmeye çalışan ABD'nin hayat alanında Rus varlığının etkili olmasını sağlayacaktır. 11 Eylül sonrası ortaya çıkan önleyici güç perspektifi uyarınca savunmasını çıkar merkezlerindeki dolaylı ve doğrudan mücadelelere bağlayan süper güçlerden biri olan Rusya için bu durum, son derece önemli sonuçlar verebilecektir. Bu sebeple gidişat İran ve Rusya arasındaki ilişkilerin daha da gelişeceği varsayımını doğurmaktadır.

2.3. İran'ın Bölge Ülkeleri Politikasında Türkiye'nin Yeri ve Önemi

Humeyni'nin kurduğu İslam Cumhuriyeti için yanibaşındaki Laik devlet modelini esas alan Türkiye, gerek rejimin varlığı ve güvenliği, gerek bölgesel rekabet ve gerekse de Batı ile entegre ve Batı ittifakı içerisinde yer almasından dolayı büyük bir tehditti. Tehlikenin büyük bir tehdit boyutuna ulaşması ise Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasına rağmen, diğer Müslüman ülkelerin aksine laik bir sistemi benimsemiş ve bir şekilde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan diğer müslüman ülkelere kıyasla oldukça gelişmiş, kendine modern Batı medeniyetlerini örnek alan bir ülke olmasıydı. Bu bakımdan Türkiye İran'da devrimle işbaşına gelen Şii ideolojinin politik tezlerini çürüten sakıncalı bir örnek oluşturuyordu. Elbette yalnızca İran için değil, Ortadoğu'nun demokrasiden oldukça uzak yaşayan tüm ülkeleri için Türkiye bir kutup yıldızından farksızdı.

İşte bu nedenlerden dolayı İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler kendilerinden önceki dönemlere damga vuran Osmanlı-İran ilişkilerinin seyrini izlemiştir denebilir. İki ülke arasında devrimin ilk yıllarının ardından gerek Türkiye'deki iç istikrarsızlıklar ve akabinde gelen darbe ve İran'ın Amerika yanında Sovyetleri de şeytan ilan eden bir politika benimsemesi ile Türkiye'nin bölgedeki güvenlik yükünün hafiflemesi, gerekse İran'ın devrimden sonra yeni düzeni oturtabilmek için toparlanma ve İran'ı her yönden yeniden kurma sürecine girmesi nedenleriyle ılıman bir hava izlemiştir. O kadar ki, iki ülke 28 Kasım 1984'te PKK ile mücadeleye yönelik bir güvenlik anlaşması imzalayarak İran'da PKK unsurlarının yuvalanmasını önlemeye çalışmışlardır.

Tabii arada İran'ın hem kendi iç kamuoyuna hem de Ortadoğu halklarına Türkiye ile olan rekabette daha önde olduğunu hissettirmek için yaptığı bazı çıkışlar olsa da, özellikle ticari alanda gelişen ilişkiler İran'ın Türkiye için özellikle üzerinde durduğu rejim ihracı politikasına rağmen gelişmiştir. Uzun vadede Türkiye, İran için bölgedeki en ciddi rakibi olmuştur. Bu nedenle İran'ın dış politikada ABD, İsrail ve Avrupa karşısında başarılı olabilmesi Rusya ve Çin'in desteğini almasından da önce bölgede Türkiye'ye baskın gelmesine bağlıdır. Bu Türkiye'yi İran'ın öncelikli siyasi hedefleri arasına sokmaktadır.

İran İslam Devrimi'nin; İki ülke arasındaki ilişkilere yansımaları ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları dışında stratejik bir nitelikte taşımaktadır. Bu stratejik boyut İran İslam Devrimi ile Türkiye'nin bölgesel güvenlik konseptinde yalnızlaşması, bu yalnızlaşmanın aynı anda stratejik öneminin de artması anlamına gelmekteydi. Türkiye, İran'daki rejim değişikliği nedeniyle İran'ın ayrılmasıyla Sovyetler Birliği'ne karşı Batı'nın en önemli bölgesel savunma işbirliği olan CENTO içerisinde yalnız kalmıştı. Bu Türkiye'nin Sovyetlerin burnunun dibindeki tek Batı ittifakı üyesi olarak yalnız kalması ve dolayısıyla da kuzeyden eskiye kıyasla daha fazla tehdit algılaması sonucunu doğurmuştur. Bu sebeptendir ki, Türkiye İran devrimini bahsedilen bu zor durum içerisinde kendi çıkarları açısından son derece olumlu karşılamıştır. Öte yandan Türkiye'nin 1974 yılındaki Kıbrıs hareketine başta ABD olmak üzere Batı dünyasının sert tepki vermesi Türkiye'nin Batı ile olan koşulsuz birlikteliğini sorgulamasına ve öncelikle bölgede kendi menfaatlerini ön plana çıkararak ulusal politikalar belirlemeye başlamasına sebep olmuştur. İran'la devrim sonrası ilişkilerin İran'ın tüm anti-siyasi ve kültürel faaliyetlerine rağmen gelişerek devam etmesi, İran-İrak savaşında Türkiye'nin ABD'ye rağmen tarafsızlık politikası benimsemesi, Nisan 1980'de ABD önderliğindeki ambargoya Türkiye'nin katılmayacağını açıklanması ve Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü”nün (RCD) canlanması için adımlar atılması Türkiye'nin Kıbrıs hareketinden çıkardığı dersin bir sonucudur denebilir. Bu noktada her iki ülkede çatıştığı alanlarla ortak çıkarlarının olduğu işbirliği alanlarını ayıran bir politika benimseyerek akılcı bir politika benimsemişlerdir demek doğru olacaktır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte özellikle Orta Asya ve Kafkaslarda bir çok yeni devlet oraya çıkmıştır. Ayrıca yalnızca bu bölgelerde değil Sovyet gücü ve siyasetinin hissedildiği Ortadoğu'dan, Doğu Avrupa'ya ve hatta Güney Asya'ya dek

pek çok bölgede bir güç boşluğu oluşmuştur. Amerika başlangıçta bu boşluğu doldurmayı başaramamış ve bölgesel güç adayı olan ülkeler bu fırsattan istifade ederek palazlanma imkanı bulmuşlardır. Bu bağlamda bağımsızlığını kazanan Türki devletlerle ve özellikle de Azerbaycan'la Türkiye'nin arasında gelişmesi muhtemel ilişkiler İran'ı korkutmuştur. Bu amaçla İran, bölgede tekrar etkili olmak isteyen yeni Rusya ve onun karakolu durumundaki Ermenistan ile ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmeye başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin bölgeye duyduğu ilgi kadar, ABD'nin bölgeye Türkiye üzerinde girmek ve hakim olmak istemesi, bölge devlerinin Türkiye ile temas kurarak Batı ile ilişkiye girme ve Rus etkisinden kaçma istekleri ve dönemin Azerbaycan devlet başkanı olan Elçibey'in milliyetçi söylemleri etkili olmuştur. Bilindiği üzere İran'da çok büyük bir Azeri nüfus yaşamaktadır ve bunların çoğu asimilasyona direnmeyi başarmış ve ülke içi güvenlik dengeleri açısından bir risk olarak görülmektedir.

Bu sebeptendir ki, İran, bölgede Türkiye'nin gücünü kırmak için Ermenistan'ı ticari ve askeri açıdan desteklemesinin yanı sıra, soykırım tezlerine de destek vermiştir. Sovyetleri şeytan olarak gören çizgiden, Rusya ile ilişkilerini geliştiren bir politikaya dönmüş, Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesine hız vermiş ve bu amaçla petrol ve gazını sahaya sürmüştür. Öte yandan Türkiye'nin içerisinde gazetecilere yapılan suikastlara adı karışmış, rejim ihracı faaliyetleri hızlanmış ve PKK bir koz olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Ancak, ne var ki, Türkiye'nin yanlış ve kısmen vizyonsuz ve kısmen de şartlara ve konjonktüre yenilen politikaları nedeniyle Orta Asya ve Kafkaslar ile ilişkilerin farklı bir boyuta taşınması fırsatı kaçırılmıştır. Bu durumun iyice anlaşılması ile birlikte İran'ın Ermenistan'a verdiği destek azalmış, PKK kozu masadan kaldırılmış ve Türkiye'ye karşı takınılan sert tutum yumuşamaya başlamıştır.

Tabi bu aradaki simgesel savaşa rağmen Türk-İran ilişkileri, örneğin bir Türkiye-Suriye ilişkileri gibi değildir. Büyükelçilerin olmadığı dönemlerde bile ilişkiler siyasi ve iktisadi anlamda devam etmiştir. (Çetinsaya, G'den aktaran Yurdakurban, 2007, s. 34-35) Zira Türkiye, İran'ın Doğu'ya açılma hususundaki coğrafi avantajını görmüştür. İran için de Türkiye vazgeçilemeyecek kadar önemlidir. Yıllardır Amerikan ambargosu altında olan ve komşuları ile problemler yaşayan İran için Türkiye, Batıya açılmak için büyük öneme haizdir. (Yurdakurban, 2007, s.35) Bu

bağlamda Türkiye-İran ilişkilerinde dönüm noktası olarak sayılabilecek bir gelişme ise D-8 (Developing Eight) örgütünün kuruluşudur denebilir.

Geniş bir nüfus ve coğrafi alanı temsil eden 8 ülke arasında ticaret ilişkilerinde yeni fırsatlar yaratmak ve çeşitlendirmek, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı artırmak, daha iyi hayat şartları sağlamak, somut ortak projeler etrafında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki durumlarını güçlendirme amacı güden bu örgütün kuruluşunda Türkiye ile birlikte İran da önemli rol oynamıştır. (Yurdakurban, 2007, s.35)

Akabinden gelen süreçte ise bazı gerilimler olduysa da yoğun diplomatik çabalar sayesinde ilişkiler normal seyrinde izlemeye devam etmiştir. Bu aşamada özellikle İran'ın devrim ihracı politikasının boş bir çaba olduğunu anlaması özellikle de Türkiye'ye karşı böyle bir politikanın faydadan çok zarar getirdiğinin görülmesi iki ülkenin ilişkilerinde bir paradigma değişimi yaratmıştır. Bu paradigma değişimi yalnızca iki ülkenin ilişkilerinde değil İran'ın kendi iç dengelerinde de kendini göstermiş ve cumhurbaşkanlığına reformist bir lider olan Hatemi gelmiştir. Hatemi'nin cumhurbaşkanı olması ilişkilerin normal bir akış izleyen seyrinde gözle görünür bir canlanma yaratmıştır.

Bu bağlamda Hatemi'nin diyalog politikası ve yabancı sermayeye sıcak bakması ülkenin Türkiye ve özellikle de Avrupa ve Çin ile güçlü ilişkiler geliştirmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu noktada İran'ın eski ortaklarından olan Rusya'nın yanı sıra özellikle Çin ve AB ile de son derece güçlü ilişkiler geliştirmeye başlaması ise, her şeye rağmen, ABD'nin bölgedeki partnerleri olarak bilinen ve kendi aralarında yakın ilişkiler içersinde bulunan Türkiye ve İsrail'i dengelemek; uluslararası alanda ABD'nin baskısını kırmak amacı taşımaktadır demek doğru tespit olacaktır.

Bu dönemin ilişkilere gölge düşüren fakat özverili diplomatik çabalar ile büyümeden halledilen olayı ise Ahmet Taner Kışlalı suikasti olmuştur. Hükümetin cinayet sonrası yaptığı temkinli açıklamalara rağmen saldırıda İran'ın doğrudan veya dolaylı olarak parmağı olduğu yönünde spekülasyonlar yapılmıştır. Bombalama olayı ile ilgili olarak gözaltına alınan Necdet Yüksel'in, Kışlalı'nın aracına bombayı kendisinin yerleştirdiği ve İran'lı bir diplomat tarafından olaya azmettirildiğini açıklaması ile gözler yeniden İran'a çevrilmiştir. (Yurdakurban, 2005, s.45) Fakat

belirttiğimiz gibi iki ülke diplomatları, ticaret adamları ve siyasilere yoğun çabası sonucunda bu kriz de diğerleri gibi aşılmıştır. Kaldı ki, suikastın üzerinden geçen her yeni gün suikast sorumlusunun İran mı, yoksa Mossad veya Batılı bir istihbarat örgütü mü olduğu yönündeki kuşkuları artırmıştır.

Ahmedinecad döneminde ise, iki ülke ilişkileri açısından dalgalı bir seyir gözlenmektedir. Ahmedinecad, Hatemi sonrası muhafazakar eğilimlerin yeniden iktidara gelmesi olarak yorumlanmaktadır. Geldiği politik fraksiyon* dolayısıyla Ahmedinecad Türkiye'ye temkinli yaklaşmakta ve açıkçası çok da fazla güvenmemektedir. Bu sebepten dolayıdır ki, Türkiye'nin vizyon değiştirerek sıfır sorun ve Ortadoğu'da bölgesel güç olma vizyonu benimsemesinden sonra ilişkilerin gelişmesi yönünde ilk adımı atan hep Türkiye olmuştur. İlişkilerin bugün bu denli gelişmiş bir hal alması temelde iki sebebe bağlanabilir. Bunlardan ilki Türkiye'nin bölgesinde etkisini artırması ve Batı'ya karşı İran'ı kollayan bir tutum sergileyerek İran'ın imajını ve etkisini kırması (ki, bu durum özellikle muhafazakar Ahmedinecad tarafından oldukça hoşnutsuz bir şekilde karşılanmaktadır), ikincisi ise İran'ın Türkiye'nin bu tavrına rağmen nükleer programı, askeri-teknolojik gelişmesi ve ticari ilişkileri konusunda Batı karşısında Çin ve Rusya'ya tam olarak güvenememesidir.

Yani denebilir ki, İran zorunluluklardan dolayı üstelik de Türkiye'ye şüpheyle bakan muhafazakar bir cumhurbaşkanı idaresinde Türkiye ile istediğinden de daha yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır.

Türkiye ve İran özellikle ABD ve İsrail'in örgütlediği küresel baskı ve son BM yaptırım kararından sonra birbiri ile daha yakın işbirliği içine girmiştir. İki ülke bölgesel istikrar, enerji, güvenlik ve kalkınma konularında ilişkilerini oldukça geliştirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin son yaptırım kararı oylamasında Brezilya ile birlikte çekimser kalması örneğinde de olduğu gibi ABD politikarından farklı politikalar geliştirmekte ve bölgesinde istikrar sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum İran tarafından değerlendirilmekte ve iki ülkenin birbirlerine daha da yakınlaşmasına yol açmaktadır.

* Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve onun temsil ettiği kesim, reformistlerin karşısındaki grup olan ideolojik ve muhafazakar kanattan gelmektedir. Ancak, fen ve sosyal bilimler kökenlilerden oluşan Ahmedinecad ve ekibi geleneksel ruhani kesimlerle ciddi fikir ayrılıkları yaşamakta ve onlarla bir güç mücadelesi içinde bulunmaktadır. Bunun en somut kanıtı ise Ayetullah Ali Hamaney ile yaşadıkları yetki ve atama krizleridir.

Son olarak denebilir ki, Türkiye ile İran bugün dahi Ortadoğu ve Kafkasya'da amansız bir rekabet içinde olsa da zaman ve şartlar gereği akılcı davranmak zorunda olduklarının bilinci ile işbirliği imkanı olan alanları ön plana çıkararak gelecek için istikrar ve güvenlik tesis etmeye çalışmaktadırlar. Şu an için Türkiye küresel entegrasyonu başarmış, devlet yapısıyla model bir ülke olduğundan ve İran'ın hareket alanı dış baskı ile kısıtlanıp küresel alanda kısmen Türkiye'ye angaje olmak zorunda kaldığından, Türkiye'nin bölgesel rekabette bir kaç adım öne geçtiği söylenebilir. Ancak, elbette ki konjonktürün değişmesi ile birlikte iki ülke arasındaki rekabetin de alışılmış asıl amansız yüzünü tekrar göstermesi kaçınılmaz olacaktır.

3. İran Dış Politikasında Güvenlik Sorunu

3.1. Irak Müdahalesi

3.1.1. I. Irak Müdahalesi

1990'da Saddam Hüseyin'e bağlı Irak güçlerinin Kuveyt'i işgal etmesi hem İran hem de bölge için bir dönüm noktası olmuştur. Yaşananlara İran açısından baktığımızda işgalle birlikte rejimi elinde tutan kesim arasında bir çatlak yaşandığı görülmektedir. Daha çok idealist ve ideolojik düşüncelerle hareket eden kesim, Irak'a saldıran Amerika'ya karşı tavır alınmasını ve açık-sert bir tepki gösterilmesini talep ederken, yaşananlara realist bir perspektiften bakanlar ise uluslararası bir desteği arkasına alan Amerika'ya tavır almanın çok olumsuz sonuçlar doğurabileceğini savunmuşlardır. Sonuçta hükümetteki Rafsancani tarafsız kalmayı tercih etmiş ve İran'ı olayların içine çekebilecek herhangi bir adım atmaktan uzak durmuştur. Öte yandansa Irak'ın mağlup edilmesi ile Amerikan ve İngiliz silahlı gücü hem körfeze hem de İran yanı başındaki Irak'a kalıcı olarak yerleşmiş ve İran'ı güvenlik açısından sıkıştırmışlardır.

Irak'ın Kuveyt'e saldırması olayı İran açısından Amerika'nın bölgeye yerleşmesi gibi olumsuz etkisinin yanında pozitif anlamda da etkili olmuştur. Saddam Hüseyin'in, Körfez Savaşı sırasında İran sınırını güvende tutabilmek amacıyla İran'a barış teklifi götürmüştür. Irak yönetimi 15 Ağustos 1990 tarihinde esirlerin iadesini ve 1975 Cezayir anlaşması ile belirlenen sınırlara geri çekilmeyi kabul ettiğini

açıklamıştır. İran, Saddam'ın bu teklifini kabul ettiğini belirtmiş, fakat Kuveyt'in işgalini tasvip etmediklerini bildirmişlerdir. (Saray, 1999, 155)

Bu bağlamda Ocak 1991'de Saddam'ın yardımcısı İzzet İbrahim İran'ı ziyaret etmiştir. Görüşmeler aşağıdaki hususlar etrafında yoğunlaşmışlardır:

- Savaş esirlerinin mübadelesi
- Sınırların belirlenmesi
- İki ülke vatandaşlarına kutsal mekanların ziyareti için kolaylıkların sağlanması
- Kuveyt'in işgali sorunu
- Irak'ın ABD karşısında İran'la birlikte hareket etme önerisi
- Ekonomik işbirliği
- Irak uçaklarının İran'da ABD saldırıları karşısında muhafaza edilmesi (Veldani, C.'den aktaran Asl, 2009, s. 118)

Ancak ne var ki, İzzet İbrahim'in İran ziyaretinden bir kaç gün sonra ABD önderliğindeki koalisyon güçleri Irak'a karşı harekate başlamıştır. İran da böyle bir durum içerisinde tüm dünyanın tepkisini çeken Saddam'la anlaşmış imajı vermemek için görüşmeleri devam ettirmemiştir ve bu dönemden sonra iki ülke ilişkilerinde sürekli bir gerileme yaşanmıştır.

Körfez Krizi esnasında Rafsancani hükümetinin bir diğer kazanımı da, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkeleri ve genel olarak Arap ülkeleri ile kurduğu iyi ilişkiler olmuştur. Bu süreçte İran hem Körfez ülkeleriyle 1988-89'da başlayan diplomatik ilişkilerini geliştirmiş, hem de o güne kadar kendine uzak duran diğer Arap ülkeleriyle yakınlaşmıştır.

Ancak diplomatik alandaki bu yakınlaşma, bölgedeki ülkelerin farklı çıkarları ve farklı ittifak kümelerinde yer almalarından dolayı Körfez güvenliği bağlamında sonuçsuz kalmış; bölgede hakim olan Sünni etkisi nedeniyle İran dışlanmaya devam etmiştir. Böylece İran'ın adım adım etkisini artırmaya çalıştığı Ortadoğu coğrafyası, ABD'nin, İran'ı güneyde körfezden, Kuzeyde İncirlik üssünden ve batısında da Irak'tan kuşatmasıyla adeta yasak bir bölge haline gelmiştir. Bu durum İran'ın

Hamas, Hizbullah gibi örgütlerle ilişkilerini geliştirmesine bölgede çeşitli örgütler ve Şii nüfus yoluyla etkin olmaya çalışmasına yol açmıştır.

Son olarak denebilir ki, I. Körfez Savaşı, İran açısından özellikle Avrupa ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi ve canlandırılması açısından verimli olduysa da; İran'ın esas önem verdiği konular olan rejimin varlığı-güvenliği ve ABD-İsrail baskısının kırılması konusunda, gerek ABD'yi bölgeye askeri ve siyasi olarak konuşlandırdığı, gerekse ABD'nin Irak'taki Şii yapıya doğrudan etki etmesi için imkan yarattığından, sonuçları geleceğe de yansıyan son derece olumsuz bir durum yaratmıştır.

3.1.2. II. Irak Müdahalesi

İran, 8 yıllık bir savaşa sebebiyet veren Saddam yönetiminden her zaman rahatsızlık duymuş ve bu ülkeyle normal bir ilişki geliştiremeyeceğini düşünmüştür. Aslında, 90'lı yıllarda iki ülkenin bir araya gelmesi için birçok sebep mevcuttu. Fakat, savaşın yarattığı güven sorunu iki ülke arasında normal bir ilişkilerin olmasını engellemiştir. İran'a göre dostça ve normal bir ilişki kurulması için Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi şarttı. Bununla birlikte, İran için en önemli soru Saddam Hüseyin sonrasında hangi rejimin işbaşına geleceği konusuydu. İran Irak politikasını bu sorunun yanıtı üzerine kurmuştur. (Keskin, A'dan aktaran Asl, 2009, s. 128)

Amerika'nın 11 Eylül sonrasında Afganistan'dan sonraki ikinci hedefi Irak olmuştur. Bu operasyon ilk Körfez Harekatının yarattığından çok daha karmaşık sonuçlar yaratmıştır. Harekatın sonuçları ve ortaya çıkan durum, yalnızca ABD ve müttefikleri açısından değil, aynı zamanda İran, bölge ülkeleri, Çin ve AB açısından da etkili olmuştur. Bu bağlamda İran açısından bir tehdit unsuru olan ve geçmişte savaşmak durumunda kaldığı Sünni Baas Irak rejimi ortadan kalkmış, Irak'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturan Şii nüfus Irak siyasetinde en büyük aktör haline gelmiş ve bu sayede İran'ın Irak üzerinde büyük bir etkisi ortaya çıkmıştır. Buna karşın, Irak'a konuşlanan 150 bin civarındaki Amerikan askeri, ABD askeri gücünün Sünni Körfez ülkeleri ve Afganistan'dan sonra Irak'a da yerleşmesine ve İran'ın ABD tarafından tam anlamıyla kuşatılmasına yol açmıştır. İran, ABD'nin Irak harekatından sonra Irak ve Ortadoğu siyasetinde önemli bir fırsat yakalamasına karşın bunun bedelini

bölgesel tehdit olan Irak'ın yerine en baş düşmanı olarak nitelediği ABD askeri gücü tarafından kuşatılarak ödemiştir.

Öte yandan İran Saddam sonrası yönetimde ABD'nin Irak'a yerleşeceğini, Irak'taki Şii nüfus üzerindeki etkisini kırmak için Azeri ve Kürt kartını oynamak isteyeceğini öngörmüş ve Saddam rejiminin devam etmesi gerektiğini düşünmüş, hareket başladıktan sonra ise cılız bir tepki vererek dünya kamuoyunun desteğini arkasına alan ABD'nin yoluna çıkmak istememiştir.

Hatta o kadar ki, savaşta müdahil olmayacağını bildiren İran İtilaf kuvvetlerine de yardımcı olmayacağını açıklamıştır. (Yusefi, A. M. H'den aktaran aktaran Asl, 2009, s. 128). İran bu yolla başkan Bush'un kendisini direk hedef gösteren ve açıkça tehdit eden açıklamaları sonrasında ABD'nin eline müdahale için bir koz vermek istememiştir. Öyle ki, bölgede artan ABD ağırlığını dikkate alan İran, Irak operasyonu esnasında ve sonrasında tansiyonu sürekli olarak düşürmeye çalışmıştır. Bu dönem içerisinde İran'ın İsrail ve ABD aleyhine söylemlerinin tamamen kesilmese de rahatsızlık vermeyecek düzeye indiği söylenebilir.

Diğer yandan, ABD'nin Irak'taki Şiiilerin iktidar ortağı olmasını, diğer Körfez ülkelerindeki Şiiileri de kendi tarafına çeken geniş bir stratejiye dönüştüreceği, Ortadoğu'da Amerikan güdümünde bir Şii kuşak oluşturulmasının imkân dahilinde olduğu tezi öne sürülmektedir.

Bu bağlamda 2003 Irak Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da bir Şii ekseninin ortaya çıktığı ve İran'ın da bu eksenden faydalanmak istediği bir gerçektir. Çünkü İran hem uluslararası, hem de bölgesel kuşatılmışlığını bölgede ortaya çıkan Şii kuşağı ile giderme yoluna gidecektir. Bu kuşağı kendi dış politikası için bir çıkış yolu olarak görecektir. Yani Şii kuşağı İran'ın kullabileceği önemli bir dış politika aracı olarak görülebilir. Nitekim 1979 İslam Devrimi'nden sonra İran, rejim ihracı politikasını gündeme getirerek bölgedeki Şii nüfus üzerinde etkinlik kurmaya çalışmıştır. İran'ın bu rejim ihracı politikasından dolayı (Şahin, 2011, s. 180) 2000'lerin başında bir Şii isyan hareketi provası yaşanmış ancak, o dönem başarılı olunamamıştır. Fakat bu politikadan vazgeçilmemiş ve diğer ülkelerdeki Şii nüfus sürekli olarak bir harekete teşvik edilmiştir.

Nitekim bu tezin belki kısmen doğrulanma imkanı bu günlerde yaşadığımız Arap Halk Ayaklanmalarıdır. Özellikle son dönemde Irak'taki Şii siyasi elitin ABD ile hükümet konusunda uzlaşması ile İran'ın Iraklı Şiiler üzerindeki etkisinde bir azalma yaşandığı söylenmektedir. Ayrıca, Suriye ve Libya'daki ayaklanmalar ile İran'ın önemli iki müttefikini kaybettiği, demokrasi ve özgürlük gibi taleplerle yaşanmaya başlayan değişimin rüzgarının İran'ın merkezîyetçi, muhafazakar yönetim yapısı ile çatışan nitelikte olduğu ve bu yüzden de ilk bakışta Şii halkların siyasi güç elde etmesiyle sonuçlandığı gibi görünen isyanların aslında uzun vadede İran'ın Ortadoğu'daki etkinliğine olumsuz etki yapacağı söylenebilir.

Bununla birlikte Irak, İran'ın Arap Orta Doğusuna açılan kapısıdır. Irak ayrıca petrol sahibi Basra Körfezi ülkelerindedir. Her iki ülkede de Kürtlerin varlığı ve Şiilerin çoğunlukta olması etnik ve mezhepsel bağların da güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Irak, İran ile sınır sorunu yaşayan ülkeler arasında olmuş, ilişkiler genelde gergin ve çatışmalı seyretmiştir. Söz konusu durum İran açısından Irak'ın fırsatlar ve tehditlerin iç içe olduğu bir ülke olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu nedenle Irak'taki her değişim İran'ın millî güvenliğini yakından etkiler hale gelmiştir. (Keskin, 2007, s. 49) Bu bağlamda Irak'taki yeni durum İran için fırsatlar yaratsa da İran'ın bu ülke ve bu ülke üzerinden geliştireceği politikaların başarısı açıkça Irak'taki Şii unsurların İran'ın angajmanından çıkmamasına bağlıdır.

İran, toprak talebi olmayan, ABD ve İsrail'in bölgedeki arayışlarını kısıtlayan, Sünni Arap devletlerini sınırlandıran ve Basra Körfezi'nin güvenliği konusunda kendisiyle işbirliğine girecek bir Irak görmek istemektedir. İran'ın bu arzusu ABD'nin eliyle bir ölçüde gerçekleştirildi ise de İran'ın nihai zaferi ancak ABD'nin Irak'tan yenik çıkmasıyla gerçekleşebilecektir. Musul operasyonu İran'a zafer kazanma fırsatı verilmeyeceğini göstermiştir. Amaç İran'ın 11 Eylül sonrası kazandığı özgüveni kırmak ve bölgede İran karşıtı bir blok oluşturabilmektir. Oysa hem İran içindeki hem de bölgedeki gelişmeler ABD'ye bu fırsatı sunmuştur. (Keskin, 2007, s. 49) Musul operasyonu İran'ın kazanımlarının, bu ülkenin aleyhine dönüşebilecek bir potansiyel taşıdığını da göstermiştir.

Öte yandan Irak'taki siyasi aktörlerin demokratik bir yönetim için şu aşamada ikna edilmiş oldukları görülmektedir ki; bu, İran'ın gelecek politikaları açısından darbe alması demektir. Zaten İran'ın nükleer programında bu denli diretmesi, Türkiye ile

ilişkilerini geliştirmeye çalışması ve Çin ile son derece hızlı bir şekilde büyük bir işbirliği kurması bu siyasi gelişmelerin verdiği kaygılarla tetiklenmiştir.

Görünen o ki, İran'ın daha fazla etkinlik kazanmasının engellenmesi gerektiği konusunda bir uzlaşma doğmuş gibidir. Ayrıca Irak'ta, İran ve ABD'nin çatışmaya girdiğini ve bunun bölgeye yayılma ihtimalinin söz konusu olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bundan sonraki süreçte İran'ın daha titiz, temkinli, sorumlu ve kendini savaşa sürüklemeyecek şekilde politika üretmesi, diğer taraftan da Sünni Arap devletleri ile oluşan güven bunalımını gidermesi gerekmektedir. (Keskin, 2007, s. 49)

Şii direnişlerinin halk ayaklanmaları ile güç kazandığı Ortadoğu'da giderek tırmanan Şii-Sünni çatışmasının ateşi İran'ı da tehdit etmektedir. Eğer Ortadoğu'da temellerini İran'ın attığı Şii hilali çatışmaların yaşandığı bir hatta dönüşürse bu durum İran'ı da içine çekecek büyük kaos yaratabilir. Bu sebeple İran bugünlerde ABD'nin böyle bir çatışmayı tetiklemeye çalıştığını, Sünni ve Şiiilerin kardeş olduğunu ve oyunlara gelmemesi gerektiğini dillendirmektedir. İran Sünni-Şii çatışmasını önlemek için her türlü girişime destek vermek zorundadır.

Bu noktada nükleer anlaşmazlık konusunda da bir yumuşama göstermesi gerekebilir zira pragmatist bir dış politika izleyen Çin ve Rusya daha büyük bir menfaat karşılığında İran'ı yalnız bırakacaklarının sinyallerini amborgo kararı ile vermişlerdir. Bu sebeple İran'ın en azından BM kararları konusunda bazı adımlar atması artık elzemdir. Aksi takdirde Irak ve nükleer konusu ve son kertedeki halk ayaklanmaları, İran'ı bölgede istemediği bir felaketin içine sürükleyebilir ve belki de ayaklanmaların son durağı İran olabilir.

3.2. 11 Eylül Terör Eylemleri

21. yüzyıla girdiğimizde dünya unutamayacağı ve etkilerini daha uzun süre yaşayacağı 11 Eylül saldırılarıyla çalkalanmış ve bu tarihten itibaren karşılıklı güç mücadeleleri değişik senaryolar üzerinden yürütülmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu durumun boyutları da her geçen gün tüm dünyayı tehdit edebilecek seviyelere ulaşmıştır. (Ekinci, 2009, s. 1)

İran ise 11 Eylül terör saldırıları karşısında tüm dünyanın tepkisine katılmıştır. Bizzat cumhurbaşkanı Hatemi, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında uluslararası terör faaliyetlerini ve mevcut saldırıyı kınayan ilk devlet başkanları arasındaydı. Öte yandan İran tarafından ABD'nin Afganistan'da Taliban'a karşı başlattığı operasyon konusunda da işbirliği yapabileceğini açıklamıştı. Bunun altında hem Taliban'ın İslamı, İran'inkinden çok farklı şekilde yorumlaması ve etkisini artırması hem de yine Taliban'ın 1998 yılında on İranlı diplomatı öldürmesi yatıyordu. İran bu sayede hem Amerika ile bir diyalog kapısı aralamak hem de kendi çıkarlarını sağlayabilmek için fırsat olarak görüyordu. Ancak başkan Bush'un yaptığı açıklamalarla İran'ı 'şer eksenli' ülkelere dahil etmesiyle, İran'ın bu planları suya düştü ve ABD-İran ilişkileri daha da gerilen bir sürece girdi.

İran hükümeti her ne kadar ABD ve İsrail'in suçlamalarını reddetmiş olsa da yeni düzenin sıcaklığı içerisinde sesi boğulmuştur. Bu tarihten sonra ABD, Irak'a kitle imha silahları mazereti ile saldırmıştır. Böylece ABD teröre karşı önleyici güç doktrini çerçevesinde oluşturduğu politikalarını ve gerçekleştirdiği eylemlerini, küresel terörizmin yanı sıra nükleer tehdit boyutunu da eklediği bir düzleme oturtmuştur. Bu yeni çıkarım İran'ı terörizme destek verdiği iddialarının yanında bir de nükleer programının gizliliği nedeniyle nükleer silah iddialarıyla da karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle İsrail'in bölgede nükleer güce sahip tek ülke olarak dengeleri kendi lehinde tutması karşısında İran'ın bir nükleer silaha sahip olması olasılığı İsrail'in olduğu kadar ABD'nin de politikalarına zarar verdiğinden İran uluslararası alanda müthiş bir baskıyla izole edilmeye çalışılmıştır.

ABD'nin esasen son kertede İran üzerinde yoğunlaşması beklenen bu şiddet ve zora dayalı Ortadoğu politikası, İran'da aynı oranda bir tepki yaratmış; ideolojik ve muhafazakar kanadın radikal isimlerinden olan Ahmedinecad cumhurbaşkanlığına gelmiştir.

Ahmedinecad “11 Eylül olayı terörizme karşı kampanya için bir bahane ve Afganistan’a karşı işgalin hazırlığı olarak kullanılan büyük bir yalandır” (AH, 2010) görüşünü savunan bir anlayışın simgesi niteliğindedir. Bu iç politikada reformistlerin sesinin kısılmasına ve İran'ın tarihi gerekçelerle artık üzerine yapışan iç kapanma ve birlik-bütünlük ruhuna bürünmesine yol açmıştır. Amerika ve İsrail'in giderek tırmanan baskı ve şiddet politikalarına ve açık askeri tehditlerine karşı İran'da

kullandığı dili sertleştirmiş ve karşılık olarak İsrail'in yok edilmesini varılması gereken kutsal bir hedef olarak açıklamıştır.

Bu noktada ABD ve İsrail küresel kamuoyunu terör paranoyası ve mağduriyetlerinin yanı sıra demokrasi, insan hakları ve nükleer silah tehlikesiyle örgütlemeye ve Ortadoğu'daki yandaşı devletler ile İran'ın gücünü sınırları içerisine hapsedmeye çalışırken; İran da buna karşılık olarak, Türkiye ile ilişkilerini sıkılaştırmaya, Almanya, Fransa, Rusya ve özellikle de yeni düzende ABD'nin dengeleyicisi olacağı öngörülen Çin ile işbirliklerini artırma yoluna gitmiştir.

Sonuçta denebilir ki; 11 Eylül saldırıları sıkça dile getirildiği gibi dünyanın düzenini değiştirmiş ve tüm politikaların aksını kaydirmiştir. İran'da bu yeni düzen içinde hedefteki ülke olarak büyük bir baskıya maruz kaldı. Uzun bir zaman sonunda elde ettiği Ortadoğu'daki etkinliği ABD'nin yeni düzeni ile alt-üst olmuştur.

Bunun sonucunda İran yeni politikasını Batı içerisindeki çıkar kaynaklı farklılıklara, Rusya ve Çin ile sıkı işbirliğine, Ortadoğu'daki etkinliğini gittikçe artıran Türkiye ile ilişkileri düzeltmeye, geliştirmeye ve son olarak da Hamas, El-fetih, Hizbullah ve İslami Cihad gibi örgütlere destek sağlamak üzerine kurdu.

Şu an gelinen noktada, özellikle de yaşanan 'halk devrimleri' neticesinde gelecek oldukça puslu görünmekle birlikte İran sahip olduğu enerji kaynakları, coğrafi boyutu, Şii kimliği ve Ortadoğu'nun enerji nakil hatları üzerinde yer aldığı için sağladığı desteği kolay kolay kaybetmeyecek gibi görünmektedir. Bu sebeple sorunun çözümü ABD'nin izleyeceği politikalara ve Filistin sorununun çözümüne doğrudan bağlıdır denebilir.

3.3. Afganistan Operasyonu

ABD, Afganistan'a yönelik 'sonsuz özgürlük hareketini' başlattığı zaman ABD'nin bu hareketi, bir silahlı saldırıya karşı meşru müdafaa hakkının yerinde bir icrası olarak dünyanın çeşitli kompartımanlarından destek almış; ABD'nin 11 Eylül olaylarını silahlı saldırı olarak değerlendirilmesi diğer devletler tarafından kabul edilmiştir. (Murphy, S.'den aktaran Taşdemir, 2006, s. 166) Sonuçta ABD,

Afganistan'a karşı bir operasyon tamamlanınca Taliban'la mücadele etmek için uluslararası bir güçle birlikte Afganista'a yerleşmiştir.

İran, ABD'nin Afganistan'a yönelik müdahalesini oldukça nezaketli bir üslupla kınamıştır. (Ratner, S'den aktaran Taşdemir, 2006, s. 167) I. Körfez Savaşı'na kadar İran, Doğusundaki Afganistan ve Batısındaki Irak'tan tehdit algılamış olsa da bunlar bölgesel kaygılar ve komşularıyla olan sorunların ötesinde bir şey değildi. Ancak, I. Körfez Savaşı ile birlikte Amerikan ordusunun bölgeye gelmesi, bir bakıma İran'ın bulunduğu coğrafyadaki dış tehdit algılamasının başlangıcı olmuştur. Nitekim düşmanları olan, Taliban ve Saddam'dan kurtulmasına rağmen İran kendisini güvende hissetmeyecek, çünkü bir anda NATO, ABD ve İsrail'in kendi sınırlarında belirlediklerini fark edecektir. (Ekinci, 2009, s. 280)

Javad Zarife göre; İran'ın Afganistan ve Tacikistan'daki istikrarın sağlanmasında yürütülen faaliyetlerde kilit bir rol oynamasının ardında da bu gerekçe yatmaktaydı. (Zarif, 2007, s. 74) Diğer taraftan bazı araştırmacıların iddiasına göre; ABD'nin Afganistan'daki varlığı ve 2003 yılında Irak'ın ABD güçlerince işgal edilmesi, İran'ın tehdit algılamalarını tetiklemiş ve bu durum, İran'ın nükleer programının son sürat ilerlemesine neden olmuştur. Bu görüşü paylaşanların diğer iddiası da, 2002 'şer eksenli ülkeleri' açıklaması sonrasında İran'ın kendisini hedef tahtasında görmeye başlayacağı ve kendisini güvenceye alma yollarını aramaya çalışacağı şeklinde olmuştur. (Menashri, D'den aktaran Ekinci, 2009, s. 280)

Nitekim bu varsayım doğru çıkmış ve İran sertliğe sertlikle cevap verme yolunu seçmiş nükleer programına son hızla devam kararı almış, İsrail ve ABD karşıtlığını tırmandırmış, Filistinlilere, Hizbullah'a ve diğer İslami örgütlere destek vermiş, Çin ve Rusya ile ABD-İsrail ikilisini dengeleme yoluna gitmiş ve silahlanmasını sürdürmüştür. Bu noktada İran'ın politikalarının en azından kendisini sürekli savaşla tehdit eden ABD ve İsrail'e karşı bir nebze de olsa başarılı olduğu söylenebilir.

3.4. İran-İsrail Gerilimi

1979'da iktidarı eline geçiren Ayetullah Humeyni rejimi İsrail devletinin gayri meşru bir devlet ilan etmiştir ve bu rejimle diplomatik ilişkisini kesmiştir. (Asl, 2009, s. 221) Dahası Ayetullah Humeyni, İsrail'i İslam Dünyası için bir kanser tümörü

olarak nitelendirmiştir. Böylece İran, Filistin sorunu üzerinden Ortadoğu'daki İsrail ve ABD karşıtlığını kendi güvenliği ve bölgesel etkisini güçlendirmek için kullanacağı bir politik yola girmiştir. (Asl, 2009, s. 197) Böylece bir zamanlar, İsrail ile yakın işbirliğinde olan İran, günümüzde İsrail'in dış politikasının önemli bir hedefi haline gelmiş ve İran'ın "İsrail'in yok edilmesi gerektiği" söylemini gerekçe göstererek meşru savunma hakkı olarak İran'a saldırma tehdidinde bulunmaktadır. (Asl, 2009, s. 222) Öte yandan Sovyetlerin çökmesi gerek İran, gerekse bölgenin tümü için oldukça önemli sonuçlar ortaya koymuştur. İsrail-Arap savaşları sonrasında bölgede Araplardan yana tavır alan Sovyetlerin varlığının ortadan kalkması, ABD'nin bölgeye hakim olmasına, İsrail'in bölgede dengeleri kendi lehine bozmasına sebep olmuştur.

Arap ve İsrail arasında barış görüşmelerinin başlanması için elverişli bir ortam oluşmuştur. İsrail tecrit konumundan çıkarak ilişkilerini Arap Dünyası başta olmak üzere diğer ülkelerle geliştirmeye başlamıştır. Zira ABD'nin ekonomik ve siyasi nedenlerle yanında yer alan baskıcı Arap rejimleri Filistin sorununda sessiz kalmaları veya tepkilerini düşük tonda dile getirmeleri için telkin edilmiş, İsrail ile ilişki kurmaları için 'teşvik' edilmişlerdir. Bu durumda, İran bölgede soyutlanmıştır. Suriye gibi İran'ın eski dostu ve müttefiki bile, barış sürecine katılmış ve İran'ın serzenişlerine karşı tavır almıştır. İran –İsrail arasında mücadele, söz konusu dönemde bağımlı güçler aracılığıyla sürmüştür. Bu doğrultuda İran Lübnan'da, Hizbullah ve Filistin'de ise Hamas ve İslami Cihat gibi İsrail karşıtı grupları desteklemiş ve yapılan eylemlerle barış sürecini başarısızlığa uğratmaya çalışmıştır. (Asl, 2009, s. 229)

İran, İsrail karşıtlığı üzerinden hem İslam dünyasının sempatisini kazanmaya hem de bu yolla kendi üzerinde toplanan dikkatleri başka noktalara yönlendirmeye çabalamaktadır. Bu açıdan bakıldığında İsrail'in gündemde tutulması İran'ın taktik bir hamlesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İran çok uzun bir süredir füze teknolojisi üzerinde çalışmaktadır. Şayet bu füzelere nükleer başlık takılması durumunda İsrail için büyük tehdit ve caydırıcılık arz etmektedir. İsrail ise bu konuda ısrarla önleyici saldırıda bulunabileceğini vurgulamaktadır. 1981 yılında Irak'ın tesislerini bombalamaktan çekinmeyen İsrail'in benzer bir saldırıyı İran karşısında gerçekleştirmesi muhtemel gözükmemektedir. Ayrıca İran tesislerini bu tarz saldırıların başarısını önleyecek şekilde ülke içinde dağıtmıştır. (Gürkaş, 2007, s.

436) Diğer Taraftan İran, Filistin sorununu sürekli olarak en yüksek tonda dile getirerek gündemde tutmuş, İsrail'in şiddet içeren eylemlerini oldukça radikal söylemlerle kınamış ve ABD ile İsrail'in iddialarına göre Filistinli örgütlere askeri, maddi ve siyasi olarak destek olmuştur. Özellikle 2005 yılında aşırı muhafazakâr olarak bilinen Mahmud Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile birlikte Humeyni'den beri ilk kez İran'ın İsrail'e karşı olan tutum ve söylemleri tavan yapmış, aşırı radikal bir hal almıştır.

Buna karşılık İsrail'de İran'ı kendi güvenliği bakımından tehdit olarak algılamaktadır. Her iki taraf da gerginliğin tırmanması ve askeri güç kullanma aşamasına gelmesi durumunda birbirlerini potansiyel hedef olarak göreceklerdir. (Ekinci, 2006, USAK) Varlığını güvenlik politikasına bağlayan bir diğer ülke olan İsrail, bölgede herhangi bir Müslüman ülkenin askeri olarak güçlenmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. İsrail açısından İran yalnızca açık bir düşman değil aynı zamanda Lübnan'daki Hizbullah'ın temel destekleyicisidir. İran'ın nükleer programı İsrail'in komşularına karşı uyguladığı güçlü askeri önlemler alma tehdidini elinden alacaktır. İsrail 1960'lı yılların sonlarından beri nükleer silah potansiyeline sahiptir ve şu anda 200'e yakın nükleer başlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir. İsrail kendi güvenliği açısından Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip tek ülke olma konumunu korumak istemektedir. Uzun vadeli bölgesel çıkarları açısından en büyük tehdit olarak İran'ı gören İsrail, İran'ın yalnızca nükleer silah teknolojisi ve kapasitesi edinmesine değil nükleer teknoloji edinmesine de karşıdır ve bunu önlemek için de elinden geleni yapacaktır. (Gürkaş, 2007, s. 208-209)

İranlı yetkililerin İsrail'e karşı sert açıklamaları ve İsrail'in İran'a karşı yönelttiği ithamlar, Ortadoğu'da suların durulmayacağı ve tarafların her zaman savaşa hazır bir şekilde bekleyiş içerisinde olduklarının işaretini vermiştir. (Yousefi, A. M. H'den aktaran Turan, 2009)

Yusefi, iki ülkenin arasındaki ucu savaşa dahi gidebilecek gibi görünen ve tüm bir bölgeyi ve hatta dünya dengelerini tehdit eden bu husumetin kaynağına dönük olarak şu tesbitte bulunmaktadır:

Genellikle, İran'ın İsrail'e karşı tutumunun temellerinin ideolojik nedenlere dayandığı iddia edilmektedir. Bu teze göre İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesi iki ülke arasındaki bir çatışma sonucu olmamış ve Tevrat'a dayandığı gibi dini

nitelikte olmuştur. Dolayısıyla, Filistin sorunu sadece Filistin halkı veya Arapların sorunu değil, tüm Müslümanların sorunu sayılmaktadır. Diğer taraftan İran uzmanlarına göre İran İslam Cumhuriyeti bir ideolojik devlet olarak kimliğini İsrail'in yok olması gerektiği tezi üzerine kurmuştur. Dolayısıyla İsrail, İran İslam Cumhuriyeti'nin "öteki"sini oluşturmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin bekası İsrail'le mücadelesini gerektirmektedir. İsrail'in temel amacı İslam'ı yok etmektir. Günümüzde, İslam'ın tek ve gerçek savuncusu İran olduğu için İsrail İran'ın da düşmanı sayılmaktadır. (Yousefi, A. M. H'den aktaran Asl, 2009, s. 209)

Arap hükümetleri ise Hamas ve Hizbullah'ın askerî gücünden ziyade, bu örgütlere halklarının verdiği destek konusunda endişeliler. Aynı şekilde, İran ile olası bir askerî karşılaşmadan ziyade İran'ın Arap dünyasında giderek artan etkisinden endişe duymaktadırlar. Arap hükümetlerinin pek çoğu ısrarla kendi halklarının öfkesinin esas nedeninin bir Arap-İsrail barışı sağlanamamış olmasından ve Filistinlilerin çektiği çileden kaynaklandığını düşünmeye devam etmektedirler. (Göksel, 2008, s. 137)

Bu düşünce Washington için geçerli değildir. Burada İran konusu gündemin üst sıralarında yer almaktadır. Hatta Hizbullah'ın Beyrut'ta yönetimi ele geçirdiği sıralarda, bunlardan biri sanki bu bölge asırlardır Şii kontrolünde değilmiş gibi İran'ın şimdi İsrail'in kuzey komşusu olduğunu açıklamıştı. Sanki Şii tehdidi, garip bir şekilde Sünni unsurları da içeren siyasi-askerî bir tehdit değil de sadece dinî bir tehditmiş gibi yansıtılmaya çalışılmıştı. (Göksel, 2008, s. 137)

Söz konusu örgütler bir Ortadoğu çatışmasında tek başlarına tehdidkar birer büyük askerî güç olmayabilir; fakat bunların bir İsrail-ABD ittifakına karşı İran'ın yanında yer alması siyasi ve insani açıdan bölgede son derece kötü sonuçlar doğurup tam bir kaos atmosferi ortaya çıkmasına sebep olabilir.

İsrail karşıtlığı üzerinden hem İslam dünyasının sempatisini kazanmaya hem de bu yolla kendi üzerinde toplanan dikkatleri başka noktalara yönlendirmeye çabalamakta, bir güvenlik devleti olan İsrail'in kaynaklarını Filistin sorununa angaje etmesine sebep olmaktadır. İsrail ise güvenlik öncelikli, sürekli teyakkuz halinde bir devlet olduğu için ortamı sürekli bu paradigma çerçevesinde değerlendirmekte, bölgenin ister istemez militarize olmasına sebep olmaktadır.

3.5. Azerbaycan – Ermenistan / Dağlık Karabağ Sorunu

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan güç boşluğu, bağımsızlığını ilan eden devletlerin, kapitalist Batı ülkelerinin ve Ortadoğu'daki güçlü aktörlerin politikalarını yeniden tespit etmelerine sebep olmuştur. Özellikle bağımsız kalan yeni devletlerin sahip olduğu jeopolitik özellikler ve muazzam enerji kaynakları nedeniyle 'yeni bir dünya düzenine geçilmiş', uluslararası ilişkilerde yeni bir siyaset anlayışı hakim olmaya başlamıştır.

İran ise ortaya çıkan bu yeni durumdan en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Zira Güney Azerbaycan olarak bilinen İran'ın kuzey kısmında, 25-30 milyonluk kişi dolayında çok büyük bir Azeri nüfus yaşamaktadır. İran Azeri nüfusu devrimden bu yana baskılayarak, kontrol altında tutmaya çalışmış ve Azerilerin de mezhebi olan Şiilik vasıtası ile İranlılığı benimsetmeye çalışmıştır. Öte yandan İran'ın Kafkasya politikası bağlamında büyük resme bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin dağılması, İran için Kafkasya politikasında fırsat ve tehditlerden oluşan bir denklem yaratmıştır denebilir.

Denklemin fırsat tarafında İran'ın en büyük ve tehlikeli komşusunun dağılmış olması yer almaktadır. İranlılar, Rusya'yı daima, “istediği zaman İran topraklarını işgal edebilecek bir güç” olarak görmüş ve ilişkilerinde bu korku hâkim unsur olmuştur. Rusya'nın küçülmesi ve İran'a saldıramayacak düzeye gerilemesi bu açıdan İranlıları sevindirmiştir. İran açısından ikinci fırsat ise ideolojik boyuttadır; komünizm iflas etmiştir. Siyasal İslam'ın karşısındaki tehditlerden biri ortadan kalkmış ve bir din devleti olan İran belli oranda rahatlamıştır. (Keskin, 2008, Türksam)

Tehdit tarafında ise, Orta Asya-Kafkasya'daki Türk varlığı ve özellikle de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı yer almaktadır. Kuzey Azerbaycan'ın Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan etmesi ve Azerbaycan adıyla tanınması, İran'ı, rejim güvenliği ve ülkenin birliği konusunda sıkıntıya düşürmüştür. Özellikle Azerbaycan'ın o günkü lideri Elçibey'in milliyetçi tavrı ve Türkiye ile Azerbaycan'ın sıcak ilişkiler içerisine girmesi İran'ı endişeye sürüklemiştir.

Azerbaycan'dan gelen bu milliyetçi dalga kısa sürede İran'ın içlerine yayılmış ve İran'ı ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 8

milyonluk nüfusuna karşın, İran topraklarında 25-30 milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Ayrıca bölgede baş gösteren etnik çatışmalar, özellikle de Karabağ çatışması İran'ı temkinli olmaya sevk etmiştir. Zira Karabağ'daki sıcak çatışma tırmandığı oranda İran'ın içinde özellikle de Azerbaycan Türkleri arasında rahatsızlık ve huzursuzluk yükselmiştir. Sıcak çatışma olduğu dönemde İran'ın Azerbaycan bölgesinde Ermenistan karşıtı gösteriler düzenlenmiş ve İran'a "sessiz kaldığı" ve "Ermenistan'ı desteklediği" için tepki gösterilmiştir. (Keskin, 2008, Türksam)

İran'ın rejimini yönetenler açısından ise durum daha farklıdır. Bölgede Batı merkezli yapıların etkinlik göstermesinden endişe duyan İran, bu konuda Rusya ile ortak açılımlarda bulunmakta, dolayısıyla Kafkasya'nın en önemli çatışma meselesi Dağlık Karabağ ile ilgili olarak da milli güvenlik tehlikesi olarak nitelendirdiği meselelerden dolayı değişken bir tutum sergilemektedir.

Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınırlarının kapalı olmasından dolayı Ermenistan, bölgedeki konumundan dolayı ulaşım ihtiyacını İran üzerinden rahatlıkla karşılayabilmektedir. Tüm politikalarında olduğu gibi dış politikasında da İslami devrim çizgisini önemseyen İran'ın Dağlık Karabağ meselesine yaklaşımı, iki tarafla da olan ilişkileri dengeleyecek bir özelliğe sahiptir. Özellikle Doğu Azerbaycan eyaleti meselesinden dolayı Ermenistan'a yakınlık göstermek zorunda kalan İran'ın, büyük devletler ittifakının değişkenliğinden dolayı da bu durumu sürdürdüğü söylenebilir. Dağlık Karabağ sorununun başlangıcından itibaren ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirten İran'ın, prensip olarak bu söylemde bulunup sık sık arabuluculuk faaliyetlerine girişmesi, bölgedeki dengeleri çeşitli yollarla kendi lehine çevirme ya da oluşabilecek muhtemel zararları en aza indirme isteği yönünde izlediği politikalaradır. Bu konuda ilk olarak 1992 yılında İran Dışişleri Bakanı Bakü'de, Azerbaycan yetkililerine arabulucu olabileceklerini belirtmiştir. (Yakupzade, C'den aktaran Öztarsu, 2010) Bunu takiben, taraflar 15 Mart 1992'de ateşkes imzalamışlardır. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Mahmut Vaezi'nin, ateşkesin ayrıntıları ve savaş esirlerinin mübadele mevzusunu görüşmek üzere Bakü ve Erivan'da temaslarda bulunmasının akabinde Şuşa'nın ve kısa bir süre sonra da Laçın'ın işgal edilmesi, İran'ın arabuluculuk girişimlerini boşa çıkarmıştır. (Öztarsu, 2010, SDE)

Bununla birlikte Türkiye'nin bölgede İran'ın en büyük düşmanı olarak addettiği İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi ve bir çeşit askeri-siyasi işbirliğine gitmesi dengeleri İsrail lehine değiştirmiş ve İran'ı, Rusya-Ermenistan-Yunanistan aksına doğru itmiştir. İran bu hamlesi ile Türkiye'nin sorunlu olduğu komşuları ile ilişkiye girerek Ortadoğu'da Türkiye-İsrail-ABD, Kafkaslarda ise Türkiye-Azerbaycan-ABD ilişkisinin yarattığı baskıyı dengelemek istemiştir.

Bu bağlamda Ermenistan'ı bölge dengelerini değiştirme aracı olarak gören ve bu yönde açılımlarda bulunan İran'ın Dağlık Karabağ meselesindeki tutumları Ebulfez Elçibey döneminde açıkça eleştirilmiş, sonraki yönetimler ise konuyla ilgili tereddütlerini dile getirmekten kaçınmamışlardır. Ancak İran'ın sorun ile ilgili tutumlarında, kuzeydeki 8 milyon nüfuslu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı İran için göz önünde bulundurulması gereken ilk gerçektir. Doğu Azerbaycan eyaletinde yaşayan 30 milyon Azerbaycan Türkünün varlığı, Dağlık Karabağ meselesinde İran'ın ihtiyatlı olmasını gerektirmiştir. Doğu Azerbaycan halkı için mezhep birliği vurgusunda bulunan İran, kültürel bağları güçlendirecek açılımlarda bulunmaktadır. Bölgede gerçekleşen çatışmaların kendi topraklarına sirayet etmesi İran için istenmeyen bir durumdur. Bu yüzden bölge ile ilgili etnik terimleri kullanmaktan kaçınan İran'ın Ermenistan'a olan eğilimi çokça tartışılmıştır. (Öztarsu, 2010, SDE)

Bununla birlikte son dönem (AKP iktidarı ile başlayan süreçte) Türkiye'nin bölge ülkeleri ve Müslümanlarla daha yakın ilişkiler içerisine girmesi ve işbirliği alanları belirlemesi sonucu İran'la da bir yakınlaşma yaşanmış; İsrail'in Filistin halkına karşı tutumunun giderek sertleşmesi, Lübnan'a yaptığı hukuk dışı müdahale ve Mavi Marmamara baskını sonrası, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri en alt seviyeye çekilmiş, ve İran'da bu gelişmeleri göz önüne alarak iyi niyet göstergesi olarak Ermenistan'a ve Ermeni meselesine karşı gösterdiği desteği çekmeye başlamıştır.

İran son dönemlerde ise yüksek perdeden dillendirdiği arabuluculuk söylemleri ile varlığını hissettirmek istemektedir. Ayrıca Ermenistan'a vereceği desteklerle, Sovyetler Birliği'nin dağılışımdan sonra Batı için stratejik önemi azalan ve bazı iç ve dış meselelerden dolayı Batı ile sorunlu hale gelen İran, dünya genelinde etkili faaliyetlerde bulunan Ermeni diasporasının güçlü lobileri aracılığı ile imajını düzeltme isteğindedir. (Öztarsu, 2010, SDE) Bu nedenle Türkiye ile zorunluluk dolayısıyla da olsa gelişen ilişkileri bağlamında her ne kadar sessiz kalıyor gibi

görünse de, siyasi alanda diaspora lehine bir takım faaliyetlerine devam etmekte tıpkı bir zamanlar PKK sorununun da olduğu gibi kartlarını saklamaktadır.

İran'ın Kafkasya politikası açısından bir diğer unsur ise, Soğuk Savaşın bitmesiyle alışıldı ki iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi ve ABD'nin yeni düzende tek hegemon güç olarak ortaya çıkmasıdır. Bu durum ABD'nin bölgeye girebilmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmasına sebep olmuştur. Söz konusu bu teşebbüslerin uygulanmasında Türkiye ve Azerbaycanla kurulan ilişkiler kullanılmış ve bu durum İran'ın iç dengeleri açısından en hasas unsurlardan biri olan Azeri nüfusun, milliyetçilik ve Kuzeyle birleşme yönündeki taleplerinin artmasına yol açmıştır. Bu gelişme, Rusya ile İran'ı Kafkasya ve Orta Asya politikalarında işbirliğine zorlayan asıl etken olmuştur.

Bu bağlamda ABD'nin bölgede Azerbaycan, Gürcistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan gibi ülkelerde çeşitli düzeylerde kurduğu ilişkiler ve NATO'nun bölgeye girme çabaları İran-Rusya ikilisini birbirine daha yakınlaştırmış ve Çin'in de bu işbirliğine dahil olmasına yol açmıştır.

Öte yandan bölgedeki güçlerin mücadelesine bakıldığında ABD ve AB'nin, Rusya'nın bölgedeki yerini doldurabilecek potansiyele sahip oldukları ve bu amaçla bölge ülkeleri ile ilişkileri bağlamında adım attıkları, anlaşmalar imzaladıkları görülür. (Keskin, 2008, TÜRK SAM) Ayrıca 1991'den sonra İsrail'in yeni bir dış politika alanı olarak Orta Asya ve Kafkasya'da nüfuz arayışına girmesi de İran'ı daima endişelendirmiştir.

Netice itibarıyla denebilir ki; İran'ın Azerbaycan ve Dağlık-Karabağ sorunu hakkında, Rusya-Ermanistan-Çin aksına kaymıştır. Bölgede ABD-AB-Türkiye gibi güçlerin etkisini dikkate alan İran, kuzeyindeki büyük Azeri nüfusun varlığını da dikkate alarak bir 'denge politikası' gütmektedir. Ortadoğu coğrafyasına oldukça aktif bir politika izleyen İran, Kafkaslar konusunda Rusya ve Çin'in kurduğu işbirliğine eklenmekte ve bu ittifakın yarattığı gücü politikalarını uygulamak için kullanmaktadır.

III. İRAN'IN DIŞ POLİTİKA ANALİZİ DOĞRULTUSUNDA LÜBNAN STRATEJİSİ

1. Lübnan: İç Yapısı ve Geçmişi

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tüm Ortadoğu ve Lübnan yeni bir döneme girdi. Savaşın başlarında Lübnan ve Suriye ile birlikte hareket eden De Gaulle liderliğindeki Özgür Fransa Hareketi güçlerinin işgaline uğradı. İngiliz baskısı karşısında Fransızlar, savaştan sonra Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık sözü verdi. Özgür Fransa hareketinin komutanlarında olan General Catroux 26 Kasım 1941'de yaptığı açıklamada Fransa'nın savaştan sonra Manda yönetimini sona erdireceğini açıkladı. (Hanf, T.'den aktaran Ayhan, V; Tür, Ö., 2009, s. 52)

De Gaulle ile birlikte müttefik ülkeler de savaştan sonra Suriye ve Lübnan'ın bağımsız bir devlet olacağını teminatını verdi. Bunun üzerine 1943 yılında Lübnan'da seçimler yapıldı ve anayasa tekrar yürürlüğe girdi. Seçimlerin önemli adaylarından Maruni lider Edde Lübnan'ın Marunilerin anavatanı olduğunu ve diğer mezheplerin de azınlık olarak yaşayacağı bir Lübnan'ı savunurken, Maruni lider Bişare el Huri (Ayhan, V; Tür, Ö., 2009, s. 53) ise Sünnilerle ittifak kurulmasını savunmaktaydı. Nitekim 21 Eylül 1943'te Edde ve Huri adaylıklarını açıkladıkları Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Sünni Müslümanların desteğini arkasına alan Huri kazanmıştır. Bu gelişmeleri takiben Lübnan'ın bağımsızlığı için birlikte hareket eden Maruni ve bir kısım Müslüman seçkinler, Lübnan'ın yönetimine ilişkin olarak 'ulusal pakt' adı altında bir uzlaşmayı desteklediler. Buna göre, Lübnan'ın bağımsızlığı ile beraber, çoğulcu toplum yapısı da korunacaktı. (Makdisi, U.'dan aktaran Ayhan, V; Tür, Ö., 2009, s. 54) Ulusal Pakt açıkça Hıristiyanların Batı korumacılığından vazgeçmesi ve Müslümanların da Suriye veya bir diğer Arap ülkesi ile birleşme amacından vazgeçmesi üzerine oluşmuştu. Lübnan'ın kendi ülkesel çıkarları çıkarlarının koruyucusu olacaktı. (Hanf, T.'den aktaran Ayhan, V; Tür, Ö., 2009, s. 54) Ayrıca Huri ve başbakan Sulh, ulusal uzlaşma kapsamında Cumhurbaşkanının Maruni, başbakanın Sünni ve meclis başkanının Şii olması konusunda uzlaşarak bir anlamda Lübnan'ın siyasi ve idari yapısını mezhepçilik üzerine inşa etmiş oldular. (Mansaour, A.'dan aktaran Ayhan, V; Tür, Ö., 2009, s. 54)

Fransız mandası altındaki Lübnan'da yapılan 1943 seçimlerinden sonra Bişara el Huri 44 lehte oyla Cumhurbaşkanı seçilmişti. 1943 seçimlerinden iki yıl önce yapılan

antlaşmaya göre meclis 55 parlamenterden oluşacak ve mezhepler 6 Hıristiyan, 5 Müslüman oranına göre temsil edilecekti. (Ayhan, V; Tür, Ö., 2009, s. 54) Hıristiyanların mecliste Müslümanlardan sayıca daha fazla temsil edilmesi oranı Mutassarrıflık döneminde oluşturulan Konsey'deki Hıristiyan-Müslüman dengesini korunmasıydı. Siyasal iktidarın nüfuslara göre dağılımını öngören anlaşmaya göre yetkileri geniş cumhurbaşkanı Hıristiyan, Başbakan Sünni ve meclis başkanı da Şii olacaktı. Bu dağılım devlet bürokrasisinde de geçerli olacaktı.

Bu sisteme göre sistem, esas olarak her inanç topluluğunun ulusal meclis için kendi adaylarını seçmesine ve yönetim mevkilerinin toplulukların nüfus içindeki ağırlıklarına göre paylaşılmasına dayanır. (Elçi, 2010, s. 24)

1943 Lübnan bağımsızlığı Lübnan ulusalcıları ile birlikte Arapçılara da Faysalcı Şam yönetiminin devrilmesinin ardından iktidar kapılarını açmıştı. Bu iki taraf tek bir siyasi parti ya da blokta birbirleriyle kaynaşma ve birleşme yerine işbirliği içinde kalmışlardır. Bağımsızlık sonrasının ilk devlet başkanı Bishara al-Khouri'nin yönettiği Anayasal Blok, Lübnan'ın bağımsızlığını sömürgecilere karşı mücadelenin nihai aşaması olarak değerlendirirken, Riyad el Solh liderliğindeki Arabistler için bağımsızlık üst Arap oluşumu için kapıların açılması bir şans olarak ortaya çıkması anlamını taşıyordu. İki taraf da fikirlerinden vazgeçemediler. Ancak ortak bir zemin arayışını sürdürdüler. "Arap çehreli bir Lübnan" (Lebanon with an Arab Face) fikri iki tarafın çıkarlarını ifade eden bir formül olarak ortaya çıkarılmıştı. Bu formül Anayasacılar ve Lübnancıların önemli bir kısmını, Lübnan diğer Arap ülkelerinden farklı bir yapıda olduğu için tatmin etmekteydi. Bu yapı içerisindeki Arabistleri de ülkenin Fenikeli ya da Akdenizli olmakla kalmayıp Arap olarak tanımladığı için tatmin etmekteydi. (El-Sohl'dan aktaran Taşkesenlioğlu, 2006, s. 61-62)

1945 ile 1958 yılları arasında sistem farklı cemaatlerin önderleri arasında bir dengeyi ve bir ölçüde işbirliğini korumayı başarmıştı. Ancak sistemin temelleri zaman içinde zayıflamaya başlamıştı. Ülkede demografik bir değişiklik olmuştu. Müslüman nüfus Hıristiyan nüfustan daha hızlı artıyordu. (Yurtsal, 2006, s. 20) Bu da Müslümanların 1943 yılında Ulusal Pakt ile kurulan dengeyi kabul etmeyip, başka çözümler istemeleriyle sonuçlanmıştı. (Yurtsal, 2006, 21)

Sonraki dönemde ise ülke içindeki iç karışıklıklar gerek Nasır'ın yarattığı etki, gerekse Irak'daki yönetim değişiklikleri nedeniyle karmaşık bir hal aldı. Mezhepsel ayrılıklar düzlemindeki bir denge üzerinde kurulu olan Lübnan devleti için sıkıntılı yıllardı. Cumhurbaşkanı Chamoun'un Eisenhower Doktrini'ni kabul etmesi ve meclise Müslüman Arapların çoğunun girememesi ayaklanmalara yol açtı. Suudi petrol hatlarının son durağı olan Sidon ve Musul boru hatlarının son durağı olan Trippoli'de Müslüman gruplar yönetimi ele geçirdiler. 1958'de Kasım'ın yaptığı darbe ise dengeleri bir an değiştirdi. Cumhurbaşkanı benzeri bir sonucun gerçekleşmesinden korkuyordu. Bunun üzerine yakın ilişki içinde olduğu ABD Irak'tan sonra Lübnan'ı da kaybetmek istemedi ve ülkeye çıkarma yapmaya başladı. Kısa sürede ABD askerlerinin sayısı 15 bine kadar ulaştı. Cumhurbaşkanı bu müdahale ile rahatlamıştı. Amerikan müdahalesi sonucu ayaklanmalar Temmuz ayında bastırıldı. Arap ülkelerinin birbirlerinin iç durumlarına müdahale etmemelerine dair karara varmalarından sonra Ekim ayında Amerikan askerleri Lübnan'dan çıktı.

1964'te altı yıllık bir süre için Şahab'ın yerine devlet başkanlığına getirilen Şarl Hulû yönetimi altında da başat eğilim olmaya devam etti. Şahab'ın gidişiyle Şahabizm biraz zayıflamış olsa da, Araplara yönelik politikalar kararlı bir tutumla sürdürüldü. Lübnan'ın iç durumu bu politikaların izlenmesini gerektiriyordu. Rejim istikrarını muhafaza etmek için Lübnan'da ve bölgede Pan-Arabizm'i yatıştırmak zorunda kaldı. Şahabizm'in bu ikinci döneminde Lübnan aynı anda bir dizi olay tarafından etkilendi. Önce, 1965 resesyonu, ekonomi alanında pek çok soruna yol açtı. Ortaya çıkan kargaşalık; işçi hareketinin ve Hulû'ya toplumsal ve politik reformlar için baskı yapma çabasındaki solkanat partilerin harekete geçmelerini sağlayan temeli oluşturdu. (El-Bwary, E'den aktaran Taşkesenoğlu, 2006, s. 76-77)

13 Nisan 1975'te, Ayn el Rumada bölgesinde kilise açılışında aralarında FP (Falanjist Parti) başkanı Piyer Cemayel'in de bulunduğu gruba bir araçtan ateş açılmıştır. Açılan ateş sonucu, Cemayel'in koruması ve iki Falanjist asker öldürülmüştür. (Arı, 2005, s. 422) Olayların müsebbibi olarak Filistinlileri gören Falanjistler, aynı gün Filistinlileri Sabra kampından Tel el-Zatar kampına götüren otobüse Ayn el Rumana mahallesinde ateş açmış ve otobüsteki 27 kişiyi kurşuna dizmişlerdir. Bunun üzerine Filistinli gerillalar başkent Beyrut'ta çeşitli yerlere ateş açarak misillemede bulunmuşlardır. Özellikle Beyrut'un varoşlarında FP ile

Filistinliler arasında devam eden çatışmalarda 3 gün içerisinde 300 ölüm vakası gerçekleşmiştir. (Chesnot, Lama'dan ve Harris'den aktaran Bozkurt, 2010, s. 82) Bu olay Lübnan tarihinde bir kırılma noktası olmuştur. Aşırı eğilimleri bir arada yaşatmayı deneyen sistem çökmüştür. Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında sonuçları bugün artık kemikleşmiş olan ve Ortadoğu'ya model olması beklenirken bir felakete ve sorun noktasına dönüşen Lübnan iç olayları, ülkeyi fiziksel olarak olmasa da toplumsal ve siyasal olarak tam anlamıyla bölmüş; bir iç savaşın başlamasına yol açmıştır.

Devam eden süreçte önce çeşitli mevzilerini kaybeden LUH (Lübnan Ulusal Hareketi) ve Filistinli örgütler karşı saldırıya geçip Sağcı milisleri yenilgiye uğratmak üzereyken, Sağcı partilerin çağrısıyla ve ABD-Fransa'nın sessiz onayıyla Suriye Ordusu Lübnan'a girdi ve savaşa müdahale etti (1976). (Odeh, B. J., 1986, s. 317) Suriye askerlerinin hedefinde Lübnan dağındaki çatışmaları sürdüren Arafat ve Canbolat ikilisi vardı. Ancak Suriye'nin sınırlı askeri müdahalesi LUH'un etkisini kırmaya yetmiyordu. Mayıs'ta Suriye askerlerinin gözetiminde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Esad'ın desteklediği Elias Serkis'in seçilmesinden sonra Suriye askerleri muhalif Filistinli ve Dürzi milislere karşı topyekün bir saldırı gerçekleştirdi. Suriye birliklerinin LUH ile şiddetli çatışmaya girdiği andan itibaren Cemayel dışındaki Hristiyan grupların önemli bir kısmı Suriye'nin askeri müdahalesini destekledi. Askeri müdahale ile birlikte LUH bünyesinde hızlı bir çözülme yaşandı; Suriye yanlısı Saika ve Şii gruplar işgali destekledi ve Suriye'nin yanında diğer Müslüman gruplara karşı çatışmalara katıldılar. Suriye işgali ile güç kaybetmeye başlayan LUH güçlerine karşı, Lübnan dağındaki Maruni milisler de birçok cephede karşı saldırı başlattı. Suriye-Maruni ittifakı karşısında Canbolat liderliğindeki LUH'a bağlı güçler her yerde yenilmeye başladı. Suriye askerlerinin desteğiyle Maruni güçleri bir kez daha Filistinlilerin en büyük karargahlarından olan Tel el-Za'tar'a karşı bir saldırı başlattı. Saldırıya yaklaşık iki ay direnebilen Filistinliler, daha sonra Maruni milislere teslim oldu. Tel el-Zat'ar'ın düşmesinden sonra Marunilerin ve Suriye askerlerinin askeri hareketi daha da yoğunlaştı. Lübnan cephesine bağlı milisler Jeser El Basha, Naba ve Karantine'daki karargahları da ele geçirmeyi başarmışlardı. Bu saldırılar karşısında Kemal Canbolat ve Arafat'ın daha fazla tutunabilmesi mümkün değildi. Anlaşmaya ve teslim olmaya mecbur kaldılar.

Ancak bu bile Lübnan'da suların durulmasına yol açmadı. Yenilen taraflar olaya yarım kalmış bir iş gözüyle bakıyorlardı. Mezhepler ve güçler arası çekişme Lübnan'ı tekrar iç savaşa sürükledi. İsrail'de LİKUD partisinin iktidara gelmesiyle birlikte İsrail'de en militan ve radikal şekilde olaylara dahil olmuştu. Suriye askerleri ve Maruni milisleri arasındaki çatışmaların bir türlü önlenememesi üzerine İsrail bir fırsat elde ettiğini düşünerek Güney Lübnan'ı işgal etti.

Lübnan'ın tam bir yıkım yaşamasına sebep olan İç Savaş 15 yıl sürdü. Bu savaşta güçler sıklıkla cephe değiştirdi, ittifaklar yeniden ve yeniden kurulup bozuldu. Lübnan İç Savaşında 150 bin kişinin öldüğü, 200 bin kişinin yaralandığı ve 900 bin kişinin yaşadıkları yerlerden başka yerlere göç ettiği tahmin ediliyor. Lübnan bu iç savaştan önce Ortadoğu'nun ticaret ve bankacılık merkezi konumundayken, savaşla birlikte tüm Lübnan ekonomisi ve altyapısı tahrip oldu. Lübnan devleti ve ordusu bu İç Savaş sırasında fiilen dağıldı. Diğer taraftan aynı dönem İsrail, Filistinlilerin askeri eylemlerini gerekçe göstererek aynı zamanda Lübnan Cephesi'ne destek vermek için iki kez Lübnan'ı işgal etti (1978 ve 1982). İkincisinde İsrail bütün Güney Lübnan'ı işgal ederken, Lübnan Ulusal Hareketi'nin ve FKÖ'nün kalesi durumundaki Batı Beyrut'u kuşatma altına aldı (15 Haziran 1982). 1 ayı aşan bu kuşatma sırasında, karşılıklı çatışmalar, topçu atışları ve hava bombardımanı (İsrail tarafından) sonucunda çoğu sivil olmak üzere 17 bin kişinin öldüğü tahmin ediliyor. (Odeh, B. J., 1986, s. 317)

Sonunda bir anlaşmaya varıldı ve çok uluslu güce bağlı askerlerin 20 Ağustos tarihinde Lübnan'da konuşlanmasıyla birlikte FKÖ'ye bağlı güçler de Lübnan topraklarından çıktılar. Öbür yandan Beyrut'da yaşanan savaşın hemen ardından, İsrail'in kuşatması altında bulunan Sabra ve Şatilla kamplarının kontrolü 3 gün için Falanjistlerin eline bırakıldı. Bu 3 günlük devir içerisinde Falanjist milisler İsrail birliklerinin desteğiyle Sabra ve Şatilla Filistin mülteci kamplarına saldırmış ve çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlı yaklaşık 2000 kişiyi öldürerek tarihin kanlı eylemlerinden birini gerçekleştirmiştir. Dünya kamuoyunun büyük tepkisine neden olan bu olayın hemen ardından İsrail Başbakanı Begin, Sabra ve Şatilla mülteci kamplarındaki katliamlarla İsrail ordusunun dolaylı bağlantısı olup olmadığını soruşturmak için bir komisyon kurmuş ve Kahan komisyonu tarafından ilan edilen rapor sonucunda İsrail Savunma Bakanı istifaya mecbur edilmiş ve orduda kıdem derecesi yüksek subaylar emekliğe zorlanmıştır. (Kevser, 2008, s. 103) İsrail, her şey

bittikten sonra 1983 Ağustosundan itibaren Lübnan'dan çıkmaya başladı ve Lübnan'ın güney bölgesinde sınır boyunca bir güvenlik şeridi oluşturarak, kontrolü Hristiyan Lübnanlılardan oluşan Güney Lübnan Ordusuna bıraktı. Lübnan İç Savaşı resmen, 4 Kasım 1989'da Taif'de görüş birliğine varılan konuların imza edilmesiyle bitmiş oldu.

Öte yandan yine o dönem, Suriye rejiminin Irak'ın Kuveyt'i işgaline, kendisinin de Lübnan'ı işgal etmesine destek verilmesi şartıyla arka çıkacağını açıklamıştır. Böylece Suriye ordusunun Lübnan'a girmesi ve akabinde de Arap ligine de baskı yaparak Taif anlaşmasını imzalatırması ile Lübnan üzerindeki Suriye tahakkümü başlamış olmuştur. Suriye ülkenin yalnızca siyasi değil, kültürel, ekonomik ve askeri yapısında da en büyük söz sahibi güç haline gelmiştir. Öte yandan ortada duran Taif anlaşması Suriye'nin Lübnan'daki durumuna legal bir hal kazandırmıştır. 1990'lı yıllar Suriye'nin özellikle ordusu ve istihbarat birimleri ile oluşturduğu etkin ağ sayesinde Lübnan üzerinde mutlak bir hakimiyeti ile geçilmiştir. 7-8 Ağustos 2001 tarihinde Maruni'lere mensup piskopos Nasrallah Peter Sfeir Dürzi ile Hristiyan milis güçleri arasında varılan uzlaşma ise kanayan bir yaraya çare olması bakımından bu yılın en önemli olayıdır. Yine bu sırada ABD'de gerçekleşen 11 Eylül terör olayları ise, tüm Ortadoğu ile birlikte Lübnan'ın da dünyanın gözü önüne gelmesine sebep olmuştur.

Uluslararası politikada bu gelişmeler yaşanırken Suriye'ye karşı geliştirilen olumsuz tutum Lübnan'daki iç dinamikler tarafından dillendirilmiş ve İsrail'in Lübnan'dan geri çekilmesiyle artık Suriye'nin de geri çekilmesi gerektiği kamuoyunda giderek benimsenmiştir. Bu bağlamda başta Hristiyanlar'ın bir kısmı olmak üzere diğer kesimleri de içine alan Suriye karşıtı bir hareket başlamıştır. (Altunışık'tan aktaran Kevser, 2008, s. 112) 2000 yılı seçimleriyle işbaşına gelen Hariri ABD'nin Irak işgaliyle birlikte Suriye'ye uyguladığı baskılar sonucu 2003 yılında istifa etmiş ve ertesi gün içinde Hizbullah ile Marunî sağ kanat milletvekillerinin olmadığı yeni kabinesini ilan etmiştir. (Atacan'dan aktaran Kevser, 2008, s. 112)

Lübnan, 14 Şubat 2005'te eski Başbakan Refik Hariri'ye düzenlenen suikast ile bir kez daha kendini karmaşanın içinde bulmuştur. Muhalefet, Hariri'nin Suriye'nin ülkedeki askeri ve siyasi varlığına muhalif politikalarından dolayı öldürüldüğünü ve

Suriye'nin olayların asıl sorumlusu olduğunu ileri sürmüştür. Uluslararası camiadan da Suriye'nin bağlantısına yönelik benzer şüpheler taşıyan açıklamalar gelmiştir. Özellikle ABD bu konuda net tavır takınarak, Suriye'nin Birleşmiş Milletler'in 1559 sayılı kararına uymasını ve Lübnan'daki işgali derhal sona erdirmesini istemiştir. Suikastın ülkeyi kaosa sürükleyerek Lübnan-Suriye gerilimini çatışmaya dönüştürme ihtimali üzerine, BM Güvenlik Konseyi 1595 sayılı kararı almış, Alman Savcı Detlev Mehlis'in başkanlığında bir soruşturma heyeti oluşturarak Lübnan'a göndermiştir. (BMGK Hariri Suikasti Uluslararası Bağımsız Soruşturma Raporu, 2005) Hariri suikastı ile uluslararası kamuoyunda zor durumda kalan ülke birliklerini 27 Nisan 2005 yılında çekmek zorunda kalmıştır. Ancak bu geri çekilmeye rağmen Suriye etkisini 2005 yılında da korumuş ve Lübnan'ın iç politikasında ülkedeki müttefikleri kanalıyla kendisini hissettirmeye devam etmiştir. (Kevser, 2008, s. 113) Özellikle Suriye'nin Lübnan'dan asker çekmesi ile başlayan süreç ve akabinde de böyle bir suikastın yaşanması ister istemez hem Lübnan'daki geniş bir kesimin hem de Batı dünyasının Suriye'yi açıkça suçlamasına ve baskılarını artırmalarına neden olmuştur. Bu noktadan sonra Suriye'nin Lübnan'daki varlığı ciddi şekilde sorgulanmaya başlamıştı.

Sonuçta suikast bir kaos ortamı ve güvensizlik yarattı ve Lübnan'daki Suriye karşıtları ve Suriye yandaşları ayrı ayrı sokaklara çıktılar.

Hariri suikastından Suriye'nin sorumlu tutulmasına karşı çıkan insanlar 8 Mart 2005'te Suriye lehine gösteriler düzenlemiş ve bu şekilde 8 Mart siyasi ittifakının da oluşmasını sağlamışlardır. Suriye yanlısı grubun birkaç yüz binle düzenlediği gösteriye cevap bir hafta sonra 14 Mart'ta gelmiştir. Bir milyonu aşan kalabalığın bir araya gelerek suikasttan Suriye'yi sorumlu tutmaları ülkedeki Suriye askeri birliklerinin ve Suriye hükümetinin üzerindeki dış baskılara iç baskıların da eklenmesine sebep olmuştur. Suriye birliklerinin Lübnan'ı terk etmesini öngören 1559 sayılı BM kararı ile Lübnan'daki Suriye varlığı 26 Nisan 2005 yılında tamamen son bulmuştur. (Barak, O'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 101-102) Mayıs-Haziran aylarında yapılan seçim de Suriye'nin müdahalesi olmadan yapılan ilk seçim olması bakımından tarihi önem taşımaktadır. (Bozkurt, 2010, s. 102)

1.1 Lübnan'ın Siyasi Yapısı ve Siyasetin Aktörleri

Lübnan, etnik köken ve dil yönüyle homojen bir yapıdadır ve Arap olmayan azınlık topluluklar da topluma entegre olmuş durumdadırlar. Farklı dille eğitim, kültürel haklar gibi siyasal otoritelere yönelmiş yaygın bir talepten bahsetmek de güçtür. Toplumsal ve siyasal ayrımlara rengini veren dinsel talepler konusunda da durumun bundan farklı olduğu söylenemez. Hristiyan mezheplerin her birinin özerk kiliseleri bulunmakta, İslam dininin Şii ve Sünni mezhepleri arasında özerk dini kurumlar varlığını korumaktadır. Hatta İslam dini içinde uç yorumlara dayanan birçok azınlık mezhep Lübnan'da kendilerine yaşam alanı bulabilmiş durumdadırlar. (Yurtsal, 2006, s. 75)

Lübnan Cumhuriyeti dönemindeki ilk ve tek nüfus sayımı Fransız Mandası altında 1932 yılında yapıldı. Bu sayıma göre Lübnan halkının toplam yüzde 51,3'ünü Hristiyanlar, yüzde 48,8'ini ise Müslümanlar (Dürziler dahil) oluşturuyordu. Sayıma göre Hristiyanların 28,8'i Maruni, yüzde 9,8'i Rum Ortodoks, yüzde 5,9'u Rum Katolik, yüzde 6,8'i de Hristiyanlığın diğer mezheplerindendi. Müslümanların ise yüzde 22,4'ü Sünni, yüzde 19,6'sı Şii, yüzde 6,8'i de Dürzi idi. (Cobban, H'den aktaran Elçi, 2010, s. 22) Bu sayım sonuçları Lübnan'ın modern tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü bütün siyasi sistem, inanç topluluklarının/mezheplerin Meclis'te ve iktidar mevkilerinde sayısal güçlerine göre yer alması esası üzerine kurulmuştur. Bu yüzden de sürekli olarak tartışma konusu olmaktadır. (Elçi, 2010, s. 23)

Siyasi sistem, “kuvvetler ayrılığı” prensibinden hareketle yasama, yürütme ve yargının yanı sıra bir dizi kontrol ve denge mekanizmalarını içermektedir. Parlamento seçimleri dört yılda bir yapılmaktadır. Yürütmenin ana sorumlusu Hükümet adına Başbakan'dır. Yargı, bağımsız mahkemelerce icra edilmektedir. 1989 Taif Anlaşması uyarınca iki aşamalı bir politik yapı öngörülmüştür. İlk aşamada, siyasi gücün farklı dini toplulukların temsilcileri arasındaki dağılımı düzenlenmiş, bu bağlamda Parlamento'da sandalye sayısı (128) Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında eşit olarak paylaştırılmış ve ikinci aşamada Bakanlar Kurulu ile Parlamento'nun gücü artırılmıştır. Yürütme, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Konseyi'nden (Kabine) oluşmaktadır. Cumhurbaşkanı Devletin başı olup; Parlamentonun ilk turda 2/3 oyu, ikinci tura kaldığında salt çoğunluğu ile 6 yıl için seçilmektedir. Ülkenin

bağımsızlığını kazandığı 1943 yılından bu yana kabul gören, ancak yazılı olmayan geleneğe göre, Cumhurbaşkanı Hristiyan Maronit, Meclis Başkanı Müslüman Şii, Bakanlar Konseyi Başkanı Müslüman Suni, Meclis Başkan Yardımcısı ve Başbakan Yardımcısı Rum Ortodoks topluluklarından seçilmektedir. (DTM, 2009, s. 3)

Lübnan iç politikasının başlıca özelliği, çağdaş siyaset biliminin bilinen tanımlarına uygun ulusal siyasi partilerin bulunmamasıdır. Siyasi güçler; genellikle belirli coğrafi bölgelerden destek bulan ve siyasi geleneğe sahip ailelerin temsilcileri, dinsel tabana dayalı örgütler, siyasi kuruluşlar ve milis örgütleri ya da bazı siyasi şahsiyetlerin oluşturduğu gruplar ile temsil edilmektedir. Bunun doğal sonucu olarak, siyasi güçlerin Meclis'teki dağılımı da parçalanmış bir siyasi ve toplumsal yapıyı yansıtmaktadır. (DTM, 2009, s. 3)

Öte yandan Lübnan siyaseti içerisinde etkili olan ve siyasal yapının işleyişi içerisinde rol alan aktörler de mevcut dini ve mezhepsel kamplamalara paralel bir dağılım göstermektedir. Ülkenin bu parçalanmış yapısı siyasetine de yansımış, uzlaşma ve barış ihtimalini elinin tek çözüm yolu olan siyaseti de parçalara ayırıp kutuplaştırmıştır.

Lübnan'da, mezhepçiliğe dayalı bir siyasi sistem bulunmaktadır. Bu yüzden Lübnan'da siyasal kurumsallaşma toplumsal yapıya koşut şekilde farklılıklar üzerine bina edilmiştir. Lübnan'daki siyasi sistem, Osmanlı yönetimi altındaki yıllardan kalma ve Osmanlı'nın millet düzenini devam ettiren bir yapıdadır. Lübnanın keskin kozmopolit yapısı onun tam anlamıyla bir uluslaşma sürecine girmesine engel olmuştur. Farklı dinlerin ve hatta mezheplerin siyasi platformlarda kendilerini ortaya koyabilmeleri, farklılıkların körleştirilmesine dayanan bir sistemin, farklılıkların ifşa edilmesi üzerine kurulmuş bir ülkede başarılı olmasını imkansız kılmaktadır.

Siyasal sistemin bu niteliği, hakim aileler arasındaki ekonomik ve siyasal paylaşım sorunlarının mezhepsel ayrımlar ekseninde şekillenmesi sonucunu doğurmaktadır. Farklılık esasına dayalı siyasal yapılanma, sosyal alanda farklılıklara özerkliklerini tanımakla beraber, bu özerkliklerin eşitlikçi bir biçimde siyasal temsilini mümkün kılmamaktadır. (Yurtsal, 2006, s. 68)

1.2. Lübnan'ın İç Yapısı

Nüfusu 3 milyonu aşan Lübnan'da toplam 18'den fazla dinsel topluluk bulunmaktadır. Büyük ölçüde Hıristiyanlık ve Müslümanlık altında toplanan bu toplulukların (mezheplerin) ise başlıcaları şunlardır: Şii Müslümanlar, Marunîler, Sünni Müslümanlar, Grek Ortodokslar ve Grek Katolikler, Ermeni Ortodokslar ve Katolikler, Dürzîler ve diğer küçük Hıristiyan topluluklar. Ancak bu kadar çeşitli bir yapıya sahip olmasına karşın, Lübnan siyasi hayatına şekil verebilme kabiliyetine sahip olan 7 önemli topluluk vardır. Bu topluluklar arasında ise öne çıkanlar; nüfusun % 20'sinden çoğunu oluşturan Marunîler, % 30'undan çoğunu oluşturan Şiiler ve yaklaşık % 20'yi oluşturan Sünniler'dir. Bu açıdan bakıldığında Lübnan'daki çok kültürlü ve çok parçalı yaşamın çoğulculuğu bir kültür olarak yerleştirdiği görülebilir.

Bu noktada Lübnan'a hakim olan yapının bir mozaik olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira Lübnan'da topluluklar birbirlerine kaynaşarak bir sentez oluşturmaktan uzak görünmekte; tam tersine bugünkü şekliyle varlıklarını ve güçlerini farklılıkların öne çıkarıldığı gerilimlerden beslenen bir sisteme borçludurlar. Dolayısıyla ülkedeki çoğulcu yapının, derin ayrılıklar, düşmanlıklar ve çatışmaları tetikleyen bir etken olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Yine bu açıdan bakıldığında Lübnan'ın Ortadoğu'nun geleceği bağlamında barış, birlikte yaşayabilme kültürü ve demokrasinin içselleştirilmesi noktalarından test edildiği yer olduğunu söylemek de mümkündür.

Lübnan'da herhangi bir sayım yapılmadığı için tahmini rakamlara göre bugün Lübnan nüfusunun mezheplere göre oranı konusunda verilebilecek tahmini bilgi şu şekildedir: % 32 Şiiler, % 24 Maruni Hıristiyanlar, % 21 Sünni Müslümanlar, % 7 Dürzîler, % 6,5 Ortodoks Rum, % 4 Katolik Rum, % 4 Hıristiyan Ermeniler ve % 1 oranında da diğerleri.

1.2.1. Müslüman Gruplar

1.2.1.1. Şiiler

Lübnan'da Şiiler yoğun olarak Lübnan'ın kuzeydoğusunda Bekaa Vadisi bölgesinde, Başkent Beyrut'un güneyinde ve Güney Lübnan'da yaşamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi resmi bir sonuç olmasa da yapılan araştırmalarda Lübnan'daki Şii nüfusun %25-35 arasında olduğu tahmin edilmektedir.(13) Lübnan'ın günümüzdeki nüfusu dört milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmekte ve toplumsal sınıf bakımından bu gruplar arasında Şiiler Lübnan'ın en yoksul kesimini oluşturmaktadırlar.(Salihi, 2011, Bilgesam) Ancak Şiiler sayıca ülkenin kalabalık gücü olmalarına karşın ülke içerisinde elde ettikleri haklar ve siyasal etkinlik açısından en zayıf gruptur. Özellikle siyasal haklar ve etkinlik açısından kendilerinden daha az sayıda olan Sünnilerin gerisinde kalmış olmaları dikkat çekicidir.

Bu durum sonuç olarak Şiilerin siyasal iktidar içerisinde sayılarıyla orantısız bir konum elde etmelerine neden olmuştur. Lübnan Misak-ı Milli'si olarak bilinen Ulusal Pakt'a göre; Şiiler Meclis Başkanı çıkarabilme hakkına sahip olmalarına rağmen, başbakan ya da cumhurbaşkanı seçilmelerinin önü kapatılmıştır. Yine Şiiler ülke nüfusu içerisindeki büyük sayıları dolayısıyla politikada etkili olabilmeyi başarmaktadırlar. Ülke içerisinde daha adil bir temsil sistemi ve daha dengeli bir güç dağılımı için mevcut sistemin değişmesi gerektiği ise Şiiler açısından sürekli dile getirilen bir noktadır.

Öte yandan Lübnan'daki Şii nüfusun yapısına ilişkin söylenebilecek bir başka özellik ise, küçük bir grup burjuvazinin dışında Şiilerin tamamına yakınının köylü ve işçi sınıfına mensup olmalarıdır. Bu bakımdan Şiiler için genel olarak Lübnan'ın orta ve alt sınıflarını temsil etmektedirler denebilir. Bugün için Şiilerin 1.2 Milyon nüfusa ulaştıkları ve böylece sayılarının toplam nüfusun % 35'ine ulaştığı söylenmektedir.

Bununla birlikte Hamadeh ve Esad aileleri, ülkede en güçlü Şii aileler olarak bilinmekte, bu topluluk üzerinde Zaimlerden çok İran'ın etkisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Ülkedeki Şii kesim başlıca iki siyasal eğilim arasında bölünmüş durumdadır. Bunlardan ilki 70'li yıllarda Musa Es-Sadr tarafından kurulan Emel'dir. Örgütün bugünkü liderliğini Avukat Nebih Berri yürütmektedir. Emel, 80'li yılların ikinci yarısından itibaren güç kaybına uğramış olsa da ülkede Suriye

yanlısı politikanın en önemli temsilcilerinden biri durumundadır. İkinci önemli örgüt ise Hizbullah'tır. Bu örgüt 1982 yılında Emel'den kopanlar tarafından oluşturulmuş, İran'ın desteği ile kısa zamanda güç kazanmıştır. Dini liderlik, M. Hüseyin Fazlullah, siyasal liderlik ise Hasan Nasrallah tarafından yürütülmektedir. Örgüt 1992 seçimlerinde ilk kez parlamentoya sekiz üye sokmayı başarmıştır. 1996 seçimlerine ise Emel örgütü ile ortak liste ile katılmış ve özellikle Baalbek ve Güney Lübnan'da başarı göstererek bölgedeki sandalyelerin çoğunluğunu kazanmıştır. (Çetin, 2006, s. 54)

Diğer taraftan Lübnan'daki Şiiilerin büyük çoğunluğu İsnâ-âşare Şiiileridir; yani Caferî'dirler. Ülke içinde maddi birçok imkândan faydalanamamalarının yanında dini konularda da Sünniler kadar şanslı olmamışlardır. 1968 yılında İmam Musa Sadr tarafından Yüksek Şii İslam Konseyi kurulana kadar Sünnilerden bağımsız kurumlara sahip olmaktan mahrum olmuşlardır. Konsey kurulduktan sonra, İmam Sadr hem siyasi hem de dini seviyede bu konseyin başkanı seçilmiştir. 1978'deki Libya ziyaretinde ortadan kaybolana dek bu görevini sürdürmüştür. Bu konseye Lübnan'da ikamet eden Şii yazarlar, milletvekilleri, din adamları, devlet çalışanları, bakanlar ve uzmanlar katılmaktaydı. Lübnanlı Şiiiler Sadr'ın öldüğü bilgisini hiçbir zaman kabul etmemişler ve O'nun döneceği ümidi ile 1987 yılında başkan yardımcılığına Şeyh Muhammad Mehdi Şemseddin'i seçmişlerdir. Lakin 1980'ler Şii dünyasında yeni bir liderin doğuşuna sahne olmuştur. Hizbullah'ın ruhani lideri Şeyh Muhammad Hüseyin Fadlallah Lübnan'daki Şii dünyasının hem dini hem de siyasi, tartışmasız en önemli lideri olmuştur. (Collelo, 2003. S. 74) Günümüzde, Lübnan Şiiileri arasında en popüler grup olan Hizbullah'ın başkanlık görevini 1992'den beri Şeyh Seyyid Hasan Nasrallah yürütmektedir. (Bozkurt, 2010, s. 36)

Son olarak ise günümüzde Şiiiler hakkında belirtilmesi gereken şey, Hizbullah'ın Lübnan Şiiilerini temsil eden bir siyasi parti olarak ortaya çıkmasına rağmen, İsrail'e karşı savaş vermesinden dolayı onu destekliyor olmalarıdır. Bu bakımdan Hizbullah Lübnan'da Şiiilerin de tam desteğini almaktadır denebilir.

1.2.1.2. Sünniler

Lübnan'daki Sünni topluluğa bakıldığında ise hem geleneksel İslam diye tabir edilen Ehli Sünnet anlayışından etkilenecek hem de Fransız kültüründen etkilenecek geliştiği görülmektedir. Zira Lübnan Manda idaresi altında iken Fransa, Müslümanların kurumlarına direkt olarak etki etmiştir. Fransa ulusal düzeyde Yüksek İslam Konseyi'ni ve Ulusal Vakıflar Müdürlüğü'nü kurmuştur. Bunların yanında hastane, okul, cami vb. gibi hayır kurumları yapan yerel vakıflar da kurmuştur. Bu kurumlar 1980'lerin ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. (Abu Khalil'den aktaran Bozkurt, 2010, s. 31)

Lübnan'da gerek Manda döneminde gerekse bağımsızlıktan sonraki dönemde en etkili Müslümanlar Sünniler olmuşlardır. Daha Modern Lübnan Devleti kurulurken imzalanan Milli Misak ile Başbakanın Sünnilerden olması kararlaştırılmıştır. (Suleiman'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 31)

Sünniler iç savaştan belli bir güç kaybına uğramış olarak çıkmış olsalar da, zamanla etkinliklerini geri kazanmışlardır. 1992 yılında başbakanlığa getirilen Refik Hariri, Sünni toplumunun en etkili lideri konumundaydı. Bir yandan Suriye ile dengeli ilişkiler yürütmüş olan Hariri, ticari ve kişisel bağları sayesinde bölgede ve Batı'da saygınlığı olan bir kişiydi. Hariri suikastının ardından, Sünni İslamcı bir grup olan İslami Cemaat, muhalefet saflarına katılmış, Sünni halk da bu harekete dahil olmuştur. İç savaş yıllarının Marunilerle acı hatıralarına rağmen Suriye'nin varlığına muhalefet temelinde aynı cephe içinde yer almışlardır. Lübnanlı bir gazetecinin sözleriyle "Sünniler, Lübnan muhalefeti için Suriye'ye bedel ödeyenlerin her zaman kendileri olduklarına inanmışlardır. Bu bedel 1980'ler boyunca birçok Sünni politikacının öldürülmesi şeklinde ödenmiştir. İşe Hariri suikastı da Sünniler için geçmişteki bu acı hatıraların yeniden canlanmasına neden olmuştur" (International Crisis Group, 2005)

Öte yandan Sünniler, nüfus olarak Şiilerden daha az olmalarına karşın, politik haklar ve sosyal güç yönünden onlardan çok daha ileri durumdadırlar. Sünni topluluğun diğer Arap ülkelerinden de destek görmesi ve toplumun daha ziyade orta ve üst kesimlerine mensup halktan oluşması ayrıca siyasette ve ülkenin yapısında son derece etkin feodal aileleri bünyesinde barındırması sahip olduğu etkinin ve gücün

temeli sayılabilir. Sünniler bu bağlamda başbakanı kendi aralarından seçme hakkına sahiptirler.

Bu avantajın yanında Lübnanlı Sünniler, diğer Müslümanlara oranla daha fazla şehirleşmişlerdir. Sünnilerin üçte ikisinden fazlası Beyrut, Sayda, Trablus ve Baalbek'te yaşamaktadırlar. Köy hayatı sürenler ise Beka Vadisi'nin batısında, Akkar'da ve Şuf Dağları'nda yaşamaktadırlar. Şehirleşmenin getirmiş olduğu avantajlarla ticaret, endüstri ve gayrimenkul işleri ile uğraşmaktadırlar. Ekonominin yanında; Sulh, Beyhum, Selam, Kerami, Cişr gibi aristokrat aileler de Lübnan siyasetine yön vermektedirler. Sünnilerin tamamına yakını Araplar oluşturmaktadırlar. Ülkede, zamanında İran, Suriye, Irak ve Türkiye'den gelen çok az sayıda Kürt Sünni de yaşamaktadır. Lübnan'ın çoğulcu yapısının verdiği avantajla ülkede kalıcı olarak yerleşmişlerdir. Genel olarak Beyrut'ta yoğunlaşan çok az sayıdaki Kürtler hala kendi dilleri ile konuşmaktadırlar. (Collelo'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 32)

1.2.1.3. Dürziler

Dürziler, 1017 yılında kendini Tanrı olarak ilan ettikten sonra esrarlı bir şekilde ortadan kaybolan ünlü Fatimi halifesi al-Hakim'in veziri Hazma bin Ali'nin kurduğu mezhebin üyeleridir.(Ülman'dan kataran Gürtekin, 2005, s. 73) Dürziliği inançsal kökenine baktığımızda ise, Mısır'daki Fatimi devletine dayandığı görülmektedir ve Fatimi halifesi el-hakim bi Emrullah'ı ilah tanımaktadır.(Şehabettin'den aktaran Gürtekin, 2005, s. 70) Dürzilik, esas itibariyle Şiiliğin İsmaliye kolundan neşet etmiştir.(Duman'dan aktaran Gürtekin, 2005, s. 70) Bu siyasi ve iktisadi mezhep, gerçek şeklini Hamza bin Adi bin Muhammed ez-zevani (Hicri 379-450) zamanında almıştır. (Fiğlali'den aktaran Gürtekin, 2005, s. 70)

Ülkede bağımsızlık sürecinden sonra Dürzî topluluğu arasında Arslan ve Canpolat ailelerinin temsil etmiş olduğu iki politik akım oluşmuştur. Bu akımlardan Arslanlar, Lübnan'ın geleneksel politik yapısına adapte olmak gerektiğini savunurken, Canpolatlar Batı Kültürünü ve onun araçlarını benimsemiş ve bu bağlamda Kemal Canpolat 1948 yılında kurduğu ilerici Sosyalist Parti ile Dürzîlerin 1860 iç savaşı sürecinde kaybettiği ülkenin politik tarihindeki etkin rolünü tekrar üstlenmek

istemiştir. Partinin askeri ve politik gücü arasındaki ilişki 1975 yılında patlak veren iç savaşta diğer Müslüman sol gruplarla oluşturulan ulusal koalisyonda önemli bir pozisyon almasına neden olmuştur. (Firro'dan aktaran Kevser, 2008, s. 51)Etkin politik kişiliği ile ülkedeki sol birleşik güçlerin lideri durumunda olan Canpolat, Suriye sınırında bir silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetmiş ve yerine oğlu Velid Canpolat gelmiştir. Günümüzde hala Lübnan'ın politik hayatının ve Dürzî toplumunun önemli liderlerinden biri olan Canpolat halen Dürzî topluluğu adına mücadelesini sürdürmektedir. (Kevser, 2008, s. 51-53)

1.2.2. Hıristiyan Gruplar

1.2.2.1. Maruniler

Marunîler Ortadoğu'daki en büyük Hıristiyan nüfusu oluştururlar. Aynı zamanda ülkedeki ikinci büyük grubu da oluşturmaktadır. Bu grup da Arap orijinli olup Hıristiyanlığın Katolik mezhebindedir. Dağlık Lübnan halkından olup, kökenleri 4. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu günkü nüfusları sekiz yüz bin civarındadır. Siyasal güçleri önemli oranda azalmışsa da ülkenin ticari ve finansal gücünün önemli bir kısmını ellerinde bulundurmaktadırlar. IV. Yüzyılda yaşamış Maon isimli bir Hıristiyan rahibin kurduğu mezhebi izledikleri için kendilerine Maruni denilmektedir. Kendilerini Lübnan'ın ilk Hıristiyanları olarak gören Marunîler, modern Lübnan'ın ekonomi ve politikasında baskı grubudur. Lübnan'ın amblemi olan Sedir Ağacı, aynı zamanda Marunî bağımsızlığının bir sembolüdür. (Gilmour'dan aktaran Çetin, 2006. s. 52)

Maruniler, ülkedeki Hıristiyan gruplar içerisindeki en etkili topluluk, İsrail'in desteğini de gören Marunilerdir. Fransızların Lübnan'a müdahalesinden itibaren başlayan süreçte Maruniler Lübnan'ın siyasi anlamda en önemli pozisyonlarını ele geçirmişlerdir. (Zamir'den aktaran Çetin, 2006, s.57) Marunîler, Ulusal Pakt geleneğine göre Cumhurbaşkanı olabilmektedirler. Siyasal güçleri önemli oranda azalmışsa da ülkenin ticari ve finansal gücünün önemli bir kısmını ellerinde bulundurmaktadırlar. (Armajani ve Ricks'den aktaran Çetin, 2006, s. 57)

Lübnan'daki en büyük ve etkin Hıristiyan grup olan Marunilerin, Batı dünyası ile, özellikle Fransa ve Vatikan ile iyi ilişkileri vardır. Geleneksel olarak Lübnan

hükümetinde etkin güç Maruniler olmuştur. İç savaş sırasında en önemli görevlerin % 20'si Marunilere ait olup, cumhurbaşkanı Maruniler arasından seçilmektedir. Son yıllarda sayılarındaki azalma ve Suriye'nin Lübnan'daki varlığının Şii ve diğer müslüman gruplara avantaj sağlaması ve Marunilerin bu varlığa karşı çıkması sebebiyle etkileri azalmıştır. Bugün yaklaşık nüfusun % 20'sini oluşturan Maruniler yoğun olarak Cebel-i Lübnan ve Beyrut'ta yaşamaktadır. Maruniler Lübnan'ın ticari ve kültürel hayatında da oldukça etkilidirler ve uluslararası bağları güçlüdür. Marunileri çatısı altında toplayan en büyük siyasi partilerden biri 1936'da Pierre Cemayel tarafından kurulan milliyetçi Ketaib (Falanjist) partisidir. (Seta, 2006, s. 16-17)

Öbür taraftan ülkede daha sonraki yıllarda da etnik bir Maruni kimliği Hıristiyan bir Lübnan Devleti kurma amacının temeli olmuş ve bu amaca uygun olarak 1975-76 iç savaş sürecinde bu politik akımın temsilcisi Falanjistler İsrail desteğiyle, kendi kontrol ettikleri bölgelerdeki Müslümanları sürme politikası izlemişlerdir. Özellikle 1980'li yıllarda ülkede Suriye'nin ve İsrail'in askeri varlık göstermesi topluluk içinde temel ayrımlara neden olmuştur. Özellikle topluluk içinde her iki askeri gücün karşısında olanlar ya da bu yabancı askeri güçlerden yararlananlar arasındaki iktidar savaşı topluluk içindeki ayrışmaları tetikleyen en önemli faktör olmuştur. Bu durum topluluk içi bölünmelere neden olmuş ve Maruniler'in ülkedeki politik gücünü daha da zayıflatmıştır. (Coban, H'den aktaran Kevser, 2008, s. 24)

Bugün ise, Samir Caca liderliğindeki Lübnan Güçleri, Sünni Müslüman, Dürzi ve Hıristiyan partilerde oluşan ve parlamentoda ve kabinde çoğunluğu oluşturan bir koalisyonun üyesidir.

Son olarak ülkede Marunî topluluk, 2000'li yıllarda tekrar başlayan gerilimli politik sürece, ellerinde tutmaya çalıştıkları siyasal iktidarın daha çok tartışıldığı ve topluluğun politik bölünmüşlüğü'nün üst düzeye çıktığı bir şekilde girmiş ve bu bağlamda ülkede topluluğun geleceği gün geçtikçe daha belirsiz bir hal almaya başlamıştır. (Rabil, R'den aktaran Kevser, 2008, s. 25)

1.2.2.2. Rumlar

1.2.2.2.1. Katolik Rumlar

Lübnan'da Marunîlerden sonra en kalabalık ve en büyük ikinci grup Katolik Rumlardır. Katolik Rumların bölgedeki geçmişi, Roma İmparatorluğu döneminde bölgede yaşamaya başlayan Rumlara dek uzanmaktadır. Yaklaşık 150.000 civarındaki nüfusları ile ülke içerisindeki altıncı büyük topluluk olarak gösterilmektedirler.

18. yüzyılın başlarında Rum Ortodoks Kilisesinden ayrılmaları ile birlikte farklı bir grup olarak ortaya çıkmışlardır. Ayinlerinde Arapçayı kullanan Rum Katolikler, Bizans'tan kalan usullere de devam etmektedirler. Vatikan tarafından tanımlanan Katolik doktrinleri tam olarak kabul etmekle beraber genellikle Rum Ortodoks Kilisesi ile yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Bölgede yaşayan Marunîlere göre daha fazla eski ritüellere ve geleneklere sahip çıkmışlardır. (Collelo, 1989:68). Rum Katolikler, ülkenin merkez ve doğusundaki bölgelerde daha yoğun olarak yaşamakla birlikte Ortodoks Rumlarla aynı şehirlerde yaşadıkları gözlenmektedir. (Cellelo'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 24)

Eğitim seviyelerinin yüksekliği bakımından diğer mezhep üyelerinden bariz bir şekilde ayrılırlar. Yine ekonomi alanında Rum Katolikler zekâları ile ün salmışlardır. Arap mirasından gelen gururları ile birlikte onlar da Rum Ortodokslar gibi Arap dünyası ile Batı -özellikle ABD- arasında köprü vazifesi gördüklerini ileri sürerler. İç savaşın sonlarına doğru 1986 yılında nüfusları 72.000 ile nüfusun % 3'ünü oluşturdukları tahmin edilirken; günümüz itibarı ile nüfuslarının 200.000 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfus sayısı ile toplam nüfusun % 5'ini oluşturmaktadırlar. (AbuKhalil'den aktaran Bozkurt, 2010, s. 24)

1.2.2.2.2. Ortodoks Rumlar

Küçük Hıristiyan toplulukların en büyüğü sayıları iki yüz bini bulan Rum Ortodokslardır. Bunlara bölgesel olarak "Melkit" adı verilmektedir. Lübnan Ortodoksları, Grek Ortodokslar olarak bilinirler. Bizanslılardan kalan bir Hıristiyan topluluğudur. Ülke genelinde, nüfus olarak beşinci sırada yer alır. Grek Ortodokslar

ülke nüfusunun yaklaşık % 6'sını teşkil etmektedir. Bu Ortodoks cemaat daha çok Zahlah (Zahle) ve de Hasbeya, Dayr alQamar gibi orta ve güney Lübnan şehirlerinde yaşamaktadırlar. (Çetin, 2006, s.52-53)

Ortodoks Rumlar daha ziyade köylü sınıfa dayanmakla birlikte son dönemde onlar da artan bir hızla şehirleşmeye başlamışlardır. Bu kapsamda Ortodoks Rumlar daha çok Beyrut gibi ekonomik hayatı aktif şehirlere göç etmekte ve ticari faaliyetlere katılmayı başlamışlardır.

Eğitim düzeyi yüksek insanlardan oluşan Rum Ortodoksların finansal durumları da iyidir. Ayrıca Pan-Arabizm fikrini savunmaları bakımından diğer Hıristiyan topluluklarından ayrılırlar. Buna rağmen, Arap ülkeleri ve Lübnan'daki Hıristiyan topluluğu arasında da bir köprü görevi üstlenmişlerdir. (Collelo'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 24) Lübnan'da yaşayan Rumların % 50'sinden fazlası Ortodoks'tur. 200-250 bin arasında tahmin edilen Rum Ortodoks nüfusunun, genel nüfusa oranları ise % 6 olarak tahmin edilmektedir. (Prados'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 24)

Marunî topluluğun tersine Araplar ile daha yakın bir ilişki içinde bulunan Rum Ortodokslar bölgede gelişen Arap Milliyetçiliği'ne karşı Marunîler gibi olumsuz bir şekilde yaklaşmamışlar; aksine, bu yönde gelişen politik hareketleri desteklemişlerdir. Bu bağlamda Arap Milliyetçiliği paralelinde politika yürüten Suriye Sosyal Ulusal Partisi'nin kuruculuğunu ve liderliğini doktor ve ayrıca gazeteci olan Grek Ortodoks Antun Halil Sa'ada 1932 yılından 1949 yılına kadar yapmıştır. Lübnan'da faaliyet gösteren Parti, Suriye Milliyetçiliğini ve Lübnan'ın Suriye'ye katılımını savunan seküler bir çizgide etkinlik göstermiştir. Partinin Pan-Suriye ideolojisi, tek bir devletin sınırları içinde hem Grek Ortodokslara hem de diğer Hıristiyanlara eşit söz hakkı vaatmiştir. (Pipes, D'den aktaran Kevser, 2006, s.26-27)

1.2.2.3. Ermeniler

Ermenilerin yaklaşık % 90'ı Gregoryan geri kalanların ise % 7'si Katolik, % 3'ü de Protestan'dır. Gregoryan Mezhebi Ermenilere özgü bir mezheptir. Ermeniler Lübnan Meclisinde temsil edilen 6. dinsel sınıftır. Ulusal pakta göre dizayn edilen Lübnan politik yapısı içerisinde hükümette bir temsilci bulundurma hakları vardır.

Ermeni Diasporasının kalbi olarak adlandırılan Lübnan Ermenileri, Lübnan nüfusunun % 6'sını oluşturmaktadırlar. Yoğun olarak Beyrut'un Burc Hammud, Antelias mahallelerinde ve Suriye sınırındaki Anjar'da yaşayan Ermeniler, siyasi, ekonomik ve kültürel hayatta etkin ve güçlü konumdadırlar. Ermeni gruplar Lübnan siyasetinde ılımlı bir çizgi izlerken, genel olarak iktidardaki partiye destek vermiş ve Lübnan'ın iç meselelerinden ziyade, dünyadaki Ermeni toplumunun meselelerine ilgi göstermişlerdir. Dünyadaki Ermeni diasporası ile güçlü bağları mevcuttur. (Seta, 2006, s. 17)

Ermeniler, Lübnan'da, Beyrut'ta ve Beyrut'un kuzey banliyölerinde oturmaktadırlar. Bu bölgelerle birlikte iki sıradağ arasında kalan Beka Vadisi'nin Anjar bölgesinde de ikamet eden Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Lübnan'daki Ermeniler de esnaflık becerileri ve ekonomideki zekâları ile ünlüdürler. Bu özellikleri ile Ermeniler, ekonomik olarak iyi bir pozisyon elde etmektedirler. Siyasi olarak ise, Lübnan iç siyasetinde genellikle uzlaşmacı ve işbirliğini artırmaya yönelik çalışmaları ile ön plana çıkmaktadırlar. (AbuKhalil'den aktaran Bozkurt, 2010, s. 26)

Ermeniler, Araplardan sonra etnik topluluk olarak ülkedeki en büyük gruptur. Ülkedeki Ermeni nüfusunun toplam nüfusa oranı % 6 olarak hesaplanmaktadır. Sayılarının ise 200-250 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. (Prados'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 26)

1.2.3. Diğer Azınlık Gruplar

Bugün Lübnan'da Hıristiyan ve Müslüman başlıkları altında yer alan yukarıdaki gruplar dışında Lübnan'ın sosyal yapısı içerisinde yer alan diğer azınlık toplulukları ise, Dürziler, Protestanlar, Nasturiler, Yakubiler'dir. Bunlara kısaca değinmek gerekirse; Dürziler nüfusları toplam nüfusun yaklaşık % 6'sına denk gelen Lübnan'ın eski yapı taşlarından biridir. Özellikle Suf ve Dağlık Lübnan bölgelerinde hakim durumdadırlar. Dürziler nüfusları dolayısıyla diğer ülke politik ve kültürel hayatında diğer mezhepler kadar etkili olamamaktadırlar.

Nasuriler ise bugün itibari ile bir kaç bin kişi ile de olsa Lübnan içerisindeki varlıklarını devam ettirmektedirler. Lübnan'daki Protestanlar ise diğer Hıristiyan mezhepleri gibi sosyal hayata entegre olmuş, ekonomik ve siyasi hayatın içerisinde

yer alan, iyi derecede eğitim düzeyine sahip bir topluluktur. Yerleşim ve yaşam yeri olarak daha ziyade Beyrut'u tercih eden Protestanlar, Lübnan içerisinde nüfusun % 1'inden daha az bir kitleyi temsil etmektedirler. Yakubilerse nüfus dağılımındaki oranları itibarıyla tıpkı Protestanlar gibi % 1'den az bir kitleyi temsil etmekle birlikte mezhepdaş olmalarına rağmen kendilerini Protestan olarak tanımlamayan ve Kiliseleri ve ritüelleri itibarıyla tamamen farklı yol tutturun Marunîlerden ve Melkitlerden ayrılmışlardır.

2. İran'ın Lübnan Stratejisi

2.1. Devrim Sonrası İran-Lübnan İlişkileri

İran'daki 1978-79 devriminin Ayetullah Humeyni'nin öncülüğünde bir Şii İslam devletinin kurulmasıyla sonuçlanması, Lübnan'dan Körfez ülkelerine, Yemen'e kadar uzanan coğrafyadaki Şiiler için büyük moral kaynağı oldu. Bu ülkelerdeki Şii topluluklar içinde İran İslam Devrimine en büyük desteği verenler, Lübnanlı Şiiler oldu. Devrim Lübnan'da büyük gösterilerle kutlandı. Yeni İran yönetimi de Arap dünyasındaki Şii topluluklarla ilişki kurma ve onları destekleme amacını gizlemedi. Dahası, İran resmen "devrim ihracı" politikası yürüttü. Lübnan da, Irak'tan sonra en çok Şiinin yaşadığı ve nüfus içinde büyük bir orana sahip olduğu bir ülkedir. Öte yandan Irak'ın Baas yönetimi Şiilere yönelik ağır baskılar uyguluyordu. Lübnan'da, kaotik bir ortamın bulunmasının da etkisiyle, Irak'a göre Şiiler kendilerini daha rahat ifade edebiliyor ve örgütlenebiliyordu. Dolayısıyla Lübnan, İran yöneticilerinin ilgisinin odak noktasıydı. (Elçi, 2010, s. 58-59)

Bu bağlamda Suriye ile olan ilişkilere önem verildi. Suriye ise, İsrail karşıtı söylem ve politikalarıyla öne çıkan yeni İran rejimi ile kısa sürede ilişki kurdu. Suriye ile İran arasında gelişen ilişkiler, İsrail'in Lübnan'ı işgaliyle kısa sürede stratejik bir işbirliğine dönüştü. İşgali takip eden günlerde ABD'nin Lübnan kıyılarına savaş gemilerini göndermesi hem Suriye'yi, hem de İran'ı harekete geçirmişti. İran'ın Şii milisleri eğitime amacını onaylayan Suriye yönetimi, bu amaca uygun olarak İran gizli servisinin kendi kontrolü altındaki Beka bölgesindeki faaliyetlerine izin verdi. 1982 işgalinin hemen ardından İran, Emel İslam milisi güçlerine askeri ve politik eğitim vermeye başladı. (Ramazani, R. K.'dan aktaran

Ayhan, V.; Tür, Ö, 2009, s. 152-153) Şii milisler üzerindeki kontrolünü yitirmek istemeyen Suriye, milislerin eğitimi ve yardım konusunda İran'ı Şam ile işbirliği içinde kalmak konusunda ikna etti. Buna göre İran yardımlarının çoğu Suriye üzerinden Şii milislere dağıtılacaktı. Bu doğrultuda iki devlet güneyde İsrail askeri varlığına karşı mücadele eden Hizbullah'ın hareket gücünü artırması için onu desteklemekte ve böylelikle İsrail askeri varlığının bölgeden çekilmesini sağlamaya çalışmaktaydı. (Alpher, J.'den aktaran Ayhan, V.; Tür, Ö, 2009, s. 153)

Bu noktada şunu belirtmekte fayda var. Lübnan, tarihsel olarak İran'daki Şii ulemanın kaynağıdır ve bu nedenle Lübnan-İran arasındaki organik bağ hiçbir zaman kopmamıştır. Lübnan ve İran arasındaki bağlantı oldukça derin ve karmaşıktır. Burada sadece din unsurunu birlikteliğin temel nedeni olarak değerlendirmek yanlışlık olur. Hizbullah ve İran bağlantısı Batıya karşı uygulanan politika, modernizm ve küresel politikalarındaki değişimlerle paralel giden bir çok açıyı içinde barındırmaktadır. (Gürkaş, 2007, s. 160-162)

Öte yandan İran, Lübnan ile olan ilişkileri için ülke içindeki Şiilerin yanı sıra Hizbullah'ı da devreye sokmuştur. Bu bağlamda devrim sonrası dönemden bugüne dek Lübnan Şiileri İran'dan destek görmüş, bununla birlikte; İran'daki her tür gelişmeden ve onun politikalarından da direk olarak etkilenmişlerdir. Şiilik inancı üzerine bina edilen ve rejim ihracı, tampon bölgeler gibi stratejiler geliştiren İran için çok kültürlü bir sosyal yapıya sahip olan Lübnan'ın diğerlerinden sayıca daha büyük bir nüfusa sahip olan Şii nüfusu, bu ülkenin siyasetini yönlendirmek ve bölgesel politikaları gerçekleştirebilmek açısından son derece önemli olmuştur. İsrail'i Lübnan topraklarından atmak ve yok etmek amacıyla kurulan Hizbullah, Lübnan halkı tarafından İran'ın politikalarının bölgedeki uzantısı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Irak'la olan savaşın bitmesiyle birlikte Rafsancani yönetimindeki rejim, ülke içinde baskı ve sindirme politikaları uygularken dış politikada daha realist bir yaklaşım sergiliyor ve Lübnan'ı da söz konusu realist politikalarının önemli bir yerine koyuyordu. Hizbullah da bu politik anlayıştan muaf değildi. 1992 yılında parlamento seçimlerine katıldı ve kendini meşrulaştırma arayışlarına girişti. Bu amaçla Lübnan halkının çok kültürlü yapısına saygılı yaklaşımlar sergilemesinin yanı sıra, İsrail ile doğrudan bir gerilimin içrisine girmekten de kaçındı. Bu, Hizbullah'a siyasi alanda bir meşruluk kazandırarak onu Lübnan'ın dikkate alınması zorunlu bir ögesi haline getirirken; İran'ın da bölgesel politikaları açısından son derece önemli bir noktada

bulunan Lübnanla ilişkilerini geliştirmesinin ve onu manipüle edebilecek bir güce erişmesinin yolunu açmış oldu.

Son dönemde ise İsrail'in saldırıları nedeniyle iki ülke arasında ve özellikle Güney Lübnan ile İran arasında çıkar birliğinin oluşturduğu patronaj yapı dışında ciddi bir duygusal bağın da oluştuğunu söyleyebiliriz. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Ekim 2010'da gerçekleştirdiği Lübnan ziyaretinde Hizbullah yanlısı kitleler tarafından İran bayrakları ile karşılanmıştır. Ahmedinejad'ın Güney Lübnan'da konuşma yaptığı alanın (Bint Jbeil) İsrail sınırına sadece 5 km uzaklıkta olması oldukça anlamlıdır. İran bayrakları ile yapılan bu gösteri İran'ın etki alanının İsrail karşıtlığı çerçevesinde geliştiğini de göstermektedir. (Salihi, 2011, s. 199)

2.2. İran'ın Bölgesel Politikaları İçerisinde Lübnan'ın Yeri

İslam devriminden sonra İran rejimin güvenliğini sağlamak amacıyla içerde baskı ve sindirme politikaları uygulamaya başladı. Bu sırada patlak veren Irak savaşı ve yoğun dış baskılar nedeniyle savaş bitene dek dış politikaya tam olarak ağırlık veremedi. Ancak savaşın sona ermesi ile birlikte tüm stratejisini rejimin varlığını ve ülkenin birliğini sağlamaya yönelik bölgesel politikalara verdi. Bu amaçla rejimin temelini oluşturan Şii eksenli politikasına dayalı bir politika oluşturdu. Zira İran rejiminin güvenliği ve dış baskılara karşı direnme noktası olarak Ortadoğu'yu seçmişti. İran'ın dış politikada başarılı olabilmesi için Ortadoğu'da etkinlik gösterdiği alanlarda üzerinde pro-aktif olması şarttı. Bu sebeple Ortadoğu'nun mezhepsel dengelerine (Şiiliğe) ve İsrail-ABD karşıtlığına oynamak, İran için hayati derecede önemli idi. Bu bağlamda Şiilik ve rejim ihracı hem mezhepsel dengelere müdahale imkanı yarattığı, hem de bu sayede Ortadoğu'nun büyük sorunlarının hemen hepsine İran'ı dahil ederek ABD-İsrail karşısında Müslümanların desteğini getirdiği için eşsiz bir araçtı. Bu bağlamda İran, Ortadoğu bölgesinde Baasçı rejimler ve Sünni idaresi altındaki Şii nüfuslar üzerinde etki kurmasını sağlayacak girişimlerde bulundu

İran'ın 1980'lerden itibaren gelişmeye başlayan bu ihtiraslarına tanık olan bölgenin Sünnileri, İran'ın yükselişinden haklı olarak endişelendiler. Zira, İran 1980'lerde Bahreyn, Irak, Kuveyt, Lübnan, Pakistan ve Suudi Arabistan'da Şii

partilerini, milislerini ve kalkışmalarını desteklemiş ve yeni Şii uyanışını da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemiştir.

İran'ın bu söz konusu politikadan en iyi verim aldığı ülkelerin başında da ise Lübnan gelmekteydi. Lübnan ülkenin siyasi hayatında etkili olamamasına rağmen, nüfus olarak çoğunluğu oluşturan Şiileri destekleyerek ülkenin yapısına nüfuz etmeyi başardı. Bu amaçla ülkedeki radikal örgütleri de destekleyen İran için Lübnan'ı eşsiz kılan ise İsrail ile komşu olmasıydı. Lübnan'ın bu konumu İran'ın güvenliğini sınır ötesi tampon bölgelerde kurma stratejisi için en uygun durumundaki ülkeydi.

Böylece Lübnan, İran'ın rejim ihracı stratejisi üzerine inşa ettiği pro-aktif savunma politikasının en önemli ayaklarından birisi oldu. Bu noktada önemli olan Lübnan'lı Şiilerin desteklenmesiydi. İran Lübnan'da Şiilere destek vererek bu ülkede bir rejim değişikliği yapmamış olsa da, dini temelli politikası sayesinde Lübnan siyasetinde önemli yer edinmiştir. Günümüzde dahi İran, Şiilerle kurmuş olduğu iyi ilişkiler sayesinde, Lübnan siyasetinde ve Lübnan'ın diğer devletlerle olan ilişkilerinde önemli bir aktör konumuna gelmiştir. (Şahin, M., 2011, s. 166) Ayrıca Şiilerle olan bağlantısı onu, doğu Akdeniz'de önemli bir aktör haline de gelmiştir. İran, "rejim ihracı" politikasıyla kendi iç ve dış güvenliğini sağlamaya çalışırken, bölgedeki özellikle Şii nüfusa sahip Arap devletlerinin iç güvenliklerini ciddi şekilde etkilemiştir. (Marashi'den aktaran Şahin, s. 12) İran'da devrimden hemen sonra başta Humeyni olmak üzere, devrimin liderleri bütün Müslümanların haklarının savunucusu ve koruyucusu olduklarını dile getirdiler. Filistin, Kudüs, Lübnan kendi sorunlarıymış gibi söylemlerde bulundular. Daha da ileri giderek, dünyanın neresinde olursa olsun İslam'a yapılan her saldırıyı kendilerine yapılmış olarak gördüler ve bu yönde tavır aldılar. Örneğin, Salman Rüşdi'nin İslam'a hakaret içeren kitabından sonra verilen tepkide olduğu gibi. Bu tarz tepkiler/politikalarla, rejimi içeride güçlendirirken dışarıda da bütün Müslümanların desteği, en azından sempaticileri kazanılmak istendi. Söylemsel bazda da olsa, İslam'ın ve Müslümanların düşmanı, İran'ın da düşmanı olarak tanımlandı. Bu yaklaşım sayesinde dışarıda rejimin düşmanı artarken, rejim içeride güç kazandı. (Şahin, s. 12)

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, "Şii uyanışı" Lübnan'da, İran devriminden de önce başlamıştır. İranlı bazı örgütlerin ulus-ötesi Şii bağlantıları sayesinde Lübnan'da yürüttükleri faaliyetler bir süre sonra içselleşmeye başlamış; devrim

sonrasında ise, İran'ın mali ve lojistik desteği Şiiilerin Lübnan toplumuna ve siyasetine daha fazla entegre olmalarını sağlamıştır.

Bu bağlamda Özellikle Hizbullah'ın da İsrail'i Lübnan'dan kovmak ve Filistin davası temelinde onu yok etmek amacıyla yola çıkması, İran'ın ise Ortadoğu'nun ezilen halklarının yanında olduğunu beyan etmesini ve Hizbullah gibi örgütleri halkı kazanmaları yönünde teşvik etmesi ve gerektiğinde askeri ve hakla ilişkiler konularında eğitim vermesi, İran'a bölgede duyulan güveni ve desteği artırmıştır. ABD ise buna karşılık İsrail'in yanında yer almış ve İran üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır.

Bu açıdan bakıldığında diyebiliriz ki; İran'ın Lübnan Şiiileri üzerindeki etkinliği, Basra Körfezi dışında İran'ın Ortadoğu'da etkin olmasını sağlayan en önemli dayanak noktasıdır. Ayrıca Lübnan Şiiileri İran benzeri bir dinsel örgütlenmeye sahiptirler. Bu nedenlerden ötürü Ortadoğu'da İran ve Suriye tarafından desteklenen ABD karşıtı tepki hareketinin (Gürkaş, 2007, s. 160) Lübnan'da örgütlü hale getirilmesi ile birlikte Lübnan, 1980'li yıllardan günümüze İran ve Amerika arasındaki yüzleşmenin de uygulama alanı olmuştur. Hizbullah da Amerika ve İran arasındaki bu yüzleşmenin bir nevi enstürmanıdır. Bu durumu kanıtlayan en son gelişmelerden biri ise, Temmuz 2006'da Hizbullah İsrail savaşının patlak vermesidir. İsrail ve Hizbullah arasında yaşanan çatışma gerçekte İran ile ABD ve İsrail çekişmesini yansıtmaktadır. İran'ın Hizbullah'a verdiği desteğin stratejik noktasını Hizbullah'ın İran'a İsrail ve ABD karşısında geniş bir mücadele alanı oluşturma olanağı sunuyor olmasıdır. (Gürkaş, 2007, s. 160)

İran açısından düşünüldüğünde, “rejim ihracı” politikasının İran için faydalı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Her ne kadar “rejim ihracı” politikasıyla İran'ın dikkatleri/şimşekleri üzerine çektiği söylene de, İran söz konusu politikasıyla güvenliğini sınırlarından uzaklara taşımasını bilmiştir. Böylece rakipleriyle/hasımlarıyla pazarlıklarında ülke içi kartları değil, ülke dışındaki kartlarını kullanmıştır/kullanmaktadır. Bunun en güzel örneği Lübnanlı Şiiilerle olan ilişkileridir. İran'ın Lübnanlı Şiiilerle çok sıkı ve organize bağları mevcuttur. Örneğin Ayetullah Ali Hamenei, Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın taklit ettiği “merci-i taklid”dir ve Nasrallah, Hamenei'nin Lübnan'daki temsilcisidir. (Sinkaya, 2007, s. 44)

Son olarak şunu da belirtmek gerekir. İran Devrimi'nin liderleri yürüttükleri dış politikayı daha fazla dikkat çekmemek ve tepki toplamamak için bazı noktalarda üstlenmeme ve inkar etme taktiğini kullanmışlardır. Bu bağlamda İran yönetimi Şiiliğe vurgu yapmaktan kaçınıp İslam ümmetinin birliği üzerinde durmuşlar ancak, devrim ihracı politikası Sünni İslam dünyasından ziyade asıl hedef olan Şii dünyası üzerinde yankı bulmuştur. (Dağı, İ'den aktaran Sinkaya, 2007, s. 52) İran politik arenada daha ziyade Şiiilerin buldukları ülkelerde etkin konumlara gelebilmeleri için “devrimci radikal” politikalardan ziyade “dinî demokrasilerin” yaygınlaşması ilkesini benimsemişlerdir. Zira, Irak örneğinde olduğu gibi, dinî demokrasilerin tesisi Lübnan'da, Bahreyn'de ve diğer yerlerde Şiiilere yönetimde temsil hakkı sağlayacaktır. (Sinkaya, 2007, s. 54-55) Sonuçta ise İran'ın devrim ihracı çalışmaları Basra Körfezi ülkelerinde geniş kitleleri yanına çekmesine ve o bölgede de taraftar bulmasına rağmen siyasi etkinlik açısından başarısız olmuş, sadece Lübnan'da siyasi ve sosyal açıdan başarılı olabilmıştır.

Elbette ki, bu durum yaşanan Arap Baharı isyan hareketleri ile yeni bir sürece girmiştir fakat bu isyan hareketlerinin sonuçlarını tahlil etmek ve bazı sonuçlara varmak için henüz oldukça erkendir. Bu ayaklanmalar ve beraberlerinde getirdikleri 'yeni Ortadoğu' başlangıçta İran'a fayda sağlıyor gibi görünse de süreç tamamlanıp sonuçlar ortaya çıkmaya başladıkça İran'a ve tüm bir dış politika stratejisine ağır zararlar da verebilir.

2.3. Lübnan'daki Etnik ve Dini Gruplarla İran'ın İlişkileri

2.3.1. Müslüman Gruplar

2.3.1.1. Emel Örgütüyle Olan İlişkiler

İran'da doğan ve babası ünlü Şii âlimlerden olan İmam Musa Sadr tarafından kurulan partinin adıdır. 1960'larda İran Şah'ına karşı muhalefete girişince İran vatandaşlığından çıkarılan Sadr, 1963 yılında Lübnan vatandaşlığını kabul etmiştir. Sadr, bu tarihten itibaren özellikle Lübnan'ın güney kesiminde ve Beka Vadi'sinde çalışmalarına, yardım faaliyetleri ile başlamıştır. Şiiiler, 1943'te Marunîler ve Sünniler arasında anlaşmaya varılan Milli Misak'ta yok sayılmıştı. Bu sebepten dolayı zaten mahrum olan Şiiiler; 1967 Arap-İsrail savaşından sonra Güney

Lübnan'da çatışmaların artması üzerine başkent Beyrut'un varoşlarına göç edince bir kat daha mahrum olmuşlardı (Boran'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 52),

Toplum içindeki Şiiilerin gerek ekonomik dengesizlikler gerekse İsrail saldırılarına hedef olmaları hususlarında ortaya çıkan mahrumiyet, Şii toplumunun daha fazla fakirleşmesine, bununla birlikte daha fazla radikalleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum karşısında İmam Musa Sadr, Rum Başpiskoposu George Haddad ile birlikte, üstelik sadece Şiiilerin değil tüm mahrum bırakılmış olanların haklarını korumak ve etnik kökenlerine bakılmaksızın bütün yoksunların acılarını dindirmek için 1974 yılında, Yoksunlar Hareketi'ni (Hareket el-Mahrumin) kurmuşlardır. Siyasi olarak kendini ifade etmeye başlayan Sadr, Baalbek ve Sur şehirlerinde yüz binlerin katıldığı gösteriler düzenlemiş ve Lübnan yöneticilerine karşı muhalefetini açıkça ilan etmiştir. Lakin bu durumdan rahatsız olan Zu'ama'nın (Zaimlerin) bir takım tehdit ve sindirmelerine gruplar arasındaki uyuşmazlıklar da eklenince Mahrumlar Hareketi kısa süre sonra Sadr'ın liderliğindeki Şii tabanlı bir hareket haline gelmiştir. (Alagha, J'den aktaran Bozkurt, 2010, 52-53) Ancak bir süre sonra istediği sonuçları diplomatik yollarla alamayacağını anlayan ve devletin İsrail saldırıları karşısında yetersiz kaldığını belirten İmam Musa Sadr, 6 Temmuz 1975 yılında EMEL (Afvaj'ı Mukawama Al-Lubnaniyye) adında bir milis kuvvet kurmuştur (Işıtan'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 52-53)

İsrail'in 1978 işgali karşısında direniş Emel'in etkinliğini artırırken; 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi ideolojik ve psikolojik destek sağlayarak Emel'i güçlendirdi. (Seta, 2006, s. 14)

Öte yandan 1978 yılında Saddam Hüseyin yönetimi Irak'taki Şiiilerin örgütü Dava Partisi'ne (Hizb El-Dava El-İslamiyye) saldırınca, Dava kadrolarının büyük bölümü Lübnan'ı sığınacak bir liman olarak görüp buraya göçtü. Devrimden sonra, "İran, daha geniş bir kitleye daha radikal ve devrimci mesajlar yaymak ve EMEL'in laik ve ılımlı eğilimleriyle mücadele etmek için eski el-Dava üyelerini EMEL'le birleşmeye ve EMEL'in içine sızmaya teşvik etti." (Alagha, J'den aktaran Elçi, 2010, s. 59)

Kaldı ki İranlı İslamcı militanların Lübnan'daki varlığı yeni değildi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, İranlı gençler 1970'lerin başlarından beri Filistinlilerin kamplarında eğitim görüyordu. EMEL'i savaşı bir güç olarak örgütleyen de İranlı Mustafa Şamran'dı. EMEL'i kuran ise İran kökenli Musa Sadr'dı. Nebih Berri'nin

1980 yılında EMEL'in liderliğine gelmesinden sonra bu örgütün izlediği pragmatist, ılımlı (İran'a göre), oynak politik çizgi EMEL içindeki radikal Şiiileri ve İran'ı rahatsız ediyordu. Berri'nin Filistinli savaşçılara karşı sert ve yer yer çatışmacı yaklaşımı da bu kesimlerce yanlış bulunuyordu. Ayrıca "İran da, Berri'nin giderek kendi etki alanından uzaklaşıp, Suriye'nin nüfuz sahasına kaydığıının farkındaydı."(Bulut, F'den aktaran Elçi, 2010, s. 58)

EMEL yönetiminin 1982'de Lübnan Hükümeti'ne ve Ulusal Kurtuluş Komitesi'ne katılma kararı bardağı taşıran damla oldu. Alagha'nın anlatımına göre, "Ayetullah Humeyni'nin devrimci öğretilerinden esinlenen pek çok radikal EMEL üyesine göre Berri'nin Ulusal Kurtuluş Komitesine katılımı, benimsenmesi gereken çizgiye ters düşüyordu. Bu nedenle davranışının İslami olmadığına hükmedildi." (Alagha, J'den aktaran Elçi, 2010, s. 59)

2.3.1.2. Hizbullah ile Olan İlişkiler

2.3.1.2.1. Hizbullah'ın Geçmişi

Beka bölgesindeki ulema topluluğundan üç, İslami Komitelerden üç ve İslami EMEL hareketinden seçilmiş üç kişinin bir araya gelerek oluşturduğu Dokuzlar Komisyonu, Hizbullah ile ilgili çalışmalarına başlamak için Humeyni'nin bizzat kendisi tarafından onay almıştır (Boran, 2007, s. 176). Çalışmalarına başlayan grubun yoğunlaştığı meseleler partinin kurulacağı şekil, halkın geniş çaplı desteğini almak ve birçok avantajları bir araya getirmekle ilgili olmuştur. Lakin hepsinden önce halkın yöneldiği bu yönelişi ifade edecek bir ismin bulunması gerekmektedir. Bu çerçevede yapılan tartışmalar, partinin adının Hizbullah mı yoksa Ummet-i Hizbullah mı (Hizbullah taraftarları) olacağı noktasında olmuştur (Qassam'dan aktaran Bozkurt, 2010, s. 109)

Mücahitler, liderliğin resmen kabul edilmesinden önce zaten Hizbullah ismini kullanmaya başlamışlardı. Dokuzlar Komisyonu'nun önerdiği ilk isim "Lübnan İslami Hareketi" olmuş lakin bu ismin başka bir grup tarafından kullanıldığıının öğrenilmesi üzerine bu karardan vazgeçilmiştir. Yapılan tartışmalar etrafında partinin isminin İslami Direniş olmasına karar verilmiştir. Yine de karar halka duyurulmamış,

eylemlere devam edilmiş ve gerçekleşen eylemler güvenlik gerekçeleri ile parti tarafından üstlenilmemiştir. (Boran, Y'den aktaran Bozkurt, 2010, s. 109)

Yani o dönem için Hizbullah kendince haklı gerekçelerle bir süre kendini gizlemiştir. Hizbullah'ın bugünkü lideri Hasan Nasrallah, 1984 yılına kadar “siyasi takiiye” uygulayarak örgütsel varlıklarını açıklamadıklarını söylemiştir. (Salman, T'den aktaran Elçi, 2010, s. 62) 1982'nin 11 Kasım'ında Ahmet Kasir, Güney Lübnan'da Sur şehrinde İsrail karargahının önünde kendisini havaya uçurarak 76 askerin ölmesine, 20 askerin de yaralanmasına neden oldu. Bu Hizbullah'ın ilk eylemidir. Gerçi o dönemde Hizbullah kuruluşunu ilan etmemiştir ve bu yüzden örgüt adına eylemi üstlenmemiştir; ama daha sonra her yılın 11 Kasım'ını Ahmet Kasir'in onuruna “Şehadet Günü” olarak kutlayagelmiştir. (Alagha, J'den aktaran Elçi, 2010, s. 62)

Ancak Hizbullah bu noktada beklemediği bir problemle karşılaşır. Yaptığı eylemler başka gruplar veya örgütler tarafından üstlenilerek eylemlerin yarattığı siyasi ve sosyal etki çalınmak istenmektedir. Bu durum Hizbullah'ın artık resmen ortaya çıkarak eylemlerinden sonra onları üstlenmesini ve Lübnan ve Ortadoğu dengelerine yeni bir aktör olarak doğmasını zorunlu kılmıştır.

Bu noktadan sonra Hizbullah, özellikle İran'ın emri ile arka arkaya adam kaçırdı ve rehin aldı; en sonunda bu rehinelere bazıları İran-Contra olayı sırasında Birleşik Devletlerin silahlarıyla takas edildi. 1990'lar da Hizbullah'ın adamları Avrupa'daki İranlı muhaliflerin öldürülmesi ve Arjantin'deki Yahudi merkezine saldırı düzenlenmesi olaylarına da karıştı. İntihar bombacılarının faaliyetlerinin, suikastların ve adam kaçırmaların korkunç kayıpları Hizbullah'ı tüm dünyayı kapsayan bir erişim ağı sahibi bir terör örgütü haline getirdi. Hizbullah, El-Kaide henüz yükselişe geçmeden önce bile; İslami direnişe intihar bombardımanları gibi yeni taktikler kazandırmakla kalmayıp dini, gelişi güzel bir biçimde şiddet uygulamayı meşru kılmak için ustalıklı kullanmayı da başarmış olduğundan kökten dincilik dünyasında önemli bir yer edinmişti. (Takeyh, R'den aktaran, Ceylan, 2008, s. 38)

Bu ses getiren saldırılar sonucunda Hizbullah ismi bir anda Orta Doğu'da en çok konuşulan isim haline geldi. İslami Hizbullah'ın bu konuma yükselmesi İsrail'e karşı savaş açması ile ortaya çıktı zira Ortadoğu'da İsrail'in Müslümanlara ve Filistinlilere karşı takındığı tutum, ABD ile bu konuda olan işbirliği, dünyanın bu durumu

görmezden gelmesi ve tabii ki yine İsrail'in, Lübnan'ın güney bölümünü işgali karşısında direnen, eylemleri ile ses getiren en önde gelen örgüt Hizbullahtı. Ayrıca sonunda İsrail'in Hizbullah'ın yürüttüğü asimetrik savaş neticesinde geri çekilmesi onun tüm Ortadoğu ve Müslümanlar arasında kabul görmesine yol açtı. Böylece Hizbullah büyük maddi ve manevi ve insan kaynağı açısından büyük bir güç haline geldi. Tabii Hizbullah'ı kontrol eden İran'da bölgedeki dengeler içerisinde çok önemli bir avantaj elde etti.

Diğer taraftan Hizbullah'ın gerek kuruluş sürecinde, gerekse kuruluşundan sonraki süreçte İran'ın açık desteği ve rolü vardır. İran Hizbullah sayesinde dış politikasının temelini oluşturan tampon bölgeler stratejisi doğrultusunda Filistin sorununa müdahil olmak ve sorunu bir çatışma alanı haline getirme imkanı yakalamış, aynı zamanda da İsrail'in burnunun dibinde kendi kontrolünde bir tehdit unsuru yaratmayı başarmıştır.

Agustus Norton konuya ilişkin şunları söylemektedir:

Hizbullah'ın kuruluşundaki İran ve Suriye etkilerini şöyle anlatıyor: İran ve Suriye Hizbullah'ın kurulmasını destekleme onurunu paylaşır. İran devrim gücünü sağlıyordu; Suriye ise onun gönüllü işbirlikçisiydi. İran için Hizbullah'ın kurulması, devrimci devletin, kendine özgü "İslami Devrim" in mesajını yaymayı amaçlayan ateşli kampanyanın hayata geçmesini temsil ediyordu; oysa Suriye için, Şii partisi Suriye'nin Lübnan'daki çıkarlarını korumanın tesadüfi bir aracıydı sadece. (Norton, A'dan aktaran Elçi, 2010, s. 63)

İran içinse Hizbullah apayrı bir önem arz ediyordu. Hizbullah İran İslam devriminin sadece Lübnan'daki değil, tüm Arap dünyasındaki temsilcisi olacak, devrimi bölgeye yayacaktı. İran'ın bu örgütün kuruluşuna katkısı elbette Pasdaran'ın verdiği eğitim ve silahlardan ibaret değildi. 1982 Ağustosunda bir konferans için Tahran'da bulunan önde gelen Lübnanlı Şii din adamlarına (aralarında Hüseyin Fadlallah, Tufeyli, Muhammed Yazbek, Ragıp Harb, İbrahim Emin vardı) ülkelerine döndüklerinde halkı İsrail işgaline karşı harekete geçirmeyi ve camileri cihat faaliyeti için üslere çevirmeyi tavsiye etti. (Hamzeh, A. N'den aktaran Elçi, 2010, s. 64)

Bu sayılanlardan Seyit Muhammed Hüseyin Fadlallah Hizbullah'ın ruhani lideri olarak tanınacak, diğerleri ise kısa süre sonra kurulacak olan örgütün kurucu kadrosu

içinde yer alacaktır. Hizbullah, Humeyni'yi veli elfakih olarak kabul edecek ve onun önderliğini ve komutasını tanıyacak, önemli kararlar alınırken onun onayına başvuracaktır. Keza yukarıda belirtildiği gibi Hizbullah'ın kurucuları, ancak kuruluş metni Humeyni tarafından onaylandıktan sonra uygulamaya geçmiştir. (Elçi, 2010, s. 64)

Sonuç olarak Hizbullah yapılanması İran için bir başarı oldu. İran'ın bu örgütü kurarken bile düşünemeyeceği bir etkinliğe ulaşan ve bu etkinliğini her geçen gün biraz daha arttıran Hizbullah diğer ülkelerde aynı adla faaliyet gösteren yapılanmaların aksine tüm amaçlarına ulaştı. Hizbullah'ın öncelikli hedefi ABD ve onun Orta Doğu'daki karakolu olan İsrail ile savaşarak bölgedeki bu ülkelerin etkinliğini azaltmak, İran ve müttefiki Suriye arasında bir tampon bölge oluşturmak, kutsal yerlerin işgaline karşı çıkararak Müslümanların maneviyatlarına hizmet etmek, ve Orta Doğu ülkelerindeki terörist grupları eğiterek bir kaos ortamı yaratmak için İran tarafından kuruldu. Bu amaçlardaki başarısı ona meşruluk kazandırarak siyasallaşma yolunu açtı. Kazandığı bu meşruluktan sonra düşmanları ne derse desin günümüzde etkin bazı uluslar arası gruplar tarafından terör örgütünden ziyade bir parti olarak kabul edildi. Hizbullah'ın bu başarısı İran destekli olsun olmasın birçok radikal gruplar tarafından örnek alındı. (Ceylan, 2008, s. 42)

2.3.1.2.2. Hizbullah'ın Lübnan İç Yapısı İçerisindeki Yeri

Hizbullah Lübnan'da önemli bir siyasal örgüttür. Önemli bir halk desteği vardır. İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra ona karşı savaş açarak Lübnan içerisindeki tüm Müslüman mezheplerin desteğini almayı da başarmıştır. Özellikle verdiği mücadele sonunda İsrail'in geri çekilmesi sonucu yalnızca Müslümanlardan değil, tüm Lübnan halkı tarafından kabul görmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında elbette ki, Hizbullah'ın meclise girmesinde ve Lübnan'ın koruyucu gücü olarak kabul edilmesinin de payı vardır. Ancak tek etken bu değildir.

BM Güvenlik Konseyi'nin emirlerini hiçe sayarak gerçekleştirilen uzun ve vahşi bir işgalin ardından İsraili işgalcilerin sürülüp çıkarılmasında önemli bir oynaması ve ayrıca öteki İslami hareketler gibi, yoksullara sosyal hizmet sağlaması (Chomsky,

N., , s. 375) da halkın Hizbullah'ı kabul etmesinde ve destek vermesinde etkili olmuştur.

Hizbullah'ın, Müslüman olmayan bazı kesimler tarafından da kabul görmesinde dışı karşı bir askeri savunma gücü olması, içerde güvenlik sağlayıcı bir işlev görmesinin ve önceki sayfada Chomsky'nin değindiği üzere sosyal bir 'dağıtıcı' olarak çalışması etkili olmuştur. Bunun sebebi; Lübnan içerisindeki halkın her türlü ihtiyacını maddi karşılık beklemeden ve bir devlet hassasiyeti ve kurumsallığı ile sağlayabilmesi ve bunu yaparken de mümkün olduğunca ayırım gözetmemeye dikkat etmesidir.

Bu bağlamda denebilir ki, Lübnan Hizbullahı da sosyal hizmetlere büyük önem vermiş ve bir kolu sivil toplum örgütü gibi çalışmıştır. Lübnan'da hastaneleri, okulları ve yardım kuruluşları vardır. Yeniden İnşa Programı (Cihad El-Bina) adlı programı çerçevesinde Lübnan'daki birçok yeniden yapılanma programını yürütmüş ve muhtemelen İsrail saldırılarının ardından bu faaliyetlerine daha güçlü bir şekilde tekrar devam etmiştir. Geçmişte olduğu gibi okul ve hastanelerin biçoğu Lübnan Hükümeti tarafından değil, Hizbullah ve ona bağlı kuruluşlar tarafından tamir edilecek veya yeniden inşa edilecektir. Geçmişte de Hizbullah seçimlere girerken sadece silahlı mücadeleyi söylemin kalbine koymadı. Eğitim ve sağlık sisteminin düzeltilmesi Hizbullah'ın seçim manifestolarında hep önemli bir yer tutmuştur ve son dönemde önemi daha da artmıştır. Birleşmiş Milletler'in de belirttiği üzere Hizbullah çok yoğun bir eğitim ve sosyal yardım programı düzenlemiştir ve başarısının önemli bir kısmı bu faaliyetlerine bağlıdır. Halihazırda en az 4 hastane, 12 klinik, bir o kadar okul ve iki adet tarım merkezi Hizbullah'a bağlı olarak çalışmaktadır. Tarım merkezleri yoluyla Hizbullah köylülere ekim teknikleri öğretmekte, kaliteli tohum vermektedir. Hizbullah çevre konularıyla da ilgilenmekte ve bunun için görevliler atamaktadır. Hastanelerinde ucuz tedavi olanağı sunmaktadır. Özellikle maddi durumu çok kötü olanlar için ücretsiz doktor hizmeti sunmaktadır. Sadece sağlık hizmetleri için Hizbullah'ın yüz milyonlarca dolar ayırdığı tahmin edilmektedir. İsrail saldırısı Lübnan'da susuzluğa yol açtığı günlerde dahi ihtiyaç duyulan acil suyu Hizbullah'ın ekipleri temin ediyordu. Özellikle Güney Beyrut'ta Hizbullah her türlü sosyal hizmetin içindedir. Fakirleri kolluyor, gelir dağılımındaki adaletsizliği düşük ücretli veya ücretsiz hizmetleriyle kapatmaya çalışmaktadır. (Kona, 2007, s. 8)

Ve denebilir ki, Hizbullah'ın bu strateji ve açılım politikası başarılı olmuştur. Bugün Hizbullah'ın Lübnan içerisinde elde ettiği konum her ne kadar ülke içerisinde siyasi olarak halkın desteğine dönüşmese de İsrail'i de ABD'yi oldukça rahatsız eden ve kolay kolay sarsılamayacak boyutlara ulaşmıştır. Özellikle Hizbullah'ın İsrail ve Batı'nın politika ve eylemlerinden zarar görenleri himayesine alarak onlarla ilgilenmesi, az önce de belirttiğimiz gibi siyasi destek anlamında ona tüm ülkeyi kuşatan bir destek sağlamasa da, halkın manevi desteği bağlamında ciddi bir takdir ve destek görmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında Hizbullah'ın İsrail ve Batı'nın verdiği zararı kendi adına faydaya çevirdiği dikkate alındığında ve İsrail'in Ortadoğu politikasının güvenlik ve hırçınlık üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde Hizbullah'ın Lübnan içerisindeki konumunu daha da güçlendireceği söylenebilir. Zira Hizbullah İsrail-Lübnan arasındaki son savaşta da görüldüğü üzere İsrail'e karşı bir koruyucu güç, istikrar unsuru ve sosyal dağıtııcıdır.

Yukarıda anlatılanlar ışığında Hizbullah'ın Lübnan içerisinde ve Müslüman halklar arasında sağladığı destek ve konuma ilişkin bir değerlendirme yaptığımızda, karşımıza şu gerçekler çıkıyor.

Arap devletlerinin İsrail'i durdurma ya da caydırma konusunda sergiledikleri güçsüzlüğün yarattığı boşluk yüzünden, Hizbullah ve Hamas gibi esas olarak devlet dışı aktörlerin güçlendiği görülüyor. Bu aktörler sorunu, temelde, İsrail'in caydırıcılığı açısından ele alıyorlar. Bu caydırıcılık İsrail'i vurabilecek, ancak kimse tarafından vurulamayacak bir konuma yerleştiriyor. (Seale Patric aktaran Chomsky, N., , s. 378) Böylece Hizbullah Lübnan halkı için bir terörist örgüt değil, halka ciddi sosyal faydalar sağlayan bir direniş örgütü olarak görülüyor. İsrail'in saldırı ve tehditlerine karşı Lübnan'ın meşru bir gücü olarak kabul ediliyor.

Zaten bu yüzden ki, BM Hizbullah'ın silahlarını bırakması yönünde bir karar aldığı anda Lübnan hükümeti kararın uygulanması için bir çağrı yapmamış ve başbakan sinya Hizbullah'ın askeri kanadını bir milis değil, daha çok bir direniş ve dolayısıyla 1559 sayılı karardan muaf olarak betimlemiştir. Bu karar Lübnan'da büyük destek görmüştür. (Chomsky, N., , s. 376)

Son olarak şunu belirtmekte de fayda vardır. Hizbullah'ın gördüğü destek, sosyal sistem içerisindeki doldurulamaz yeri, Şiilerin tam desteğini alan 8 Mart ittifakı içerisinde alması ve Müslüman olmayanların da kısmen sempatisini kazanabilmiş

olması, onun silahlarını kolayca bırakmayacağını ve İran'ın da desteğiyle, İsrail ve ABD karşıtı politikalarının silahlı eylemlerle sürdürüleceğinin bir kanıtıdır.

2.3.1.2.3. Hizbullah'ın İran'ın Dış Politikası İçin Önemi

Lübnan, tarihsel olarak İran'daki Şii ulemanın kaynağıdır ve bu nedenle Lübnan-İran arasındaki organik bağ hiçbir zaman kopmamıştır. Lübnan ve İran arasındaki bağlantı oldukça derin ve karmaşıktır. Hizbullah ve İran bağlantısı Batıya karşı uygulanan politika, modernizm ve küresel politikadaki değişimlerle paralel giden bir çok açıyı içinde barındırmaktadır. (Gürkaş, 2007, s. 160-162)

Bunlardan biri de 1979 devriminin başarıya ulaşmasından başlayarak İran ülke dışına devrim ihrac etme çabalarına girişmesidir. (Taşdemir, 2006, s. 51) Bu amaçla İslami terör ve örgütleri ve direnişçi gruplar yoğun olarak desteklenmeye başlamıştır.

Ancak, İran'ın terörizm sponsorluğu, öncelikle Batıya karşı yöneltilmemiş, daha ziyade Bahreyn, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Irak gibi Körfez ülkelerine karşı yöneltilmiştir. (Taşdemir, 2006, s. 51) Bu amaçla İran, Hizbullah'ı kendisine bir araç olarak seçmiştir. Hizbullah'a eğitim, para, silah, eleman yardımı yapmıştır. Rejim ihracı ve tampon bölge güvenlik stratejisini sorun alanları ve İslami örgütler üzerine kuran İran için Hizbullah en önemli aktörlerden biridir.

Bu sebeptendir ki, İran'ın 100 milyon doları bulan terörist yardım bütçesinin, 60-70 milyon dolarının tek başına Hizbullah'a aktarıldığı (Taşdemir, 2006, s. 55) iddia edilmektedir.

İran'ın Hizbullah'ı desteklemesindeki amacı yalnızca rejim ihracı ve Şiiler üzerinde etkinlik kurma arayışı değildir. Bunların dışında güvenliğini tampon bölgeler uygulaması ile ülke dışında sağlamaya yönelmesi ve bu doğrultuda Lübnan'da etkinlik elde etmek istemesi; bu amaçla da Hizbullah'ı desteklemesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu bakımdan denebilir ki, İran'ın tercihleri, içinde bulunduğu durumun şartlarından ve yoksunluklardan kaynaklanmıştır. İran Şah döneminde ABD'den gerek destek olarak, gerekse satın alma yoluyla ciddi bir silah alımı yapmış ancak, bu silahlar büyük oranda Irak savaşı esnasında kullanılmıştır. Savaş sonrası İran'ın elinde kalan silahlar oldukça yetersiz düzeyde ve eskidir.

Buna karşın karşısındaki güçler olan ABD ve İsrail ise modern ve büyük silah kapasiteleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu durumda rejimi ve ülke bütünlüğünü korumanın en rasyonel yolu bu güçleri İran'ın dışında birden fazla sorun bölgesi üzerinde yoğunlaşmaya mecbur bırakmaktır. Bunun için kullanılacak en iyi yöntem ise İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ögesi olan Şiiliği ve İslamiyeti öne çıkarmak ve terör ve çatışmaları etkin şekilde kullanmaktır. Bu bağlamda Ortadoğu'ya yayılmış sorun bölgelerinin, terör hareketlerinin ve Şii unsurların organize edilmesi gerekmiştir.

Fakat ortada bir sorun vardı İran'ın düşündüklerini gerçekleştirecek ölçüde donanımlı bir örgüt yoktu ve var olanlara da mihmandarlık edecek bir örgüte ihtiyaç vardı. İran'ın Hizbullah'ı destekleme sebebi böylece ideolojik ve stratejik hesapların iç içe geçtiği bir kümeden doğmuş oldu. Gördüğümüz gibi "sınırsız devrim" bölgesel kuralları yeniden biçimlendirmeyi ve mesajını Orta Doğu'ya yaymayı hedeflemiştir. Stratejik açıdan Hizbullah, İran'ın Arap dünyasında etkisini mümkün olan en düşük bedel karşılığında gösterebilmesine olanak tanıdı. (Uçar, A'dan aktaran Ceylan, 2008, s.37)

Hizbullah'ın İsrail askerlerini Güney Lübnan'dan başarıyla tahliye edişi prestijini gözle görülür ölçüde artırıp, Hizbullah'ın Lübnan siyasetine hakim bir pozisyon elde etmesine imkan sağladığından; uzun bir süre bu tarz bir ikili niteliğe kolayca uyum sağlayabilir gibi göründü. İran; Doğu Akdeniz'de siyasi bir güç olmasının yanı sıra İslamcılar için de bir model teşkil eden Hizbullah üzerinde hak iddia edebilirdi. Himayesi altındaki örgütün artan önemi İran'ın mevcut askeri kapasitesinin çok ötesinde olan müzakerelerde sesini duyurabilmesine olanak sağladı. (Ceylan, 2008, s.39) Böylece Hizbullah örgütü, İran dış politikası içerisinde bir enstürman olarak kullanılmaya başlanmış oldu.

Öte yandan Lübnan, İran'ın Şii hilali ve rejim ihracı gibi stratejik yaklaşımlarının da en başarılı şekilde tatbik edilebildiği bir iki ülkeden biri haline geldi. Lübnan'ın çok kültürlü yapısı içerisinde nüfusun çoğunluğunu meydana getirmelerine rağmen ezilen ve sistemin dışına itilen Şiiler, İran İslam Devrimi sonrası açıklanan Şii temelli dış politikaya büyük destek vermiş, bu sayede Lübnan politikasının bir aktörü haline gelmeyi başarmıştır. Hizbullah ise, özellikle İsrail'e karşı başarılı olması, uyguladığı politikalarla halkı yanına çekmesi sayesinde onun yalnızca Lübnan içinde değil, aynı

zamanda tüm Ortadoğu'da da örnek alınmasına ve bu sayede İran'ın da bölge politikasında değişiklik yaratabilen bir güç haline gelmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Hizbullah'ın yalnızca Şii değil Sünni gruplar ve örgütlerce örnek alınması, İran'ın özellikle 11 Eylül sonrası süreçte tüm İslami direniş hareketleri ve Batı ve İsrail'e öfke duyan Müslüman halklar arasında destek kazanmasına da yol açmıştır.

Kısacası Hizbullah'ın desteklenmesi, İran'ın İsrail, ABD ve diğer Batı güçlerinin büyük askeri, siyasi ve ekonomik güçleri karşısında, rejim ve ülke bütünlüğünü sağlamak amacıyla geliştirdiği asimetrik savaş ve tampon bölgeler stratejisinin bir sonucudur. Bu stratejiler, aralarında Şii ekseni, rejim ihracı ve direnişçi İslami örgüt ve grupların desteklenmesi gibi spesifik projeleri de içeren Ortadoğu politikasının bir sonucu olarak hayata geçmiştir.

2.3.1.3. Diğer Müslüman Gruplarla Olan İlişkiler

İlerici Sosyalist Parti başlangıçta İran ve İran'ın bölgedeki etkisinden rahatsız olsa da ve buna karşı dursa da son dönemde Hizbullah ile görüşmeler yapmaya başlamıştır. Esasen geçmişinde de duruma göre taraf değiştirerek varlığını koruma stratejisi belirlemiş bir gruptur. Lübnan'da Hizbullah ve İran'ın yükselişe geçmesiyle Suriye ve İran'la olan buzları eritmeye çalışmaktadır.

Lübnan'da büyük İslamcı örgütler ve hareketler dışında, çoğunluğunun, faaliyetlerini gizlice yürüttüğü Sünni ve Şii mezheplere mensup bir düzineden fazla küçük grup vardır. İslami Cihad dahil, bu grupların yarısı Hizbullah'ın Şii kollarıdır. Hizbullah Ümmeti, 1982'de Berri'nin Emel Hareketi'nden laik eğilimleri protesto ederek ayrılan İslami Emel'i de içerir. Eski bir öğretmen olan Seyyid Hüseyin Musavi'nin idaresi altında, İslami Emel, Humeyni'nin Velayet-i Fakih kuramının ve Batı'ya karşı sert muhalefeti içeren ideolojisinin sadık bir takipçisi durumundaydı. Bu grup İran Devrim Muhafızları'yla -1982'de Lübnan'a gönderildi ve 1991'de de tamamına yakını geri çekildi- yakın ilişkiler içerisinde, başlıca Baalbek'te üslenmişti. Günümüzde, İslami Emel, Rafsancani ve Suriyeli odaklarla uyumlu bir görünüm arz etmektedir. (Dökmeciyan, 1993)

Seyyid Sadık Musavi'nin İslami Hareket'i görünüşte bağımsız olan bir başka Şii grubudur. Bu Bekaa Vadisi'nde üslenmiş olan yarı gizli bir topluluktur. Liderleri

Şeyh Fadlullah'a yakın olmasına rağmen, grup Hizbullah'tan bağımsız ve milis güçlerini -Cundu'l-Hakk- destekleyen İran'a doğrudan ulaşmayı istemektedir. Sonuncu Şii grubu, Körfez'in ve Suudi Arabistan'ın Şii azınlıklarıyla bağlantılara sahiptir. 1980'lerin ortalarında bu grup, Şii eylemcilerin Suudilerce idam edilmelerine karşılık olarak, intikam duygusu içerisinde, Suudi diplomatları kendine hedef seçmiştir. (Dökmeciyan, 1993)

Bu noktada İslami Şura Meclisi Başkanının Lübnan kuvvetleri arasında vahdetin sağlanması için gösterdikleri çabalardan dolayı Emel Hareketi ve Hizbullah'ı takdir etmesi, Amerika'nın Lübnan'daki bölücülük girişimlerinden dolayı üzüntüsünü dile getirmesi ve Lübnan'ın istikrarı ve bağımsızlığı için İslami Şura Meclisi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin tüm organlarının bu ülkenin bağımsız gruplarına destek verdiğini vurgulaması ise İran'ın bu gruplara verdiği desteğin en açık kanıtlarındandır. (Laricani, 2008)

İran Lübnan'da ister Şii olsun, ister Sünni; Müslüman gruplara ve örgütlere genellikle Hizbullah Aracılığı ile ve bazen de doğrudan kendi kanallarıyla destek vermekte, onların Lübnan'ın siyasi ve sosyal hayatında daha etkin olabilmeleri için çaba sarfetmektedir. İran bu politikası ile Lübnan ve bölge siyasi dengeleri içerisinde etkili olarak ABD ve İsrail'e karşı politikalarını başarıya ulaştırmak ve Sünni rejimlerin Ortadoğu'daki tahakkümünü kırmak istemektedir.

2.3.2. Hıristiyan Gruplarla Olan İlişkiler

Son dönemde İran'ın Lübnan içindeki müslüman gruplar kanalıyla ilişkiye girdiği Hıristiyan gruplar ile Batı yanlısı Hıristiyan gruplar kendi aralarında bir ayrışma yaşamaktadır. Bu ayrışmanın sebepleri salt çıkar hesapları ve Lübnan ulusalcılığı olabildiği gibi, İsrail ve Amerikan karşıtlığı da ayrışma nedenleri arasında yer almaktadır.

Çıkar hesaplı bölünmelerde genellikle meclise girmek ve siyasi arenada boy göstererek etkin olmak istemek en önemli sebep olarak görülebilir. Bu doğrultuda hareket eden Hıristiyan gruplar Müslüman gruplarla seçime yönelik doğrudan veya dolaylı işbirlikleri, ittifaklar yapabilmektedir. Diğer bir önemli nedense Lübnan ulusalcılığıdır. Lübnan'ın tüm etnik ve dini parçaları ile bir ulus devlet olarak var

olmasını ve iç çekişmelerin ve anlaşmazlıkların ülkenin müşterek çıkarlarından daha önde tutularak parçalanmaya yol açmasını istemeyen kesimlerdir. Bu kesimler gerekirse Lübnan'ın çıkarlarını gözetmek ve buna öncelik vermek kaydıyla tüm grupların birbirleriyle uzlaşmasını talep etmektedirler. Bu gurpların en önemli önceliği bağımsız bir Lübnan'dır. Diğer gruplar ise İsrail ve Amerikan karşıtı olanlardır. İsrail'in ve ABD'nin ülkelerine yaptıklarının yalnızca radikal İslami gruplar (özellikle de Hizbullah) yüzünden olmadığına, İsrail'in ve Batı'nın ülkeleri üzerinde çok farklı gizli hesapları olduğuna inanan ve artık bu ülkelerin yarattığı vahşetten, kışkırtmalardan, ayırıştırılardan ve savaş halinden bıkmış olan insanlardan oluşmaktadır. Bu insanlar ayrıca İsrail ve Batı tarafından yaratılan bu hallerin İslami terörü ve savaşı daha da beslediğine ve İsrail ve Batı'nın asıl istediğini de bu olduğuna inanan insanlardır. Son olarak ise bu grupların ayrışmasına yol açan düşüncelerin yalnızca birine değil birden fazlasına inanan ve kendini bu şekilde konumlandıranlar vardır.

Öte yandan Lübnan Hıristiyanlarının grupların birer parçası olduğunu düşünmek de çok doğru bir yaklaşım değildir. Zira halk içerisinde yukarıdaki düşünce tarzlarından bir ya da birden fazlasının doğru olduğunu düşünen fakat yalnızca sıradan bir vatandaş olan insanların sayısı hiç de azımsanacak düzeyde değildir. Lübnan'ın kozmopolit yapısının belki de en önemli özelliklerinden birisi de budur. Gruplar üzerinden ayrışan bir ülkede inandığı bir grup veya düşünce tarzı olmasına rağmen sadece kendi hayatını yaşayan insanlarla dolu, dengelerin çok kırılğan, ittifakların ve düşmanlıkların ani değişimler gösterebildiği bir ülkedir Lübnan.

Ayrışmaların irdelenmesine geçtiğimizde ise gördüğümüz ilk ayrışma ABD ve Batı ülkelerinin desteklediği 14 Mart İttifakı ile Hizbullah ve Avn'ın ve diğer partilerin kurduğu, İran ve Suriye yanlısı denebilecek 8 Mart İttifakı gruplaşmalarındır. Sünni Müslümanlar büyük çoğunlukla ilk ittifakı, Şiiler ikinci ittifakı desteklerken, Lübnan Hristiyanları iki ittifak arasında bölünmüş durumdadır. (Cumhuriyet, 2009)

Batı yanlısı gruplar ise İran güdümündeki Hizbullah'ın, Ortadoğu'nun en liberal ülkesi olan Lübnan'da İran benzeri bir rejim yaratmak istediğini ve Lübnan'ı İsrail ile bir savaşa sürükleyeceğini, Batı dünyası ile arasını açarak ülkeyi İran'ın rotasına sokacağını iddia ediyorlar. Terörist bir ülke olarak ilan edilen ve nihayet uzlaşmaz

tavri sonrası tüm Batı ve hatta güvenlik konseyinde artık Rusya ve Çin'in bile arkasında durmaktan vazgeçtiği İran'ın Lübnan'ı yepyeni ve geri dönülmez bir felakete sürükleyeceğine, kendi güvenliği için Lübnan'ı düşünmeden feda edeceğine inanmaktadırlar.

Hıristiyan Falanj Partisi 'Barış ve savaş arasında seçim yapmak sizin tercihiniz. Gazze ve kalkınmış, medeni Lübnan devleti arasında tercih yapmak sizin seçiminiz.' yönünde telkinlerle Hıristiyanları etkilemeye çalışıyor. (Akit, 2009) Bu gibi tutum ve davranışlar temelde İslami gruplar ve Hizbullah kanalıyla Lübnan üzerinde etkili olan İran'ın, Hıristiyanları da kendine angaje ederek İsrail ve Batı karşıtı bir sistem kuracağı ve ulusal pakt ile belirlenmiş siyasi kotalarla sosyal dengelerin yeniden belirleneceği endişesine dayanıyor. Bu yüzden propaganda aracı olarak Batı sistemi, Batılı hayat tarzı ve Batı tarafından tüm bölgeyi angajmana sokan barış ve istikrar unsurlarını öne çıkarmaktadır. Bu arada Hizbullah, İran ve Suriye'nin de içinde buldukları duruma ve uluslararası alandan gördükleri tepkiye dikkat çeken Falanj Partisi, Hizbullah, İran veya Suriye'nin tesir ettiği bir Lübnan'ın parlak bir geleceği olamayacağını savunmaktadır.

Aslında tarihi olarak Hıristiyanlar siyaset, kültür ve hatta modada Batıya göre hareket etmiş ve onlarla ilişki içinde olmuşken, Şii Hizbullah ve destekçileri ise İran'dan destek görmüş ve onun ekseninde hareket etmişlerdi. Hizbullah, Lübnan'da İsrail ile mücadelesi, Lübnan'ın İsrail işgalinden kurtarılması ve Filistin davasına verdiği destek ile tanınmış, Hıristiyanlar ise Filistin davası ile çok az ilgilenmiş ve daha ziyade kendi konumlarını koruma ve pekiştirme arayışı içerisinde olmuşlardı. (Akit, 2009)

Bu nedendir ki; Hıristiyanlarla Hizbullah'ın ittifakı, bugün gerçekten garip görünüyor. Çünkü Hizbullah, İran ve Suriye'nin desteğiyle İsrail'e karşı savaşta Filistin davasını desteklerken, Lübnan Hıristiyanları 1975-1990 Lübnan iç savaşı sırasında Filistinlilerle savaştı. Hizbullah Suriye'nin yakın müttefikiyken, bu örgütle seçim ittifakı yapan eski bir general ve ordu komutanı olan Mişel Avn 1989'da Suriye'nin Lübnan üzerindeki kontrolüne son vermek için Suriye ile savaştı, ancak başarısız oldu. 2005'de sürgünde yaşadığı Fransa'dan Lübnan'a dönen Avn, 2006'da Hizbullah'la ittifak kurdu ve 2008 yılında Suriye'yi ziyaret etti. Son dönemde ise Lübnan'ın birlik ve beraberliği açısından önem arzeden bir gelişme olarak oğul Hariri

İranla ilişkileri geliştirmek adına mevkidaşlarıyla karşılıklı olarak ziyaretlerde bulundu. (Cumhuriyet, 2009)

Destekçileri Avn-Hizbullah ittifakını, 1943'teki bağımsızlığından bu yana dini cemaatlere ayrılmış kotalar ve resmi görevlere göre şekillenen Lübnan siyasi yapısında gerçek ve demokratik bir değişim umudu olarak lanse etmiştir.

Ancak Avn'ın Hizbullah'la ittifakının, cemaatçiliği sona erdirmekten çok, bir zamanlar çoğunluk olan Hristiyan nüfusunun azalması ve çoğalan Şii nüfusunun oluşturduğu yeni gerçekler karşısında Hristiyanların Lübnan yönetimindeki varlığını sürdürmeye yönelik, soğukkanlı bir siyasi strateji olduğu da düşünülmektedir. Hristiyanlar, Şiiiler ve Sünnilerin, Lübnan'ın 4 milyon olduğu tahmin edilen nüfusunun aşağı yukarı birer çeyreğini oluşturduğu sanılıyor. Ancak Şiiilerin tek başına en kalabalık grubu oluşturduğu, Şii Hizbullah hareketinin ise en örgütlü ve en silahlı gücü oluşturduğu biliniyor. Hizbullah ise büyük bir örgütlenme ve silah gücüne sahip olsa da Hristiyanlarla ittifakla, bir cemaatin örgütü olmanın getirdiği marjinalleşmeden çıkıp "ulusal bir hareket" olmayı amaçlıyor. Hristiyanlara "ülkeye egemen olmaya çalışmayacakları" konusunda garanti vermeye çalışan Hizbullah'ın Genel Sekreteri Şeyh Hasan Nasrallah ise, konuşmalarında "Gelecek hükümette müttefiklerimizin hizmetinde olacağız" diyor. (Cumhuriyet, 2009)

Yukarıda aktarıldığı üzere Lübnan'da dengeler her an kırılabilir, ittifaklar ve düşmanlıklar bir gecede değişecek kadar kaygandır. Böyle bir zeminde siyasi bir güce sahip olmak elbette hiç de kolay değildir. Bu yüzden denebilir ki, Müslüman grupların arkasında ne kadar Suriye ve İran varsa, Hristiyan gurpların arkasında da o kadar Batı ve İsrail desteği vardır. Elbette ki, bu kategorizasyona tüm Müslüman ve Hristiyan gruplar dahil edilemez ancak, Lübnan'ın şartları ve mevcut iç ve dış aktörlerin gücü düşünüldüğünde aksi bir durumun çok da mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Ortadoğu coğrafyası tarih boyunca zorlu koşullara sahip olmuş, pek çok devletin doğumuna ve yok oluşuna tanıklık etmiştir. Son derece dinamik bir insan topluluğuna sahip olan bu coğrafyada hiç bir devletin veya gücün mutlak tahakküm yaratması veya hiçbir durumun veya problemin sonsuza dek sürmesi mümkün değildir. Bu bağlamda İran da tarihi boyunca sürekli olarak bir değişime maruz kalmıştır. Yüzerce yıllık Şahlık geleneği kısa sürede tasfiye edilmiş ve yerine bir anda İslami bir rejim kurulmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti, İran toplumunun şüpheli, içe kapalı yapısı ile Şiiliğin dışlanmış, ötekileştirilmiş yapısını kendi özünde birleştirmiş ve adeta karakterize etmiştir. Yeni kurulan Şii rejiminin tüm politika ve tutumları da bu minvalde şekillenmiştir.

Esasen rejim, kurulduktan kısa süre sonra patlak veren Irak savaşı nedeniyle enerjisinin ve potansiyelinin büyük kısmını kaybettiğinden başlangıçtaki iddialı proje ve politikarından uzaklaşmak durumunda kalmıştır. Örneğin; bazı Avrupa ülkeleri ve SSCB sonrası Rusya ile yakınlaşmak, rejim ihracından Şii eksenli politikasına geçiş bunlar arasında sayılabilecek, köklü politika değişikliklerindedir.

Devrim sonrası iktidarı eline geçiren İslami rejim güvenliğini ve meşruiyetini sağlamak için Şii ülkeler ve halklarla diyaloga girmiş, onların gözünde bir lider pozisyonuna yükselmiş, düşmanlarını ise kendisini muhattap almaları için mecbur bırakmıştır. Devrim sonrası İran'ı izole ederek rejimi düşürmeyi planlayan Batı, İran'ın bu karşı halmesi ile adeta bozguna uğramıştır. O kadardır ki, Batı ancak bugün izolasyon ve şiddet politikalarının İran'ın bütünlüğünü ve bölgedeki gücünü artırmaktan başka işe yaramadığını anlayıp yeni ve akılcı politikalar üretmeye başlamıştır.

Öte yandan Şah öncesi sahip olduğu güçlü orduyu da Irak savaşı ile birlikte tüketen İran, özellikle Soğuk Savaş sonrası SSCB'nin yıkılarak yerine Rusya'nın kurulması sonucu şaşkınlık yaşamış, karşılıklı dünya dengesinin bozularak ABD'nin mutlak hegemonyası haline dönüşmesiyle kendini ciddi şekilde tehdit altında hissetmiş, bu yeni duruma uygun bazı yeni stratejiler üretmiştir. Bu bağlamda

güvenliğini sınırları dışarısında oluşturduğu tampon bölgeler ve sorun alanlarındaki zıtlasma ve mücadeleler üzerine kurmak yolunu seçmiş ve bugüne dek de bu staretijisinde başarılı olmuştur. Bu strateji İran'ın karşısında düşman olarak ilan ettiği ABD ve İsrail'in muazzam askeri ve teknolojik gücü karşısında atılmış zorunlu bir adımdır. İran bu yolla düşmanlarının enerjilerini ve dikkatlerini güç kullanımını sınırlayan alanlarda hapsetmiş ve ekonomik-siyasi bazı içi boşalmış yaptırımlar dışında bir saldırıyla karşılaşmamıştır.

Rejim ihracı ve Şii ekseni stratejileri de yukarıda bahsedilen zorunluluklardan kaynaklanan politikalar olarak görülmelidir. Ancak elbette Sünni-Vahabi rejimler açısından farklı algılanmaktadır.

Şiilerin Şiiliği, tek bağımsız Şii devleti olan İran ile özdeşleştirmeleri, hem mezhepçi yaklaşımı savunanların, hem de Sünni-muhafazakar rejimlerin bölgedeki Şii uyanışını, İran'ın bölgesel gücünün yükselişi şeklinde değerlendirmelerine yol açmıştır. Bu analize göre, İran'ın 1980'lerdeki ideolojik ihtiraslarına tanık olan bölgenin Sünnileri, İran'ın yükselişinden haklı olarak endişelenmektedir. (Sinkaya, 2007, s. 41)

Tabii bu nokta ise özellikle 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin İslamiyeti hedef tahtasına koyan anlayışına karşı geliştirdiği ve çok yüksek perdeden dile getirilen; ezilen Müslümanların sesi ve koruyucusu olma stratejisinin de, Batı ile işbirliği ve çıkar ilişkileri nedeniyle sessiz kalan Sünni rejimler karşısında en az Şii stratejisi kadar başarılı olduğunu ve İran'ın elini güçlendirdiğini, onun tüm Ortadoğu bölgesinde etkili olmasının yanı sıra dünya çapında da bir sempati kazanmasına yol açtığını belirtmemiz gerekir. Özellikle de ABD'nin Afganistan'da elde edilen başarısızlık, Irak'a saldırı sebeplerinin asılsız olduğunun anlaşılması, işgal ettiği ülkelerde ve Guantanamo Üssünde uyguladığı insanlık dışı uygulamalar ve Hizbullah'ın İsrail'in Lübnan saldırısından zaferle çıkması, İran'ın imajını ve gücünü son derece artırmıştır.

Diğer taraftan İran'ın bölge ülkeleri ve bölgesel gücüne doğrudan etki yapması beklenen son gelişme ise, bazı kaynaklara Arap Baharı bazı kaynaklara ise Halk İsyancıları olarak yansıyan halk hareketleridir. Geçtiğimiz son bir kaç ay içerisinde varlık bulan ayaklanmalar ile Mısır ve Tunus'ta rejimlerin değişmesi, Lübnan'da durumun kilitlenmesi, Yemen ve Suriye'de ayaklanmaların başlaması ve Şii

coğrafyasında ikinci bir Şii uyanışı yaşanması manidardır. İran her ne kadar Batı'nın bu ayaklanmalar içerisindeki rolüne vurgu yapsa ve bölgede bir Şii-Sünni çatışması çıkarılmaya çalışıldığını iddia etse de, olayların bu hale gelmesi İran'ın dış politikasının açtığı yolun bir sonucudur. Durumu izah etmek açısından şu benzetme son derece uygun olacaktır. İran Ortadoğu'nun çöllerinde kendi araçları ile, tepki duyan, kızgın halkların içinden geçen bir su kanalı açmıştır. Fakat bugün pek çok etken bu kanalı taşıyabileceğinden daha fazla su ile doldurmuş ve taşırıştır. Bugüne dek mezhepler arası gerilim ve çatışmalardan beslenen İran dış politikası ve rejimi, bugün tüm bölgeyi sarabilecek olası bir mezhep çatışmasından korkmaktadır.

Ancak şu ana değin İran'ın gerek Şii eksenli politikaları, gerekse tüm Müslümanları ve ezilenleri kucaklayan politikaları sayesinde, ABD ve İsrail'i dengeleyecek yeni müttefikler bulmakta aşama kaydetmiş; Almanya, Fransa, Rusya, Çin gibi ülkelerle enerji ve ticaret merkezli sıkı işbirlikleri kurmuş, Türkiye ile rekabetten ortaklık statüsüne geçmiş, Avrupa'nın enerji ihtiyacına elindeki rezervlerle cevap vererek dikkate değer olduğunu gösterdiğini kabul etmek gerekir.

İran'ın bu hamleleri bölge politikaları konusunda kendi içerisindeki koyu muhafazakar kesim ile İsrail lobisini aşamayan ABD'nin çok boyutlu ve yapıcı politikalar izlemesine engel olmuştur.

Batı'nın Ortadoğu'ya duyduğu ilginin sebebinin enerji ve İsrail'in varlığı olduğu açıkça bilinmektedir. Enerji arzının güvenliğini talep eden Batı, İsrail ve İran'ın önleyici güç perspektifi ile Filistin sorunu ve Lübnan Hizbullah'ı aracılığı ile sınırları dışında mücadele etmelerinden rahatsızlık duymaktadır. Bu konsept İran ve İsrail arasında sessiz ve doğal bir konsensüs halinde sürdürülmek istenmektedir. Zira İran bu sayede bölgenin Müslüman halklarının yükselen İsrail ve Batı karşıtlığı sayesinde dış politikasını güçlendirmekte, İsrail ise bir taraftan halkını sürekli teyakkuz halinde tutmasını sağlayan politikasını sürdürürken, diğer taraftan Avrupa ve özellikle de ABD içerisindeki lobisi aracılığı ile karşılıksız finans, teknoloji ve silah yardımları almakta, dış politika da hesap vermeyen bir tutum sergileyebilmektedir. İsrail, İran'ın Batı ve İsrail karşıtlığını terörize ettiğini Filistindeki Hamas'a ve Lübnan'daki Hizbullah'a verdiği desteği işaret ederek ortaya sürmekte ve bunu politikasının bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu sayede İsrail mağdur rolü oynayarak İran'ın dış politikasını etkisiz kılmak istemektedir. Bu bağlamda görünen durum, İran'ın,

İsrail'in küresel sistemde bulduğu dış desteği, kendisinin bölge içinde bulduğu dış destekle dengelemeye çalıştığı yönündedir.

Öte yandan ABD'nin küresel gücünün de düşüşe geçmesi ve özellikle Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya ve bölge içerisinde de kendi politikalarını izlemeye başlayan Türkiye'nin sahneye çıkmaya başlaması ile birlikte ABD, İran konusunda harekete geçebilmek için ihtiyaç duyduğu uluslararası desteği sağlayamaz hale gelmiştir. Son dönemde BM'de yaptırım kararı alınmış olsa da, bu karar, hemen hiçbir devlet tarafından düzgün bir şekilde uygulanmamaktadır.

Ancak unutulmaması gerekir ki, Çin için her şeyden önce enerji arzı güvenliği gelmektedir. Gerek enerjinin güvenli bir ortamda temininin sürekliliğinin sağlanması, gerekse kaosun yaratacağı fiyat artışlarına engel olmak için Çin'in, İran'ı bir noktada frenlemesi ve kontrol altına almasının zorunlu olduğu açıktır. İran Çin'le kurduğu ilişkilerin, İran'a uluslararası platformda bir manevra alanı sağladığı açıktır. Ancak ne var ki, Çin dış politikasını ihtiyaç ve menfaatlerine göre oldukça pragmatik bir şekilde yön vermektedir. Bu nedenle Çin'in ABD'ye karşı küresel hegemonya savaşı vermesi açısından İran çok önemlidir. Çin'in İran'ı gelecekte ne şekilde kullanacağı ve İran'ın Çin'in talep ve yönlendirmelerine ne derece riayet edeceği tartışmalıdır. Ancak, Çin'in ABD ile kuracağı işbirliğinin İran'la kurduklarından daha avantajlı olması durumu; İran'ın Çin'le kurulacak olan bir ittifak beklentisini boşa çıkarabilir. Bu açıdan İran-Çin ilişkilerinin geleceği daha ziyade Çin'in gelecekte enerji sorununu alternatif yöntemlerle çözüp çözemeyeceğine ve uluslararası alanda gücünü ne derece artıracığına bağlıdır.

Rusya ile ilişkiler konusunda ise işbirliğinin ekonomik, askeri ve hatta kültürel konuları kapsadığı söylenebilir. Her iki ülkenin de ABD karşıtı bir güç olarak durmaları, onların işbirliklerini, temsil ettikleri demografik yapı ve buldukları bölgeler açısından kaçınılmaz kılmaktadır. Özellikle enerji ve askeri alanlarda gidilen işbirliği Ortadoğu ve Kafkaslarda çok önemli sonuçlar doğurmaktadır.

İran'ın Batı karşısında işbirliği yapması ve yumuşak bir politika izlemesi gereken diğer önemli ülke ise Türkiye'dir. Fakat buna rağmen, Türkiye'nin vizyon değiştirerek sıfır sorun ve Ortadoğu'da bölgesel güç olma vizyonu benimsemesinden sonra ilişkilerin gelişmesi yönünde ilk adımı atan hep Türkiye olmuştur. İlişkilerin bugün bu denli gelişmiş bir hal alması temelde iki sebebe bağlanabilir. Bunlardan ilki

Türkiye'nin bölgesinde etkisini artırması ve Batı'ya karşı İran'ı kollayan bir tutum sergileyerek İran'ın imajını ve etkisini kırması (ki, bu durum özellikle muhafazakar Ahmedî Necad tarafından oldukça hoşnutsuz bir şekilde karşılanmaktadır), ikincisi ise İran'ın Türkiye'nin bu tavrına rağmen nükleer programı, askeri-teknolojik gelişmesi ve ticari ilişkileri konusunda Batı karşısında Çin ve Rusya'ya tam olarak güvenememesidir.

Yani denebilir ki, İran zorunluluklardan dolayı üstelik de Türkiye'ye şüpheyle bakan muhafazakar bir cumhurbaşkanı idaresinde Türkiye ile istediğinden de daha yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Türkiye ile İran bugün dahi Ortadoğu ve Kafkasya'da amansız bir rekabet içinde olsa da zaman ve şartlar gereği akılcı davranmak zorunda olduklarının bilinci ile işbirliği imkanı olan alanları ön plana çıkararak gelecek için istikrar ve güvenlik tesis etmeye çalışmaktadırlar. Şu an için Türkiye küresel entegrasyonu başarmış, devlet yapısıyla model bir ülke olduğundan ve İran'ın hareket alanı dış baskı ile kısıtlanıp küresel alanda kısmen Türkiye'ye angaje olmak zorunda kaldığından, Türkiye'nin bölgesel rekabette bir kaç adım öne geçtiği söylenebilir. Ancak, elbette ki konjonktürün değişmesi ile birlikte iki ülke arasındaki rekabetin de alışılmış asıl amansız yüzünü tekrar göstermesi kaçınılmaz olacaktır.

Değınmemız gereken son nokta ise çalışmamızın durak noktası olan Lübnan'dır. İran'ın bölge içerisinde ve dolayısıyla da dünya siyasetinde bu denli öne çıkmasını sağlayan stratejilerinin başarıya ulaşmasını sağlayan en önemli nokta; Lübnan'a yönelik politikalarıdır. Lübnan'daki çok kültürlü ve parçalanmış yapı, Ortadoğunun genel halini yansıtan bir laboratuvar görünümündedir. Ülkede nüfusun çoğunluğunu elinde tutmasına karşın daha ziyade proleter sınıflardan oluşmasından dolayı siyasi-ekonomik paylaşımların dışına itilen Şiiler, İran'ın Hizbullah kanalıyla verdiği destek sonucu bugün temel bir yapı taşı haline gelmiştir. Bu bağlamda İran'ın Hizbullah stratejisi son derece önemlidir.

İran Hizbullah'a eğitim desteğinin yanı sıra gerek doğrudan, gerekse Lübnan üzerinde söz sahibi olan Suriye vasıtasıyla maddi-manevi destek vermiş; onun gelişip palazlanmasını sağlamıştır. Hizbullah Lübnan içerisinde, İran'dan sağladığı destekler sayesinde önce İsrail işgaline karşı mücadele etmiş; İsrail'in bu mücadele sonunda işgali sonlandırması ile de ülkenin resmi olarak bir aktörü ve gayrı-resmi koruyucusu

statüsüne yükselmiştir. Hizbullah'ın işgalin sona ermesinden sonra da devam eden İsrail saldırılarına karşı ülkeyi ordudan daha etkin şekilde savunması ve son İsrail - Lübnan savaşında da müdahil olarak İsrail'e karşı açık zafer elde etmesi, onun, yalnızca Lübnan'ın (Şii ve Sünni) müslüman nüfusu üzerinde değil, İsrail ve Batı zulmünden yakınan tüm bir Müslüman alemi üzerinde etki bırakmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte Hizbullah'ın sosyal yardımlara ve iç güvenliği sağlamaya yönelik girişimleri ile parti olarak meclise girmesi, onun, artık Lübnan'ın resmi ve temel bir parçası haline geldiğinin ispatı olmuştur.

Tabii ki, burada Hizbullah deyince herkesin aklına İran gelmektedir. Zira kuruluşundan, bugüne değin maddi-manevi destek aldığı ülke İran'dır. Bu durum ezilen müslüman çoğunluklarca takdir görmesinin yanında, Lübnan içindeki bazı Hıristiyan gruplarca da kabul edilmiş ve İran'la uzlaşma, hatta Hizbullah kanalı kullanılarak belli konularda ittifaklar bile kurulmuştur.

Aradan geçen 32 yıl sonra İran İslam Cumhuriyeti dünyadaki en aktif ve akılcı dış politikardan birini sergilemiş ve bugün tüm bir Şii aleminin lideri, Müslümanların sivri dilli savunucusu haline gelmiştir. Bilhassa yükselen güçlerle geliştirdiği sıkı ilişkiler sayesinde de aradığı dengeleyicileri bulmuş ve tüm baskı ve zorlamalara rağmen, kendi politikalarını devam ettirmiş, sanayi ve teknoloji konularında milli üretim yapma ısrarını sürdürmüş, önemli bir bölgesel güç olmuştur.

Her ne kadar içindeki değişim ve özgürlük taleplerini görmezden gelse de, Batı'dan ve İsrail'den gelen tehditler onun milli bütünlük ve Şii kimliği altında bütünleşmesini sağlamış; yalnızca Şii'lere değil, tüm gelişmekte olan ülkelere örnek olma potansiyelini doğurmuştur.

Son olarak belirtmek gerekir ki, İran'ın bugün geldiği nokta; dış politikanın nasıl etkin şekilde kullanılacağına eşsiz bir örnektir. Uluslararası dengeleri iyi okumak ve değişen konjonkturu iyi anlamının bir devletin kendi geleceği açısından ne gibi sonuçlar yaratacağını çok iyi özetlemektedir. Çalışmamız, tarihin en kadim medeniyetlerinden biri olan İran'ın yukarıda anlatılanlar ışığında, tarihin gördüğü en büyük güçlerden biri olan ABD ve onun partnerlerinin yarattığı baskıya karşı, varlığı, birliği ve güvenliği için ne tür politikalar oluşturduğu, nasıl bir strateji benimsediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konuda gelecekte değerlendirilebilecek çalışma alanları olarak ise İran'ın ABD ile mücadelesi bağlamında Çin ile ilişkileri,

küreselleşmenin İran'ın dış politikasına etkileri ve İran'ın 11 Eylül sonrası İslami terör algısına rağmen başarılı olan Hizbullah politikası verilebilir.

KAYNAKÇA

ABNA (AhlulBayt News Agency - AhlulBayt Haber Ajansı) (08.04.2011)

Düşmanlar İran-Arap, Sünni-Şii çatışması yaratmaya çalışıyor

<http://abna.ir/data.asp?lang=10&id=235457> (e. t. 20.04.2011)

Acar, İ. (1989) Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Basımevi Aktaran Bozkurt, A. (2010) Lübnan'ın Sosyal Yapısı, Siyasi Tarihi ve Hizbullah, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi

AH - Astrozoom Haber (07.03.2010) 11 Eylül Büyük Bir Yalan

http://www.astrozoom.com/kemal_milar/astrozoom-haber/11-eylul-buyuk-bir-yalan/ (e. t. 03.05.2011)

Akıncı, A. R. (2005) Devrim Sonrası İran Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi

Ankara: Gazi Üniversitesi

Akkoyunlu, E. N. (2009) İslam Devriminin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi,

Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi

Aliyev, V. (2007) Devrim Sonrası İran - ABD İlişkileri (1979-1991), Yüksek Lisans

Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi

Ayhan, V.; Tür, Ö. (2009) Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler,

Bursa: Dora Yayınları

Aras, B.; Yorkan, A. (2005) Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi

ve Çevre Raporu, TASAM - Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi

http://www.tasam.org/images/pdf_raporlar/abenerji_rapor.pdf (e. t. 06.05.2011)

Asl, N. K. (2009) 1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile

İlişkileri, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi

Başaran, M. A. (2009) Çin Halk Cumhuriyeti'nin İran'a Yönelik Dış Politikası,

Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi

BMGK (2005) Hariri Suikasti Uluslararası Bağımsız Soruşturma Raporu

<http://www.un.org/news/dh/docs/mehlisreport> (e. t. 14.06.2011)

Bozkurt, A. (2010) Lübnan'ın Sosyal Yapısı, Siyasi Tarihi ve Hizbullah, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi

Ceylan, A. K. (2008) Devrim Sonrası İran'ın Teröre Verdiği Destek ve Türkiye'ye Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi

Chomsky, N. (2007) Tehlikeli Güç, İstanbul: İthaki yayınları:

http://books.google.com/books?id=OVBdtEy4dgwC&pg=PA378&dq=hizbullah&hl=en&ei=v4kATvbYKMaKswbphcWwDQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5&ved=0CEAQ6AEwBA#v=onepage&q=hizbullah&f=false
e (e. t. 21.06.2011)

CIA FactBook - İran Sayfası

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>
(e. t. 18.03.2011)

Cihan Haber Ajansı (2010) İran Petrol Bakanı: Türkiye'ye Doğalgaz İhracatı Rekor Seviyede Aktaran Son Dakika İnternet Haber Portalı

<http://sondakika.com/haber-iran-petrol-bakani-turkiye-ye-dogalgaz-ihracati-2435413/> (e. t. 06.05.2011)

Corbin, H., Şiilikte Velayet Kavramı, çev: Sabri Hizmetli, AÜİFD C-26 Aktaran Serkan Taflıoğlu (2010) Humeyni ve İran İslam Devrimi - Şah Nasıl Mat Oldu?, İstanbul: Kripto Kitaplar

Cottam, R. (1980) Revolutuonary Iran, vol 78, no 453 Aktaran Arı, T. (2007) Irak, İran, ABD ve Petrol; II. Baskı İstanbul: Alfa Basım-Yayım-Dağıtım

Crisis Group (2005) Syria After Lebanon, Lebanon After Syria, Middle-East Report no:39

<http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/iraq-syria-lebanon/syria/039-syria-after-lebanon-lebanon-after-syria.aspx>

Cumhuriyet Gazetesi (2009) Hristiyan-Şii ittifakı Lübnan politikasını sarsıyor

<http://www.cumhuriyet.com.tr/?im=yhs&hn=60298> (e. t.: 26.05.2011)

Çakmak, C. (2008) Çin, Enerji ve ABD, BİLGESAM - Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=227:cin-enerji-ve-abd&catid=107:analizler-cin&Itemid=137 (e. t. 06.05.2011)

Dilek, K. (Mart, 2011) İran'da Din, Siyaset ve Muhalefet

<http://www.kaandilek.com/2011/03/iran%E2%80%99da-din-siyaset-ve-muhalefet-%D8%AF%DB%8C%D9%86-%D9%88-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D9%88-%D9%85%D8%AE%D8%A7%D9%84%D9%81%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86/> (e. t. 14.03.2011)

Dökmeciyan, R. H. (1993) Lübnan Politikasında İslami Güçler, Dünya ve İslam Dergisi - Sayı: 16 - Güz sAYISI, İnceleme-Araştırma

http://haksozhaber.net/okul_v2/article_print.php?id=4537 (e. t.: 26.05.2011)

DTM Lübnan Ülke Raporu (2009) Hazırlayan İnci Selin AYDIN, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi

Ekinci, A. C. (2009) İran Nükleer Krizi, Ankara: USAK Yayınları

http://books.google.com/books?id=GjZWRH7yS8MC&printsec=frontcover&dq=iran&hl=en&ei=FSXATfLVJsTesga2mLHDBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CDUQ6AEwAQ#v=onepage&q=11%20eyl%20C3%BC1&f=false (e.t. 04.05.2011)

Elçi, İ. H. (2010) Lübnan Hizbullah'ının Dönüşüm Süreci, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Enerji Vadisi (2010) İran'dan AB'ye Enerji Kaynaklarını Kesme Tehdidi

<http://www.enerjivadisi.com/n.php?n=iran-abyi-enerjiyle-tehdit-etti-2010-03-02> (e. t. 06.05.2011)

Erol, O. (2007) İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906–2006) Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi

Ertan, F. (2010) Çin'in Zor Kararı, Zaman Gazetesi

<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=953884> (e. t. 06.05.2011)

Fekri, A. A. (2011) Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi, İstanbul: Mızrak Yayınları

Gök, G. O. (2005) İran'ın Bölgesel Politikası ve Türkiye-İran İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü

Göksel, T. (2008) Geleceğin İpoteği: Filistin - İsrail Sorunu ve Uluslararası Güvenliğe Yansımaları, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Beşinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ortadoğu; Belirsizlikler İçindeki Geleceği ve Güvenlik Sorunları

Gölpınarlı A. (1997) Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiiilik, İstanbul: Der Yayınları Aktaran Rustamov, R. (2004) İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme, Ankara: Yüksek Lisans Tezi

Görçün Ö. F. (2006) 1979 İran İslam devrimi sonrası Türk-İran ilişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi

Gündoğan, Ü. (2010) İran ve Ortadoğu, İstanbul: Liberte Yayın Grubu

Gürkaş, B. (2007) Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi

Gürtekin, H. (2005) Modern Lübnan Devletinin Doğuşu(1918-1943), Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi

Halliday, F.; Spockol, T.; Ahmad, E.; Keddie, N. R.; Moghadam, V.; Muaddel M. (1992) İran Devrimi - Din, Anti-emperyalizm ve Sol, Derleyen: Serpil Üşür, İstanbul: Belge Yayınları

Hüseyin, A. (2009) İranda Devrim ve Karşı Devrim, III. Baskı, çev. Taha Cevdet, İstanbul: Pınar Yayınları

International Crisis Group

www.internationalcrisisgroup.com

İran'ı Anlamak - Araştırma, Analiz ve Projeksiyon Çalışması (2009) İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi

Keskin A. (2007) Şii Jeopolitiği ve İran, Avrasya Dosyası, Cilt 13, Sayı 3 Aktaran Şahin, M., İran Dış Politikasının Retoriği, Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

(2007)İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği, Güney Azerbaycan Televizyonu

(2007) Irak'ta 'ABD-İran' Savaşı, Stratejik Analiz Dergisi, Ankara: ASAM Yayınları, Şubat Sayısı

(2008) İran'ın Kafkasya Politikası, TÜRKSAM Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Analizler Merkezi

<http://www.turksam.org/tr/a1398.html> (e. t. 06.05.2011)

Kevser, A. (2008) Lübnan'da Toplumsal Yapının Devlet Yönetimine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi

Kona, G. G. (2007) Orta Doğu Merkezli Radikal Örgütler ve Türkiye'ye Etkileri, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara

Laricani (2008) İran, Lübnan'lı bağımsız grupları arasındaki vahdete destek veriyor, Tahran Mehr News

<http://www.mehrnews.com/tr/NewsDetail.aspx?NewsID=704049>

Leloğlu, D. (2009) AB, enerji için İran'ın kapısını çalıyor, Deutsche Welle

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3972129,00.html> (e. t. 06.05.2011)

- Lewis, B.** (2009) Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, Ankara: Arkadaş Yayınları VI. Baskı
- Manavoğulları, E.** (2010) İran İç Siyaseti ve Çıkar Grupları, BİLGESAM
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=700:ran-c-siyaseti-ve-ckar-gruplar&catid=77:ortadoğu-analizler&Itemid=150 (e. t. 14.05.2011)
- Mehr News** (2008) İran, Çin için güvenli enerji temin edebilir
<http://www.mehrnews.com/tr/NewsDetail.aspx?NewsID=769041> (e. t. 06.05.2011)
- Milliyet Gazetesi, Almanya İran'ı Mahkûm Etti** (2007) Milliyet Gazetesi
<http://www.milliyet.com.tr/1997/04/11/dunya/iran.html>. (26.04.2011)
- Odeh, B. J.** (1985) Lübnan'da İç Savaş: Çağdaş Bir Siyasal Tarih, Çeviren: Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları
- Oğan, S.** (2010) Doğu Avrupa'daki Füzelerin Kaldırılması Karşılığında Rusya İran'a Olan Desteğini Çeker mi?, TURKSAM
<http://www.turksam.org/tr/a1670.html> (e. t. 26.04.2011)
- Onat, H., Şii İmamet Nazariyesi, AÜİFD-C. 32 Aktaran Serkan Taflioğlu** (2010) Humeyni ve İran İslam Devrimi - Şah Nasıl Mat Oldu?, İstanbul: Kripto Kitaplar
- Ortaylı, İ** (14.03.2009) Zorluklara ve İmkânsızlıklara Rağmen İran'ın Kültürü, Memleketin En Büyük Alçısı, Milliyet Gazetesi
- Our Letter to Khatami Was a Farewell** (15 Temmuz, 2003) Saeed Razavi-Faqih'le yapılan söyleşi, Middle East Report Online,
<http://www.merip.org/mero/mero071503.html> (e. t. 15.04.2011)
- Özcan, K.** (2009) Sabandan Nükleer Güce - Bir Yüzyılın Hikâyesi, George Washington University

http://www.gwu.edu/~imes/assets/docs/events/kivanc_dogudan.pdf

Özekmekçi, M. İ., Türkiye'nin Doğu Sınırında Yeni Bir Güç: Çin, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu

http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:GOnXyHJL_J4J:www.dispolitikaforumu.com/index.php%3Foption%3Dcom_docman%26task%3Ddoc_download%26gid%3D11%26Itemid%3D7%26lang%3Dtr+%C4%B0ran+%C3%87in+ili%C5%9Fkileri&hl=en&pid=bl&srcid=ADGEEShqD0UBxHshZdWVTK5ov0ohlVe1ZeFUjzFu30hdm3Av6CB_D8p2b-ib09GIVePHJycttDiNim9T8pYBFjj6cqqJ3fbpGXJiwF7hT3qGBBckAejqwb0lBh5R4TSjoG70T-KREUMO&sig=AHIEtbR12vYAGTCNStqdKH_iCSGhB2ZcQw (e.t. 27.04.2011)

Öztarsu, M. F. (2010) İran'ın Dağlık Karabağ Politikaları, SDE Stratejik Düşünce Enstitüsü <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1164/iranin-daglik-karabag-politikalari.aspx> (e. t. 05.05.2011)

Radikal Gazetesi (2010) AB İran'ın enerji sektörünü vuracak

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1010009&Date=02.05.2011&CategoryID=100> (e. t. 06.05.2011)

Ramazani, R. K. (2006) İran'ın 'Tecrit'i Kıırma Girişimi, Zaman Gazetesi

<http://arsiv.zaman.com.tr/1999/03/23/yazarlar/9.html>. (26.04. 2011)

Ramazani, R. K., The Impact of Khomeini's Iran, Derleyen: Freedman Aktaran Ayhan, V.; Tür, Ö. (2009) Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler, Bursa: Dora Yayınları

RFE/RL, Newsline Team, Iran Report (2005) Vol.5, No.39 Aktaran Aras, B.; Yorkan, A. Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi ve Çevre Raporu, TASAM - Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi

http://www.tasam.org/images/pdf_raporlar/abenerji_rapor.pdf (e. t. 06.05.2011)

- Sadykova, E.** (2006) Eski Sovyet Coğrafyasındaki Gelişmeler ve Güvenlik Kaygıları Çerçevesinde Rusya Federasyonu'nun İran'la İlişkileri 1992 - 2005, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi
- Salihi, E.** (2011) Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve “Şii Hilali” Söylemi, BİLGESAM
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=989:ortadouda-oluan-yeni-dengeler-ve-ii-hilali-soylemi&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e. t. 21.04.2011)
- Saray, M.** (1999) Türk-İran İlişkileri, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi
- SETA Lübnan Raporu** (2006) Proje Koordinatörü: Köse, T., SETA - Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı
- Sinkaya, B.** (2005) Devrimden Günümüze İran Dış Politikası'nın Dönüşümü, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, cilt 247, sayı 5-6
(2007) Şii Eksenli Tartışmaları ve İran, Avrasya Dosyası Dergisi, Cilt 13, Sayı 3
(2010) İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset Beşiriye, H. (2009) kitap incelemesi, Ortadoğu Etüdüleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, ODTÜ Yayınları,
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2010730_pinarT-inceleme1_orsam.pdf (e. t. 14.05.2011)
- Stratejik Boyut** (2010) Çin ve İran Arasında Dev Ortaklık?
<http://www.stratejikboyut.com/haber/cin-ve-iran-arasinda-dev-yakinlasma--40746.html> (e. t. 06.05.2011)
- Şahabeddin, M. C.** (1972) Tekirdağ; Dürziler, İslam Ansiklopedisi, c.7, İstanbul: Diyanet Yayınları
- Şahin, M.,** İran Dış Politikasının Retoriği, Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Dergisi

- Tabriz, A. A.** (2004) Aydınların, Dini Liderler Ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi
- Tafloğlu, S.** (2010) Humeyni ve İran İslam Devrimi - Şah Nasıl Mat Oldu?, İstanbul: Kripto Kitaplar
- Taşdemir, F.** (2006) , Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi, Ankara: USAK Yayınları
- http://books.google.com/books?id=CoRhaRq7F3sC&pg=PA51&dq=iran&hl=en&ei=FSXATfLVJsTesga2mLHDBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=6&ved=0CEkQ6AEwBQ#v=onepage&q=11%20eyl%C3%BCl&f=false (e. t. 04.05.2011)
- Taşkın, Y.** (2008) Devrim Sonrası İran'da Siyaset, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No: 39
- Taşkesenlioğlu, N.** (2006) Arap Milliyetçilik Hareketleri ve Lübnan Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi
- T.C. Tahran Büyükelçiliği** (2011) İran Tarihi
- <http://tehran.emb.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=211> (e. t. 16.03.2011)
- Turan, D.** (2009) Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı, Ortadoğu Analiz Dergisi, Şubat Sayısı, Cilt 1, Sayı 2
- http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009214_davut.subat.pdf (e. t. 05.05.2011)
- Tümgazeteler.com** (2009) Hizbullah-Hıristiyan ittifakı Lübnan'ı sarstı, Dünya Bülteni
- <http://www.tumgazeteler.com/?a=5152485&cache=1> (e. t.: 26.05.2011)
- Uyar, M.** (1990) The Analysis of the Concept of Sovereignty and the Position of the Ulama in Both Constitutions of Iran (1906 and 1979), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Machester: University of Manchester

Yazıcı, A. (2010) Rusya'nın İran Politikasının Ekseni mi Kayıyor?, (SDE) Stratejik Düşünce Enstitüsü

<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1198/rusyanin-iran-politikasinin-ekseni-mi-kayiyor.aspx> (e. t. 27.04.2011)

Yenisey, G. (2006) İran'da Etnopolitik Hareketler, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi

Yılmaz, T.; Şahin, M. (2011) Ortadoğu Siyasetinde İran, Ankara: Barış Kitap

Yurdakurban, İ. (2007) Devrim Sonrası İran Dış Politikası 1979 – 2005, Yüksek Lisans Tezi Konya: Selçuk Üniversitesi

Yurtsal, K. (2006) Büyük Ortadoğu'da Küçük Ortadoğu: Lübnan, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi

ÖZGEÇMİŞ

05.11.1978 Beyoğlu/İstanbul doğumluyum. Orta öğrenimimi DR. Tevfik Sağlam İlköğretim Okulu ve Küçükköy İ.H.L'nde, Liseyi Zeytinburnu İ.H.L'nde okudum. Lisansımı Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde tamamladım. 2002 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığında görev yapmaktayım.